

01
2018

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

Милош Кнежевић, Игор Јанев, Сања Шуљагић

ИЗ ДРУШТВЕНЕ ИСТОРИЈЕ И ПОЛИТИЧКЕ И ЕКОНОМСКЕ ТЕОРИЈЕ

Ђуро Бодрожић, Зоран Ковачевић, Душан
Гујаничић, Владимир Маринковић

НАУЧНА ПОЛЕМИКА, СКИЦА ЗА ЈЕДНУ СТВАРАЛАЧКУ БИОГРАФИЈУ

Јово Р. Дробњак, Горан Буџак

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

Душан Достанић, Зоран Б. Радоњић

01
2018

год. (XXIX) XVII vol. 55.

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА

ISSN 1451-4281 UDK 1+2+3+32+9

01

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА

Часопис за политикологију,
комуникологију и примењену политику

POLITICAL REVIEW

Magazine for Political Science, Communications and Applied Politics

ISSN 1451-4281 UDK 1+2+3+32+9 Година (XXIX)XVII vol. 55. № 1/2018

ISSN 1451-4281 UDK 1+2+3+32+9 Година (XXIX)XVII vol. 55. № 1/2018

50 ГОДИНА
ИНСТИТУТА
1968 - 2018

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА POLITICAL REVIEW

ISSN 1451-4281

УДК 1+23+32+9

Година (XXIX)XVII vol. 55.

Број 1/2018

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА

POLITICAL REVIEW

Часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику

ISSN 1451-4281

Број 1 / 2018 Год. (XXIX) XXVII vol. 55 стр. 1-232.

Часопис излази четири пута годишње

Часопис „Политичка ревија”, покренут као зборник под називом
„Политичке студије” 1968, обновљен као „Политичке свеске” 1994.
као научни часопис излази од 2002. године.

Издавач:

Институт за политичке студије
Београд, Светозара Марковића бр. 36

тел. 33-49-204, 30-39-380

E-mail: ipsbgd@eunet.rs

www.ipsbgd.edu.rs

За издавача:

др Живојин Ђурић

Главни и одговорни уредник:

др Момчило Суботић, научни саветник

Редакција:

Др Момчило Суботић, др Драган Марковић, проф. др Зоран Милошевић,
проф. др Јован Базић, др Владан Станковић, др Сања Шуљагић,
проф. др Драган Јовашевић, мр Александра Мирковић,
др Миодраг Радојевић

Секретари:

Душан Достанић

Пословни секретар:

Смиљана Пауновић

Савет часописа:

проф. др Мирољуб Јевтић, др Никола Жутић, др Драган Новаковић,
проф. др Дарко Маринковић, проф. др Брацо Ковачевић,
проф. др Урош Шуваковић, др Снежана Грк,
проф. др Димитриј Константинович Безњук,
проф. др Петар Ковачич Першин,
проф. др Михаил Лобанов

Слог и штампа:

Бирограф, Београд

Тираж:

50 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештамповати било у
целини, било у деловима, без изричите сагласности Уредништва.

САДРЖАЈ

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

Милош Кнежевић

СРБИЈА У ЖАРИШТУ КОСМЕТСКОГ ПРОБЛЕМА.
КОНТРАТРАНСФЕР НАДЛЕЖНОСТИ: ПОЛИТИКА
ПОВРАТКА СРБИЈЕ НА КОСОВО И МЕТОХИЈУ 1

Игор Јанев

ТЕОРИЈЕ О ДРЖАВИ КОЈЕ ИМПЛИЦИРАЈУ
ЕСЕНЦИЈАЛНОСТ ПОВЕЗИВАЊА СА ДРУГИМ
МЕЂУНАРОДНО-ПРАВНИМ СУБЈЕКТИМА 43

Сања Шуљагић

О ПРАВОСЛАВНОМ ИДЕНТИТЕТУ
ПРЕДНЕМАЊИЋКЕ И НЕМАЊИЋКЕ ДИНАСТИЈЕ 59

ИЗ ДРУШТВЕНЕ ИСТОРИЈЕ И ПОЛИТИЧКЕ И ЕКОНОМСКЕ ТЕОРИЈЕ

Ђуро Бодрожич

ЈЕДАН ПОГЛЕД НА ЖИВОТ И ДЕЛО ВУКА
СТЕФАНОВИЋА КАРАЦИЋА; ЖИВОТНЕ ПРИЛИКЕ
И ОДЛИКЕ ДЕЛА..... 89

Зоран Ковачевић

ДАРВИНИЗАМ И КЛАСИЧНИ РЕАЛИЗАМ 109

Ђушан Гујаничић

ПОЛИТИЧКА ИДЕОЛОГИЈА ДЕГОЛИЗМА..... 127

Владимир Маринковић

ЕКОНОМСКА НЕРАЗВИЈЕНОСТ КАО СУДБИНА ИЛИ
КАО ИЗАЗОВ..... 153

НАУЧНА ПОЛЕМИКА, СКИЦА ЗА ЈЕДНУ СТВАРАЛАЧКУ БИОГРАФИЈУ

Јово Р. Дробњак

СРПСКИ ПЛОВНИ ПУТ ДО МОРА
ДУНАВ – МОРАВА – ВАРДАР – ЕГЕЈСКО МОРЕ..... 171

Горан Буџак

МИЛОШ КНЕЖЕВИЋ – СКИЦА ЗА ЈЕДНУ
СТВАРАЛАЧКУ БИОГРАФИЈУ 183

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

<i>Душан Достанић</i>	
ИДЕОЛОГИЈА ВАРВАРСТВА.....	201
<i>Зоран Б. Радоњић</i>	
ХРОНИКА ТРАНЗИЦИОНОГ ГРОБЉА: ПРИВАТИЗАЦИЈА ДРУШТВЕНОГ КАПИТАЛА У СРБИЈИ 1989-2012.	217

CONTENTS

ESSAYS AND STUDIES

Miloš Knežević

SERBIA IN THE FOCUS OF THE ISSUE OF KOSMET.
A COUNTER TRANSFER OF THE AUTHORITY: THE
POLITICS OF SERBIA'S RETURN TO KOSOVO AND
METOHIJA..... 1

Igor Janev

STATE THEORIES THAT IMPLY THE ESSENTIALITY OF
RELATIONS WITH OTHER INTERNATIONAL LEGAL
SUBJECTS 43

Sanja Šuljagić

ON THE ORTHODOX IDENTITY OF THE NEMANJIĆ
AND PRE-NEMANJIĆ DYNASTY 59

FROM SOCIAL HISTORY AND POLITICAL AND ECONOMIC THEORIES

Đuro Bodrožić

ONE LOOK AT THE LIFE AND WORK OF VUK
STEFANOVIC KARADZIC; LIFE OPPORTUNITIES AND
WORK FEATURES 89

Zoran Kovačević

DARWINISM AND CLASSICAL REALISM 109

Dušan Gujaničić

THE POLITICAL IDEOLOGY OF CHARLES DE GAULLE .. 127

Vladimir Marinković

ECONOMIC UNDEVELOPMENT AS FATE OR AS A
CHALLENGE 153

A SCIENTIFIC POLEMIC, AN OUTLINE FOR THE BIOGRAPHY OF A SCIENCE AUTHOR

Jovo R. Drobnyak

THE SERBIAN WATERWAY TO THE SEA – DANUBE –
MORAVA – VARDAR – AEGEAN SEA 171

Goran Budžak

AN OUTLINE FOR THE BIOGRAPHY OF A SCIENCE
AUTHOR..... 183

REVIEWS

Dušan Dostanić

IDEOLOGY OF BARBARISM 201

Zoran B. Radonjić

THE CHRONICLE OF A TRANSITIONAL CEMETARY:
THE PRIVATIZATION OF SOCIAL CAPITAL
IN SERBIA 1989-2012..... 217

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

1

Милош Кнежевић

СРБИЈА У ЖАРИШТУ КОСМЕТСКОГ ПРОБЛЕМА.
КОНТРАТРАНСФЕР НАДЛЕЖНОСТИ: ПОЛИТИКА
ПОВРАТКА СРБИЈЕ НА КОСОВО И МЕТОХИЈУ

43

Игор Јанев

ТЕОРИЈЕ О ДРЖАВИ КОЈЕ ИМПЛИЦИРАЈУ
ЕСЕНЦИЈАЛНОСТ ПОВЕЗИВАЊА СА ДРУГИМ
МЕЂУНАРОДНО-ПРАВНИМ СУБЈЕКТИМА

59

Сања Шуљагић

О ПРАВОСЛАВНОМ ИДЕНТИТЕТУ
ПРЕДНЕМАЊИЋКЕ И НЕМАЊИЋКЕ ДИНАСТИЈЕ

Милош Кнежевић¹

СРБИЈА У ЖАРИШТУ КОСМЕТСКОГ ПРОБЛЕМА

Контратрансфер надлежности: политика повратка Србије на Косово и Метохију

Сажетак

Са тачке гледишта Србије политичка суштина косметског проблема је у албанском сецесионизму и тежњи да лажну државу која им је створена легализују српским признањем у политичкој и правној форми. Иако је српско/албански дијалог у току, хтења и тежње решавања проблема нису на свим укљученим странама подједнака. Жеља за проналажењем компромисног решења је много приметнија на српској него на албанској и евроамеричкој страни. Страна која у преговорима делује насупрот српској је, у ствари, тројака, њу чине Албанци, Европљани из Уније и Американци у позадини збивања. Крајњи циљеви српске и албанске стране у преговорима су антагонистички. Србија тежи реинтеграцији покрајине у уставне оквире државе док Албанци са КиМ теже потрди независности псеудодржаве.

Изложено, по мишљењу аутора, захтева пропитивања околности и услова спољашњег и унутрашњег дијалога о косметском проблему. Без обзира у којој димензији се схвати – унутрашњој или спољашњој – српско/албански дијалог представља трасу која пружа извесне могућности постепеног решавања и предлога решења косметског проблема. При том је потребно имати у виду и придржвати се одређених дијалогских претпоставки од којих су неке аксиоматске а нек тек препоручљиве. Полазна претпоставка српске стране у решавању косметског проблема је реинтеграција КиМ у

---

¹ Милош Кнежевић је главни уредник часописа Национални интерес и сарадник Института за политичке студије.

државни састав Републике Србије. За Србију је досадашњи негативни трансфер надлежности имао значење деетатизовања, то јест детериторијализације и десуверенизације државе на њеном покрајинском делу. Стога је потребно деловати у супротном смеру и правцу, повраћају у пређашње стање. Супротни смер и правац од досадашњих дводеценијских преноса, тј. трансфера државних овлашћења са Србије на део тзв. међународне заједнице и привремене албанске, тј. косовске органе, може се са српске стране назвати позитивним *контратрансфером*.

Кључне речи: Србија, Косово и Метохија, Заједница српских општина, „Republica Kosova“, унутрашњи дијалог, Бриселски преговори, контратрансфер надлежности, реинтеграција Републике Србије, суверенизам, неутрализам

1. УВОД: ПРИВИДНА И СТВАРНА СВОЈСТВА КОСМЕТСКОГ ПРОБЛЕМА

Није лако изборити се са односом привида и суштине у политици. Најтеже је открити истину у политички очигледном јер се у ономе што се одмах опажа све чини већ разоткривено и истинито. Политичког разумевања, међутим, нема пре тумачења политике, а тумачење изостаје уколико се све што се одвија пред очима прими онако како изгледа, „здрово за готово“. Истина уме да потоне тако што „испливава на површину“. Оно што је тобоже обистињено остаје загонетно. У политици је од вајкада спорно шта је стварно а шта привидно; шта је истинито а шта лажно; шта је битно а шта небитно? Политика је зона људске несталности. За уочавање нечега што је ближе политичкој суштини него привиду потребно је проницање. Тако је и у тумачењу и разумевању егзистенцијалне и политичке природе српско/албано-америчког сукоба око судбине Косова и Метохије (скраћено КиМ).

На српској страни се, на први поглед, чини као да је једноставно и потпуно јасно шта садржи и зашто је ужарено језгро косметског проблема. Полазно становиште српске стране је да косметски проблем чини садашње тешко стање у албанизованој покрајини, које је за Србе животни неиздржљиво и историјски неприхватљиво. Србија стање на КиМ сагледава као кључни нерешени национални и државни проблем реалне угрожености српског народа и државе Србије.

Штете нанете Србији немилосрдним отимањем КиМ огледају се у очигледној деструкцији територијалног интегритета и државног суверенитета. Агресорским сепарисањем покрајинског дела српске државне територије и дела српског народа на КиМ, извршено је противправно насиље које ничим не може бити оправдано. Са међународноправне тачке гледишта косметски проблем отцепљења и самопроглашења лажне државе на државном тлу Србије није својеврстан случај – како се каже *sui generis* – већ насилно наметани образац за реализовање сличних тежњи на другим фрагилним местима у Европи и свету.²

Зато негативним примером и потенцијално универзалном деструктивношћу, проблематични косметски случај у свему превазилази локалне српско/албанске размере постјугословенске сецесије. Будући да са становишта препознатог геополитичког детерминизма није нимало случајан, косметски „случај“ свету означава крајње проблематичан пример интервенционизма и сецесионог дизајнирања нових државоликих утвара од историјског и презентног материјала традиционалних европских држава. Утолико је предочени деструктивни процес опаснији за макар формално прокламовану транснационалну кохезију и међудржавну интеграцију на једном делу Старог континента.

Производња и јачање косметског проблема дубоко су противни декларисаним вредностима и идеалима мира, демократије, безбедности, стабилности и напретка на Балкану и у Европи. Одатле савремени проблем Косова и Метохије обележава неколико опасних и разорних својстава:

а) Косметски проблем је уперен против мира, њега чини продужени српско/албански спор у облику оштрог сукоба који испољава опасност обнављања локалног и регионалног рата чиме се ремете мирнодопске прилике на Балкану и у Европи;

б) косметски проблем чини албански криминал, тероризам и сецесионизам који је недемократски и ауторитаран, аномичан и атаксичан;

в) албанска ескалација косметског проблема регион Средишњег Балкана чини непоузданим, несигурним и небезбедним, опасним и високо ризичним;

г) нерешавање и погоршавање косметског проблема са албанске стране утичу на губитак балканске равнотеже и осујећење стабилности региона Средишњег Балкана;

---

² О томе: Hofbauer Hannes, *Eksperiment Kosovo. Povratak kolonijalizma*, глава „Jednostrana nezavisnost Kosova – presedan ili jedinstven slučaj“, стр. 258-265, Albatros plus, Beograd, 2009.

д) нерешени косметски проблем успорава развој и напредак, доводи до регионалне стагнације, опадања и назатка, који шири политичку кризу преко граница Србије на читав Средишњи и Западни Балкан.

Неколико поменутих својстава косметског проблема можда може да ствари утисак да је перцепција актера онога што је у проблему суштински проблематично, слична или иста. То, међутим, уопште није тако, јер се становишта српске стране с једне, и албано-евро-америчке стране њој насупрот, веома разликују. Те разлике су осетне у опажању, тумачењу и разумевању и, најзад, доживљају косметског проблема. Није реч само о екстремним разликама него и о непремошћеним и по свему судећи антагонистичким супротностима. Одатле у тумачењу и разумевању косметског проблема у оквирима драматизованог српског и албанског питања није довољно излагати становиште само једне, рецимо српске стране, него и становишта других страна које творе његову вишестрану и вишеслојну структуру.

У овом опажању, међутим, ваља бити опрезан јер предочено не значи да у приступу којим се уважава више ракурса, аспеката, перспектива и хоризоната косметског проблема, српска страна треба да залута у лавиринту мноштва нечитких опција, несвесно усвајајући становишта супротна националним и државним интересима. У решавању косметског проблема је увек корисна мера сазнајне емпатије према Албанцима, која спознајама супротних интереса и намера дијалогског против/партнера јача властиту позицију у српско/албанском спору и омогућује делотворније одлуке. Али, политичка емпатија или уживљавање у супротна албано-евро-америчка становишта не би смела да као квазиаргумент послужи оправдању небројених попуштања и уступака српске стране. Поготову је потребан пуни опрез према омамљујућим чарима натурања поданичке окупационе психологије чији ружни исход указују на поистовећивање са супротном страном и (не) свесно преузимање антисрпских ставова и становишта. Испољено становиште српске стране у решавању косметског проблема на сваком месту и у сваком тренутку мора да буде српско становиште.³

2. ХТЕЊА И ТЕЖЊЕ РЕШАВАЊА ПРОБЛЕМА

Када нарасте геополитички и демополитички проблем – а управо такав је кипући проблем КиМ – не испољавају све стране у

³ О томе: Црњански Милош, *О национализму и српском становишту*, глава „Нацрт националног скупљања снага“, стр. 222-226, приредио Бошко Обрадовић, Catena Mundi, Београд, 2014. Такође, књига у целини: Ломпар Мило, *Повратак српском становишту*, Catena Mundi, Београд, 2013.

проблему подједнаку вољу и тежњу да се проблем одиста решава и реши. Косметски проблем до сада није решен не само зато што је компликован него и стога што су стране у спору око његове стварне и привидне суштине. Једној од страна одговара останак проблема као таквог и зато у условима споља и изнутра контролисаног хаоса ни не настоји да га решава и реши. У том приступу је уочљиво становиште да око КиМ нема шта да се решава јер је проблем извештачен и стварно гледано непроблематичан будући да је, уколико га је уопште и било, већ решен проглашеним и признатим независношћу „Косова“.

У друкчијем приступу, уколико се признаје очигледно постојање косметског проблема а признаје се, сматра се да из разних разлога није упутно донети брзо и нагло решење, у рђавим околностима и наметнутом неповољном временском року. У првом ставу не читује се воља за решавањем и решењем проблема, док се у другом та воља, иако и даље постоји, задржава се у очекивању настанка погоднијих околности у будућности.

За решење је потребан дијалог супротних страна, а за дијалог спремност за разговор о свему што је неопходно. Како год, у крупним и нерашченим проблемима какав је косметски, она страна која не исказује довољно жељу и вољу за разговором у правцу решења може бити појачано оптужена да проблем, у ствари, не жели да реши. Косметска реалност је, међутим, друкчија. Јер, ко не жели да решава и реши косметски проблем у складу са тренутним интересима надмоћног евроамеричког чиниоца је ретроспективно и перспективно крив. Иако вуче историјско порекло, његова највећа и неопростива кривица је увек савремена, јер се користи од окривљавања једне стране највише црпу из садашњег тренутка.⁴

У текућем одвијању косметског проблема то се, наравно, не односи на све стране него највише и углавном на српску. Она је у деликатном положају вечно осумњиченог који супротној страни непрекидно мора да показује и доказује своју „преданост“ и „посвећеност“ решавању проблема КиМ, а да заузврат не добија сличне потврде. Штавише, усталило се мњење да се потреба сталног правдања односи само на Србе, док је друга страна ослобођена замора да се бави нечим што јој је већ увелико даровно. Албанци не треба да брину јер, као ствари стоје, они су поклоњеном независношћу ослобођени непријатне обавезе решавања косметског проблема.

Ипак, и поред предоченог, жељу да се косметски проблем решава и реши, макар и дипломатски формално, испољиле су све

---

⁴ Видети: Ломпар Мило, *Повратак српском становишту*, глава „Србија као колонија кривице“, стр. 167-172, Catena Mundi, Београд, 2013.

три, односно две стране, али са разним агендама и рецептурама, друкчијим плановима и циљевима, у разним смеровима и на веома различите начине.

Са српске стране проблем би био решен када би се КиМ реинтегрисало у суверени територијални састав Републике Србије. Са албанске стране косовско питање било би решено супротно српским жељама, само ако би Србија признала „Косово“ да би се ово потом што лагодније ујединило са Албанијом у већу, многољуднију и пространију балканску државу.

За западни проалбански део међународних чинилаца или псеудозаједнице (!), косовски проблем био би напослетку решен само уколико би Србија признала *Republica Kosova*, прикључила се у далекој будућности ЕУ и коначно се као лојални западни савезник окренула против Русије. Таквим евроамеричким и проалбанским крешендом косметске драме – на који би хипотетички гледано пристала Србија – Запад би најзад редимензионирао и редизајнирао „Западни Балкан“ по евроатлантској територијалној мери. Таквим „решењем“ би се Запад, такође, решио проблематичне Србије и Срба око Србије!

3. САМОВОЉНА АЛХЕМИЈА КОНАЧНОГ ПРИЗНАЊА

Упадљив проблем чине међу странама у проблему побуде решавања. Вишестрана жеља и воља за решавањем и решењем косметског проблема, међутим, није ни издалека тако једноставна а још мање постојана. Да је једноставна и једним дипломатским потезом лако решива не би толико дуго истрајавала на експлозивним супротностима минираном проблемском пољу. И не би се са албанске и проалбанске толико инсистирало на српској улози у самопоништавању националних и државних интереса. Прилике беху такве да су упоредо са топљењем и уништавањем српског тешког наоружања после 2000., један за другим топљени и уништавани српски национални и државни интереси. Ипак, чини се да је тај процес најзад заустављен. Јер, да је Србија постала небитна и да је више непотребно консултовати је за било шта у вези са КиМ, не би непрекидно били уприличавани тројни, тј. двојни преговори са неизбежним српским учешћем.

Нешто је од Србије у овом часу потребно додатно добити, искамчити од ње или јој ургентно наметнути извесну потврду, саморазорну сагласност са нечим и неким, што би садашње нелегитимно и нелегално стање волшебно претворило у легитимно и легал-

но, и на тај начин неповратно и коначно. Док то не уради Србија је, макар и само процедурално, неопходна. Уколико би дала пристанак на разградњу властите државе, Србија би изневеравањем сопствених виталних интереса изгубила сваку веродостојност. За западни чинилац Србија би задржала неку важност само у спорадично обнављаним ситуацијама даљих намиривања туђих интереса преосталим српским ресурсима и одузимањем нових територија. Евентуалним остварењем предочених захтева процес разградње Србије не би био заустављен него увелико убрзан.

Жеље су пусте и закржљале уколико их не прихрањују и не зајивљају витални интереси. Албано-амерички и евро-унијски интереси се поклапају у свему ономе што је усаглашено у погледу признатог постојања албанске лажидржаве *Republica Kosova*, уместо српске Аутономне Покрајине Косово и Метохија. У склопу глобалних и локалних, отворено несрпских и антисрпских интереса независност „Косова“ је оглашена као „свршена ствар“. За једнооки проалбански Запад извесност „Косова“ је неоспорива међународна чињеница и геополитичко достигнуће просторног и демографски уокољавања и осигурања америчке војне базе Бондстил.⁵ Са једностране западне тачке гледишта очитована стварност пријатељских „Косовара“ и благонаклоног и вечно захвалног „Косова“, на Балкану мора остати непроменљива и трајна, бар онолико колико буде трајало америчко присуство.⁶

У сваком дијалогу па и у унутрашњем и спољашњем дијалогу о решавању и решењу косметског проблема значајну улогу имају компромис и консензус. До сада је, ма колико магловито наговештавано, спремност на компромис и консензус испољила само српска страна, док друга није нити, судећи по нервозним најавама, намерава. Проалбанска евроамеричка страна у оштром виду не испољавају спремност на било какав компромис са српском страном у косметском спору. Уколико се спорадично нешто на изглед пито-мо и, тобоже, попустљиво у преговорима и наговести, оно се тиче поновног отварања проблема у већ ко зна колико пута договореним стварима.

На тај начин се српска страна са супротне албано-евро-америчке стране непрестано потсећа да је у погледу тежњи ка депроблематизовању косметске ситуације на цикличном почетку. Опетује се, договара о већ договореном, преговара о већ испреговораном,

---

5 О томе: Trud Alerksis i Žil, *Razaranje Balkana. Kako su razbili Jugoslaviju*, glava „Bondstil: najveća američka baza na Balkanu“, str. 26, Xenia, Metella, Beograd, 2013.

6 Видети: Пророковић Душан, „Улога НАТО у осигуравању државности Косова“ и последице по државност Србије“, *Политика националне безбедности*, бр. 2, 2017, стр. 105–118.

укратко, чини се као да у претходним данима, месецима и годинама ништа заправо није договорено, што не би било очигледно српско попуштање, уступање, повлачење и предаја, макар и најмањих и последњих надлежности „косовским властима“.

Тиме се, са западне стране демонстрира плаузибилност великог грађевинског подухвата „дивље градње“ друге албанске државе на насилно издвојеној покрајинској територији Србије.⁷ Није тешко закључити да је одлучна западна воља за решавањем и решењем праћена албанским хтењем сопствене националне државе на делу територије Србије. Од Србије се одузима и даје другима а онда отимачина „умива“ квазиправним нормама. Србији се препоручује, што је тешко замисливо али је тако, да нелегитимни и нелегални ток тог државоразорног хтења напокон призна „Свечаном повељом“ у коју би била уклесана усхићена сагласност њене сопствене воље? Оплатама обећања одраговољена Србија би требала да се искрено порадује губитку Косова, е да би чула громки евроамерички аплауз што је најзад правно омогућила сопствену националну и државну разградњу. У томе би се састојао привидно српски обртни „добитак“, у стварном губитку КиМ.

4. УСЛОВИ И ПРЕТПОСТАВКЕ ДИЈАЛОГА

Управо због конфузног стања српско/албанских разговора који се све више одвијају у „зачараном“ току политичког цинизма и сепантичког инаћења, потребно је потсећање на низ услова и претпоставки вођења српско/албанског дијалога о косметском проблему. Реч је, заправо, о начелима и правилима решавања и модела решења тог проблема, који заслужују фрагментарни осврт препоручљивог и непрепоручљивог, онога што је у дијалогу потребно радити и онога што је боље избегавати. Без претензија методичног низања, осврт ће бити учињен у више фрагментарно обликованих тачака.

1) Реинтеграција КиМ у државни састав Републике Србије је суштина процеса решавања косметског проблема са српског становишта. Са албанског и проалбанског становишта суштина је сасвим супротна и не односи се на реинтеграцију и ресуверенизацију Србије у склопу решавања српског питања, него на што брже решавање албанског питања удовољавањем тежњи ка стварању Велике Албаније. Пут који су Евроамериканци ка таквом „решењу“

⁷ О томе: Trud Alerksis i Žil, *Razaranje Balkana. Kako su razbili Jugoslaviju*, glava „Bespravna država u kojoj se zataškava etničko čišćenje“, str. 28-30, Xenia, Metella, Beograd, 2013.

одабрали јесте изнуђено српско признање независног „Косова“ а касније, по албанском уједињењу, и „природне, тачније речено – Велике Албаније.“⁸

За Србију решење косметског проблема није отворено или прикривено признање правности и правичности нити било какве валидности сецесије у псеудоправној форми, па тиме ни косовске независности, него обнова територијалног интегритета и суверенитета у јужној српској покрајини. Повраћај на пређашње легитимно и легално стање реинтегрисане и ресуверенизоване Србије није ни једноставно ни лако, штавише, оно захтева промудрену политичку памет;⁹ прибирање изгубљене снаге, стрпљење и јаке и пожртвоване напоре у дугом периоду времена.

2) Повраћај на пређашње територијално стање или реинтеграцију КиМ у Републику Србију на основу њене међународноправно и уставноправно утврђене територијалне целокупности, потребно је извршити планирано и систематично, деловањем на четири нарочита плана. С обзиром да се на сваком од планова већ догодио различито степеновани а понегде и максимални трансфер надлежности са Србије на супротну албанску и евроамеричку страну – на који је Србија свесно пристајала, или их по лукавој рецептури „кувања жабе“ није правовремено уочавала – у српској стратегији помака од негативног стања ка иоле позитивном неопходно је настојати и на најмањим могућностима повраћаја.

При том ваља имати на уму да противно српском реинтеграционом становишту, садашње стање испуштених и препуштених надлежности Србије у КиМ, албански и евроамерички актери сматрају „свршеним“ и „неповратним“, и да ће од тако „закованог“ становишта тешко одступати. Будући да су постигли оно што се желели Албанци подржани Евроамериканцима ће на све начине одбијати да разматрају српске контратрансферне предлоге, уз констатацију да је процес осамостаљивања „Косова“ у правном и политичком смислу окончан.

3) За Србију негативни трансфер надлежности има значење раздржављења, то јест детериторијализације и десуверениза-

⁸ Видети: Деспотовић Љубиша, „Геополитичка судбина Косова и Метохије – између евроатлантске окупације и пројекта Велике Албаније“, глава „Велика Албанија као пројекат великих сила“, *Политика националне безбедности*, бр. 2, 2017, стр. 39-44.

⁹ Политичка памет у решавању косметског проблема са српске стране не претпоставља препамећивање противно себи и своме а по туђој мери и интересу, него опамећивање на основу дубоко утиснутог памћења, тј. стечених искуства и поука у досадашњим историјским токовима.

ције, па је стога потребно деловати у супротном смеру и правцу – повраћаја у пређашње стање или *restitutio in integrum* – што би могло да значи и стање *status quo ante*. Супротни смер и правац од досадашњих дводеценијских преноса, тј. трансфера државних овлашћења на тзв. међународну заједницу и привремене албанске, тј. косовске органе, може се са српске стране назвати позитивним контратрансфером.

Реч контратрансфер или противпренос може се тумачити и као ретрансфер или повратни пренос надлежности на изворно и првобитно место њихових легитимних и легалних упражњавања, а то је Србија! Уједно, контратрансфер означава тежњу корективног легализовања тешког поремећаја који оличава неодрживо сецесионо стање. Циљ је поновно одржављење Србије на насилно и привремено одузетом делу њеног државног простора. Контратрансфер је потребно вршити опрезно, ситуационо и градуалистички а не неприпремљено и нагло. И поред обазривости, сасвим је извесно да ће сваки српски контратрансферни покушај, а поготову постигнуће, од супротне албанске и евроамеричке стране бити тумачен као неразумна српска провокација.

Без претензија детаљне процесне, структурне и ситуационе обраде токова и исхода на сваком појединачном плану, потребно је поменути само оквирни садржај сваког од могућих контратрансфера.

4) Корисно је, наиме, размислити о валидности становишта и оријентације, тј. смера и правца међународног деловања, коју је Србија примењивала после 2000. године. Та оријентација – схваћена и као прозападни, тј. вестернистички курс (окренутост, траса, линија, ослонац, сарадња и сл.), једноставно речено, не само да није дала очекиване него ни никакве резултате. Уместо помоћи и наклоности према Србији у решавању косметског проблема, западни актери у лику псеудо партнера, не само да нису помагали него су активно одмагали и спречавали Србију у њеним реинтеграционим напорима, истовремено свесрдно подржавајући и штитећи сецесиону албанску страну. Отуда је потребна преинака оријентације која захтева контратрансфер надлежности који нужно претпоставља и промену досадашњих међународних ослонаца, стварних и привидних сарадњи, жељених и нежељених кандидатура и чланстава, као и жуђених савеза и псеудосавеза. Планови промењених оријентација и контратрансфера или преинаке надлежности могу се сагледати у спољашњим и унутрашњим димензијама четири нарочита вида односа који су међусобно прожети и међузависни.

5) Спољашња димензија преинаке надлежности за решавање косметског проблема, или спољашњи контратрансфер

Спољашња димензија тиче се крупног дипломатског, спољно-политичког и геополитичког заокрета савремене и будуће Србије. Инертним и идеолошки задојеним духовима могуће преинаке српске оријентације после 2000. као и сходни контратрансфер надлежности се, у овом часу се можда чине непромишљеним, неодговорним, фантастичним, чак сулудим. Но, и поред злобивога несхватања промењеног света и исмевања одиста друкчијих стратешких опција, потребно их је скицирати.

За разлику од српске спољнополитичке и геополитичке преоријентације која је уследила у времену владавине ДОС-а и слома Милошевићевог режима после 5. октобра 2000. који је исходио убрзо после агресије на СРЈ и Србију 1999. године, моделовање нове спољне оријентације Србије била би друкчије од садашње. Оно би узело у обзир мирнодопске услове транзиције, неприсилна демократска средства изјашњавања и промену односа снага у свету и у Европи. Спољашњу димензију контратрансфера надлежности не би требало тумачити као ново изненађење учињено од нелојалне Србије, обесну „револуцију“, промену савезника услед разочарања или српско изневеравање тобоже благонаклоног Запада или Европе у једностраном лику ЕУ. Сабраније и разложније, евентуалну спољнополитичку преинаку и преоријентацију могуће је схватити као нужно прилагођавање Србије новим и друкчијим околностима. Укратко, толико хваљена Србија „посвећена променама променила би оријентацију. Како год узели, спољашња димензија контратрансфера се очитује у две потребе и могућности.

б) а) Контратрансфер у правцу уравнотежења између евроатлантизма и евроазијства

Прва спољашња преоријентација и сходни контратрансфер тиче се, ако не потпуног напуштеног оно пак отпрема балансираног евроатлантског смера Србије. Уравнотежење односа према глобалном и европском Западу и Истоку претпоставља контрабаланс у пољуљаном геополитичком положају земље. Највеће шансе даје снажније ослањање на евроазијски смер српске спољне политике. То, међутим, не би требало да значи нагли заокрет, прекидање веза и потпуно приклањање другој страни глобалне политике, нити сателитизовање и клијентелизам новог типа. Србији је Запад наудио и оштетио је агресијом и ампутацијом „Косова“. Зато је потребна дубоко фундирана неутралност, не само војна него и политичка.¹⁰

---

¹⁰ О томе: Коштуница Војислав, *Зашто Србија а не Европска унија*, глава „Пут политичке

Ваља имати на уму да су велике силе евроазијског Истока, Русија, Кина и Индија начелни противници косовске независности и да подржавају реинтеграцију Србије. С друге стране и супротно српским националним и државним интересима, западне земље предвођене Америком у оквиру своје балканске политике подржавају „независно Косово“. Америчка балканска политика је у целости исламофилна и проалбанска.¹¹ Тежњу ка трајној потврди дезинтеграције Србије земље окупљене око Америке схватају „учтивости“ и „питомости“, као преобликовање, тј. редизајнирање Србије према мерилима процењене величине и дозвољеног утицаја и снаге. Из предочених негативних околности исходи потреба преусмерења, не само контратрансфера надлежности него и преинаке стремљења, надања, очекивања.

7) б) Контратрансфер надлежности од Европске уније ка Уједињеним Нацијама

Друга спољашња преоријентација и сходни контратрансфер надлежности тиче се повратка решавања косметског проблема из органа и институција Европске уније на Организацију Уједињених Нација. Све је јаснија почињена грешка пристанка Србије на „развлашћивање“ УН и пребацивања надлежности у решавању косметског проблема на ЕУ.¹²

Земље наклоњене Србији су тим непромишљеним чином српске стране донекле наутралисане и маргинализоване. Очигледно је изгубљена ионако лабилна равнотежа између глобалне мултиполарности и евроунијске и евроатлантске униполарности која се још увек читује у дејствовању изнад и мимо одлука Савета Безбедности УН. Србија је продубила неповољни положај да проблем КиМ треба да настави да решава са онима који су тај проблем произвели и који га одржавају у начелно нерешивом стању.

Иако званична Србија од 2000. године настоји да уђе у ЕУ, она не жели да трајно изађе из КиМ, а управо је супротна формула истовременог српског „уласка и изласка“, по свему судећи, уцењивачка алатка чланства Србије у оном делу Европе који је обликован под именом Уније. Обећава се, наиме: Ући ћете у ЕУ када сасвим, не само физички него и у мислима, изађете са Ко-

и војне неутралности“, стр. 106-110, Фонд Слободан Јовановић, Београд, 2012.

11 Видети: Trud Alerksis i Žil, *Razaranje Balkana. Kako su razbili Jugoslaviju*, глава „Америчка империја шири се на Балкану у savezu са радикалним исламизмом“, стр. 159-160, Xenia, Metella, Београд, 2013.

12 О томе: Давидовић Сандра, „Мисија ЕУЛЕКС – косовски тест заједничке спољне и безбедносне политике Европске уније“, поглавља „Мисија ЕУЛЕКС – концептуални оквир“, стр. 241-243, и „Интереси Европске уније на Косову“, стр. 245-247, *Национални интерес*, бр. 3. 2017.

сова! Зато је потребна разнострана равнотежа очекивања и сарадње. Погледима који се из Србије непрестано бацају на западни део Старог континента потребно је придружити сагледавања другог подједнаког, ако не и већег дела Европе који припада словенском свету.

Русија није ЕУ нити ће икада бити њен структурни и организациони саставак. Русија има далеко пространију Унију по сопственој планетарној мери која је двоконтинентална, и европска и азијска. Уз то, Русија је велика сила, стална чланица Савета безбедности УН, која у ослонцу на међународно право штити сопствене глобалне али и локалне и регионалне српске интересе. Отуда је са српског становишта потребно реафирмисати улогу УН и тежити контратрансферу надлежности са ЕУ на УН.

Косметски проблем је начелно нерешив у окриљу ЕУ каква данас постоји! Проалбански распоред снага и моћи у савременој Европи Уније праведно и одрживо решење напосто не дозвољава. Косметски проблем је поготову нерешив у све ужаренијој атмосфери русофобије и путинофобије на платформи изразито антируске европске и америчке глобалне политике.¹³

Колико пута је потребно потсећати да су државе ЕУ заједно са Америком учествовале у агресији на СРЈ и Србију. Статусно неутрална мисија УН није успела јер се није залагала за изградњу државе „Косово“. Зато су у поратној косметској стварности Уједињене нације потиснуте у други план.¹⁴ Зар ЕУ није уприличила мисију ЕУЛЕКС која је, са Америком у позадини, постала саизвођач радова на здању лажне државе „Косово“ изван Србије? Дилеме нема: јесте, и то уз сагласност српске стране?¹⁵ Па како онда бриселска Унија може да реши проблем у прилог Албанаца, мимо и против српских очекивања? Одговор је да статусно проалбански пристрасна ЕУ, не може стварно да реши косметски проблем, јер уопште не жели да га реши на правно и морално прихватљив начин!¹⁶

13 О томе: Metan Gi, *Rusija – Zapad: hiljadu godina rata. Rusofobija od Karla Velikog do ukrajinske krize*, глава „Narativ mora da bude jednoglasan: Putin je zlikovac, Rusija želi da nas napadne“, стр. 329-330, *Akademski knjiga – Informatika*, Београд, 2017. Такође: Вучелић Милорад, На линији ватре, глава „Путинофобија“, стр. 219-222, Штампар Макарије, Београд, 2017.

14 Видети: Trud Alerksis i Žil, *Razaranje Balkana. Kako su razbili Jugoslaviju*, глава „Neuspeh državotvornosti pod pokroviteljstvom UN“, стр. 36-37, Xenia, Metella, Београд, 2013.

15 О томе Давидовић Сандра, „Мисија ЕУЛЕКС – косовски тест заједничке спољне и безбедносне политике Европске уније“, поглавље „Камелеонски прагматизам и његове последице“, стр. 252-253, Национални интерес, бр. 3. 2017.

16 Видети: Суботић Момчило, *Српско питање данас*, глава „Космет између силе и права“, поглавље „Противправна мисија ЕУЛЕКС и једнострано проглашење косовске независности“, стр. 167-173, Институт за политичке студије, Београд, 2008.

8) 2/ *Унутрашња димензија преоријентације и контратрансфера надлежности*

Унутрашња димензија контратрансфера тиче се могућности преинаке надлежности и мењања позиција унутар савремене и Србије која уставноправно укључује и КиМ. Та промена, међутим, не зависи само од односа снага, утицаја лидера и партијског распореда унутарполитичких чинилаца у Србији, или сличности и разлика у погледима на суштину косметског проблема, него и од поменутих становишта међународних актера. Потсетимо се да је у претходном историјском раздобљу унутрашњи косметски проблем Србије драматично интернационализован. У критичном тренутку 1999. Србија је била изложена тзв. хуманитарној интервенцији а у ствари бруталној агресији.¹⁷ Тиме је косметски проблем из унутрашње надлежности Србије изузет, заправо истргнут, да би био смештен у спољашњу надлежност надмоћног дела тзв. међународне заједнице – САД и ЕУ.

Схватање да проблем „Косова“ више није у надлежности Србије траје од 2000. а у ширем смислу још дуже, од 1991. године. Србија чак и у питањима стриктне унутрашње политике није сасвим самостална у одлучивању, а у погледу косметског проблема поготову. На основу препознатог стања окрњеног суверенитета Србије ни питање косметског проблема није могуће реално решавати као искључиво унутрашње политичко питање. На жалост, оно то одавно није, што не значи да би требало одустати од настојања на унутрашњем решењу и препустити се таласима неприхватљивих спољашњих интереса.

Унутрашњи контратрансфер надлежности се, заправо, очитује у две тежње, од којих се прва тиче односа Србије и лажне државе Косово, а друга односа Републике Србије и предвиђене али још не формиране Заједнице српских општина на северу КиМ. Иако је тежња албано-евро-америчког фактора да се унутрашњи однос Србије покаже и практикује искључиво као спољнополитички, међунационални и међудржавни однос између два међународно призната субјекта, настојања српске стране требала би да буду усмерена ка поновном обликовању претежно унутрашњег карактера тог српско-српског и српско/албанског односа.

9) в) *Контратрансфер са тзв. Republica Kosova на Републику Србију*

Пренос или преинака надлежности са лажне државе „Косово“

¹⁷ О томе: Кнежевић Милош, *Крстарећа демократија. Агресија НАТО на Југославију 24. март – 11. јун 1999*, глава „Агресија и рат као радикална геополитика“, стр. 117-135, ДП „Буро Салај“, Београд, 1999.

на истиниту државу Србију, тежак је политички и правни процес обистињавања претходног стања који ће лажна албанска држава на све начине оспоравати и одбијати. Како то учинити, најтеже је питање српске унутрашње и спољне политике. На повратни пут од „Косова“ ка КиМ и Србију албанска страна ће тек са јаким отпором, муком и у изнудици пристајати. Ниједан, ма како и колико био лажно државолик, политички субјект не одриче се олако стеченог, нити враћа оно што му је у склопу за њега повољних историјских околности дословно „са неба“ даровано.¹⁸

На изглед „великодушни“ западни поклон лажне државе „Косово“ Албанцима са КиМ, није био ни хуманитаран, ни филантропски, ни бесплатан а понајмање миран. Дарована државолика творевина једној побуњеној националној мањини у Србији, од Србије је одузета нехумано, цинично, интересно, скупо и у исходу ратног похода. Било је потребно узнемирити цео свет, завести ембарго и санкције, концентрисати невиђене војне потенцијале и свом снагом се обрушити се на Србију. Циљ који је после три месеца евроамеричког ракетирања и бомбардовања СРЈ и Србије, остварен је. Изнуђено је повлачење српског становништва (егзодус и етноинжењеринг!) и одлазак војске са територије КиМ, да би се међународним трупама запосео ресурсни простор и направила велика америчка војна база у срцу покрајине.

Власт Републике Србије је на агресивним ратом извлашћеном простору потом попусту препуштана „привременим институцијама“ припадника локалне националне мањине Албанаца. Уколико се посматра територијална и демографска целина Републике Србије са АП КиМ у државном саставу, Албанци чине мањину, али уколико се КиМ или тзв. „Косово“ посматра издвојено, тамошњи Албанци су огромна већина становништва. Албанска већина није, међутим, настала само као резултат великог природног прираштаја, популационог раста и досељавања са других подручја, него и изгона Срба и других неалбанаца. На тој основи изграђено је идеолошко становиште о „природном“ етничком праву Албанаца на „Косово“, које није могло да се практикује никако друкчије до као сецесиона политика. И поред тога, на српској страни трагано је за моделима

¹⁸ Нису албански терористи и сепаратисти са КиМ непосредно разбили другу Југославију, нити су оборили са власти Милошевића, Још мање су Албанци допринели рушењу комунизма у источној Европи, или утицали на разградњу СССР-а. Не, албански сепаратисти су само чекали повољан тренутак у коме ће им обећана западна оружана подршка омогућити побуну и касније „победничко“ придруживање агресорској страни на СРЈ и Србију. По/ратна творевина „Косово“ је историјска смеша милитарне НАТОиде, колонијалне Евроиде и ко зна какве Албаниде, при чему је овој последњој намакнута државолика лажна маска.

саживота у помиреним историјским и етничким правима.¹⁹

Даровање и изградња „косовске државе“ није учињено са српском сагласношћу, него евроамеричком агресијом и ратним дејствима, против српске воље. Да би се успоставила тзв. *Republica Kosova* било је потребно разорити АП Косово и Метохију и тиме национално и државно оштетити Србију. Срби агресорски дар „Косова“ Албанцима схватају као отмицу и пљачку српског народа, српске имовине и природних богатстава на територији која међународноправно припада Републици Србији.

У унутрашњој димензији преинаке, односно контратрансфера унутрашње надлежности огледа се потреба савремене Србије да у односу према косметском проблему и албаноидној државоликој творевини надиђе дуготрајну споља наметнуту раздвојеност од лажне државе Косово.²⁰

Надилажање насилне и неприродне раздвојености се огледа у могућности да сопственим снагама, и уз помоћ стварних савезника, решава једно тешко унутрашње политичко и уставноправно питање. Србији је потребно да се на разне начине врати на Косово и Метохију! Будући да је унутрашње косметско питање агресорском сецесијом изопачено у спољашње, нужан је напор нормализовања, тј. повратка у унутрашњу димензију надлежности.

Правни основ за поступну праксу „поунутарњења“ раздвојног изопачења налази се у нормама Резолуције 1244 Савета безбедности УН, које предвиђају повратак оружаног контингента војних снага Србије на територију КиМ. До сада у том правцу ништа слично није учињено. У овом часу Србија није ни у најмањој мери прекорачила сецесиони Рубикон који провалијом „интегрисаних граница“ дели њено одсуство од било каквог присуства на Косову и Метохији. Кратко речено, Србија је реално изван КиМ, док је, нормативно расуђујући, могуће да буде на КиМ, али још увек није?

10) з) Контратрансфер са албанизоване Приштине на северни, тј. српски део Косовске Митровице и Заједницу српских општина

Простор који обухвата десет општина са српском већином на северу покрајине и јужно од Ибра преостао је после прогона српског становништва и потпуног запоседања остатка КиМ од стра-

¹⁹ Упоредити: Крстић Бранислав, *Косово између историјског и етничког права*, део „Могућност помирења историјског и етничког права“, глава „Критеријуми за редефиницију територија“, стр. 209-212, Кућа Вид, Београд, 1994.

²⁰ Аутор широко коришћеног и тачног појма „лажна држава“ је Војислав Коштуница. Видети: Коштуница Војислав, *Одбрана Косова*, глава „Проглашење лажне државе под старатељством САД и ЕУ“, стр. 210-214, „Филип Вишњић“, Београд, 2008.

не албанске већине и међународних трупа. Северна Митровица већински настањена Србима, упоредо са издвојеним српским енклавама, симболизује резидуално српско присуство на КиМ. Реч резидуално, на жалост, вишеструко је обележило постјугословенску судбину Србије. Јер, Србија се невољно осамосталила као последња преостала југословенска република, али не као територијално целокупна него, како се показало, без насилно одузетог КиМ. Но, на КиМ се догодило да је самоорганизовањем уз самопомоћ задржан један компактан део северног простора са српском већином, на коме су временом формиране органи српске власти.²¹

Такво стање је трајало више од десет година, од 1999/2000. до једностраног проглашења косовске независности 2008. и после, заправо све до потписивања Бриселског споразума 2013. и 2015. године.²² Тадашња српска власт на северу КиМ није Приштини пренета од стране разноимених органа међународне заједнице, или органа привремене косовске администрације, већ је настала изворним напором спашавања голе егзистенције па је отуда фактички уважавана њена самоодбрамбена организација.

Тек преносом надлежности са органа и организација УН на ЕУ, тј. са УНМИК-а на ЕУЛЕКС, процес деградације српске самоорганизације на Северу КиМ добио је на разноврсности, брзини и интензитету.²³ Није било речи само о укидању аутономних надлежности Србима са Севера КиМ, него и о преузимању и преносу надлежности са Митровице на Приштину, односно са Срба на тзв. Косоваре-Албанце и државу у изградњи „Косово“. Тај трансфер надлежности, тј. самоорганизоване власти на северу покрајине, практично је значио кидане сваке везе тог дела КиМ са Србијом на северу и поступно уклапање јер, боље речено урастање у изградњу „независног Косова“. Питање које се мора поставити гласи: да ли је у тој фази договореног преноса надлежности са српских на „косовске“ органе било, у на том питању ангажованом делу српске политичке елите, икакве макар и минималне свести о крајњим консеквенцама започетог процеса развлашћивања Србије на том делу покрајине? Ако није, додатно питање гласи: зашто није?!

Зато се у овом часу множе недоумице око сврхе и смисла крајњег исхода Бриселског споразума. У предоченом процесу са

---

21 О томе: Hofbauer Hannes, *Eksperiment Kosovo. Povratak kolonijalizma*, глава „Srpske paralelne strukture“, стр. 290-296, Albatros plus, Beograd, 2009.

22 Садржај текста Бриселског споразума консултовати на интернет адресама: www.telegraf.rs/vesti и www.blic.rs/vesti/

23 Видети: Брајовић Раде, Космет – завршни чин, глава „Мисија ЕУЛЕКС-а, уместо УНМИК-а, намењена је стабилизацији независности Косова и примени Ахтисаријевог плана“, стр. 117-120, Пешић и синови, Београд, 2008.

српске стране се грозничаво трага за пресудним моментом када је почињена грешка и колики-толико задржане надлежности на северу КиМ препуштене у руке косметских Албанаца. Потрага се, на жалост, врши на терену међустраничних и међулидерских зађевица и међусобних оптуживања унутар српске стране, за одговорност и кривицу за настало стање. Тиме се пропуштају објективни увиди у исхитрене и погрешне потезе, изневерена очекивања, лажна обећања, пропале наде и обмане које су непрекидно услеђивале од Албанаца и Европљана из Брисела и земаља „квинте“.

После дугог интерпретативног колебања испоставило се да Бриселски споразум није само апроксимативни или пробаблистички политички документ него међународноправни акт са обавезним важењем. У овом часу, кључни предуслов за коначно потписивање српске стране тог споразума, који се односи на оснивање Заједницу српских општина, још увек није остварен. И поред значајних штета нанетих српској страни и бројних повреда међународног права, још увек није касно за деконструкцију процеса уступљених надлежности у преосталом времену дијалога у оквиру преговора у Бриселу. За тежњу преинаке надлежности са албанске на српску страну у овом делу унутрашњег контратрансфера значајано је разумети однос политичке и правне природе Бриселског споразума.

11) Да би се отклонила сувишна нагађања, самоизазване забуне и излишне сумње услед непознавања текста споразума, навешће се његове одредбе. Тако постаје видљивије шта би требало променити контратрансфером надлежности. Званичан назив текста споразума који је стављен на увид јавности је „Споразум о принципима нормализације односа Београда и Приштине“. Српско/албански споразум су 19. априла 2013. године у Бриселу потписали тадашњи председник Владе Републике Србије Ивица Дачић и председник владе самопроглашене *Republica Kosova* Хашим Тачи.

Бриселски споразум је релативно кратак и у јавности предоченом делу садржи само петнаест тачака. До сада није утврђено да ли Бриселски споразум садржи нејавне, то јест тајне анексе, или обавезујућа политичка обећања у виду гарантованих договора о будућим потезима. Спекулације у вези са таквим претпоставкама су могуће али, у овом часу нису у домену интерпретације познатих чињеница него криптополитичке анализе.

У више одредби (тачака, ставова или чланова, свеједно) споразума предвиђено је распуштање тада постојећих и ефикасних српских административних, управних, безбедносних, полицијских и правосудних органа, који су повезани са Србијом деловали на локалном

нивоу на северу КиМ. Наложено је потпуно „интегрисање“, тј. прелазак остатака тих органа у склоп самопроглашене државе „Косово“.

Распуштање организација и институција локалне српске самоуправе на северном делу покрајине КиМ, које су потписале српска и албанска преговарачка страна, формулисано је у језичкој акробацији у којој се поводом политичке акције укидања српске државне структуре и албанског одржављења, ниједном речју не помиње Република Србија. Штавише, раздржављење је замишљено тако као да Републике Србије на Косову и Метохији, сада већ „Косову“, уопште нема нити би икада више требало да је буде!? Србија остаје као неименована и нема чињеница са друге стране државне границе. На делу је, заправо, већ поменути непремостиви есхатолошки антагонизам, два супротна циља српске државне и албанске квазидржавне стране.

12) Као и случајевима претходних, већма неуспелих, српско/албанских дијалога, и у Бриселском споразуму и преговорима на истом месту проалбанског арбитражања и мешетарења, Србији је као „компензација“ стављено у мутни изглед да ће бити „награђена“ оним постигнућима која су до тада већ у њеном поседу и контроли.²⁴ Реч је о циничној разменској формули „своје за своје“, по без-образном безначелу: „Нешто ваше ћемо да вам одузмемо, да би вам нешто што још увек имате дали“?!

Присвојни придев своје односи се колико на Србију и све што је српско, толико и на Европу и све што је европско. Своја или наша Србија – своја или наша Европа, зар може бити друкчије? Косово је у државном погледу део Србије и српско, као што је Србија као земља прастари део Европе и по својствима европска. Али, у политици силе и моћи може бити друкчије. Јер, полазиште супротне стране је да „Косово“ није Србија нити је српско, као што ни Србија, зато што је изван Уније, није у правом смислу европска земља. По овом чудном силогизму тек када би Србија у потпуности изашла са „Косова“ могла би тек делимично да уђе у Европу (Уније). То је она фамозна разменска формула „Косово за Европу“, по којој се једно добро тобоже еквивалентно трампи за друго добро.²⁵

Предочена „макро“ формула „трампе“ провејава и у разговорима на „микро плану“ о ЗСО. Ни ту није реч само о албанској и евроамеричкој тежњи комплетног поништавања било каквог срп-

---

24 Видети: Степић Миломир, „Косово за нешто – своје за своје“, недељник Печат, бр. 508, 23. фебруар 2018, стр. 14-17.

25 О томе: Кнежевић Милош, *Отмица Косова. Косметске теме* 2, глава „Чланство у Европској унији не може да буде замена за одузети Космет“, стр. 198-205, Институт за политичке студије, Београд, 2006.

ског самоодлучивања, макар и на делићу КиМ, него и о супротној тежњи српске стране да, насупротив свих и свега, ипак задржи извесни правни облик делатне локалне самоуправе на северу покрајине. Потсетимо, име тог полупостигнутог и једва брањеног облика је Заједница српских општина (скраћено ЗСО).

Но, ни то албанско, тачније речено евроамеричко условно и млако „милосрдно даровање“ Србији онога што је правно и фактички она већ имала, у споразуму ипак није предложено у политичком облику у коме је деловало до предлога споразума. Јер Албанци се свим силама, уз помоћ заштитника и савезника, боре за своју државолику творевину и не допуштају Србима ни помисао било какву стварну аутономију, па чак ни максималну децентрализацију надлежности у саставу „Косова“, а поготову не на реинтеграцију било ког дела КиМ у преосталу Србију.

13) Када је реч о аутономији ваља рећи да су и на том подручју појмови помешани. Потребно је потсетити да су Албанци дефинисани као „национална заједница“, већ у време федералне Југославије по одредбама Устава СФРЈ и Републике Србије из 1974, а и после тога у српским уставима из 1990. и 2006. године.²⁶ У невременима разбираспада Југославије (1991-1995-1999) они су одбацили било какву модификовану, „унапређену“, „проширену“, „продубљену“, „обогачену“, „побољшану“ и слично описану аутономију у Републици Србији, оптирајући за националну и територијалну сецесију у облику независне „Републике Косово“. Албанце из Србије са КиМ, и њихове тадашње и садашње западне сараднике и пријатеље, занимало је само одвајање те ресурсне и симболички важне територије од Србије и успостављање независног „Косова“. Уз „малу“ помоћ ратних пријатеља једну сложену југословенску и српску републику су одбацили и заменили другом, једнонационалном и унитарном албанском „републиком“ у лажном облику.²⁷

Сопствена национална држава им је била заједнички и свеалбански циљ, њој су тежили, на њој су упорно радили, успостављајући извансрпску паралелну политику, сопствене институције и дистанцирани и паралелни живот.²⁸ Албанци су на КиМ успели да доврше одавно замишљени пројекат двоструке ствар-

26 Видети, на пример: Бојанић Бојан, „Један поглед на територијалну аутономију у Републици Србији“, Српска политичка мисао, тематски број „Дилеме уставних промена у Републици Србији“, посебно издање, 2017, стр. 177-201.

27 Упоредити: Пророковић Душан, *Косово: међуетнички и политички односи*, „Распад СФР Југославије, нови уставно-правни положај и политички односи у покрајини“, стр. 172-181, Геополитика, Београд, 2011.

28 О томе: Шутовић Милојица, *Косово између поретка и аномије*, глава „Антиномије (паралелног) косовског друштва“, стр. 21-61, Чигоја штампа, Београд, 2008.

ности и двојне власти, на коме су одавно радили.²⁹ Због постизања коначног циља издвајања из Србије бавили су се тероризмом, бунили и ратовали, и то су заједно са „шапачима“, помагачима и снабдевачима, за сада, и остварили.

Повратак на аутономни статус у Србији Албанци са КиМ би схватили као огромни губитак после сецесионе победе које су им оружаном путем донели западни савезници. Етничким изгоном и националном дискриминацијом преосталих Срба, те изградњом тзв. косовског друштва на чистој албанској основи „косоварски Новоевропљани“ су отежали и у много чему онемогућили повратак на аутономни саживот са Србима. Кривица за то није не Србима него на албанској политици стварања чисте националне лажне државе „Косово“.

Још јачи разлог албанског противљења повраћају на пређашње аутономно стање налази се у још две битне детерминанте. Зна се да: 1/Лажна државолика творевина Косово није искључиви продукт воље косметских Албанаца него и државе Албаније, као и бројне албанске дијаспоре која је финансијски подржавала, опскрбљивала и отплаћивала ту творевину, и; 2/ Лажна државолика творевина Косово је евроамерички геополитички и војни продукт у који су у дужем времену улагана велика средства и значајна логистичка подршка. Отуда се за повратак надлежности Србији и промену статуса не питају само тзв. Косовари него и албанска дијаспора и војно присутни Евроамериканци. Иако је околност дубоке зависности ноторна, на њу је ипак потребно подсетити.

14) Са становишта геополитичких, међународноправних и уставноправних односа, у сагледавању аутономних могућности јужне покрајине Србије могуће је препознати неколико приближних ситуација. Прва ситуација је већ историјски верификована и реално је постојала у Србији и федералној Југославији и односила се на уставни положај КиМ унутар Републике Србије. Та уставноправна ситуација дефинисана по Уставу Србије из 1990. је протиправно и насилно, *via facti* промењена.

Иако је у правном смислу још увек саставни део уставноправног поретка Србије КиМ је реално истргнута из њеног државног састава и једностраним актом воље самопроглашена у државу.³⁰

---

29 О нарочитој „власти у власти“ и етнички паралелним политичким институцијама, видети: Пономарјева Георгијевна Јелена, Разбојничка држава. *Косово у светској политици*, глава „Распад Југославије и двојна власт на Космету“, стр. 65-82, Euro Book, Београд, 2017.

30 О томе: Пророковић Душан, *Косово: међуетнички и политички односи*, глава „Јед-

Србија се наша у вртлогу косметског проблема у коме не признаје новостворену државолику творевину као стварну државу али, истовремено, није прекинула односе са том творевином. Природа српско/албанских односа је таква да су односи политички и технички без државног признања. Србија би КиМ требало да третира као привремено запоседнуту и окупирану територију, изван реалног домаћаја сувереног одлучивања.

Полазећи од репресивно албанизоване реалности на терену Србија, такође, уважава и подржава извесну аутономију одлучивања коју су Срби задржали на северу покрајине. Који су уопште замисливи уставноправни и геополитички модалитети аутономије у вези са КиМ? Упркос пропаганди „свршене ствари“, у процесирању косметског проблема влада мноштво нејасноћа и недовршених стања. Не зна се и само се слути шта ће да се догоди.

Чему конкретно тежи Србија и може ли ичему конкретно да тежи пре и мимо нечијих претходно зацртаних захтева? Или и Србија може понечему да тежи, али само уопштено без детаљних решења и конкретизовања? Сматрамо да Србија има право, обавезу и могућности да испољава сопствену вољу и тежње, чак и супротно спољашњим притисцима и налозима, нарочито када су они у нескладу са српским националним и државним интересима.

15) Односи и облици аутономије

Од помоћи у расуђивању о будућности КиМ или „Косова“ могу да буду логички скицирани модалитети аутономије, било у стриктном уставноправном и међународноправном смислу, било у реалполитичком погледу на косметски проблем. Јер аутономија КиМ у саставу Србије је проблематично уставно стање које није издржало пробу времена и ударце историје. Аутономија је, такође, антидетички уставни облик унутрашњег уређења државе Србије који Срби и даље желе на КиМ, док су га Албанци уз оружану помоћ великих сила одбацили и више га не желе, чак ни као помен у српско/албанском дијалогу.

Ипак, унутардржавни уставни облик територијалне или неке друге врсте аутономије спорадично провејава у дискурсу о косметском проблему, додуше, под другим називима и иновираним садржајима. Зато је корисно маркирати аутономни феномен, макар рудиментарно, на нивоу основних односа.

Аутономије, уосталом, могу бити препознаване, формиране и разврставане по више мерила, међу којима су: територијално

нострано проглашење независности Косова, уређење «нове државе» и њен међународни положај“, стр. 250-257, Геополитика, Београд, 2011.

(регионално и трансрегионално), функционално, персонално, реално, историјско итд. Посебно мерило аутономије је топичко које одређује однос, положај и место аутономије у држави и (међу)државним односима. Постоји неколико стварних и имагинарних ситуација о којима се може размишљати:

1/ Повратак обогаћене аутономије КиМ у реинтегрисаној Србији – који претпоставља поништај и ЗСО, али и независности „Косова“;

2/ заснивање аутономије ЗСО у аутономији КиМ која је у реинтегрисаној Србији – што би означило аутономију у аутономији, или двоструку, тј. метааутономију, али у Републици Србији;

3/ признање аутономије ЗСО у фактички уваженом али правно непризнатом „Косову“ – што би означило аутономију у аутономији, али изван Републике Србије;

4/ уважавање релационе, узајамне или мешовите аутономије ЗСО, тампонирани између Србије и фактички уваженог али правно непризнатог „Косова“ – што би означило посебно гарантовани повезани аутономни статус, изван Републике Србије и изван „Косова“;

5/ уважавање децентрализованог или полуаутономног статуса ЗСО у саставу правно непризнатог али фактички уваженог „Косова“ – што би значило у „Косову“, али изван Републике Србије;

6/ неуважавање, непризнавање и укидање било какве могућности аутономије ЗСО на „Косову“, свођење на незнатно ојачани административни и факултативни НВО статус – што значи да албанска страна у концепту независност “ Косова“ не признаје никакву могућност успостављања аутономије у унитарној националној структури лажне државе.

16) Предочени низ аутономних могућности ЗСО осликава реторичке и преговарачке заврзламе и ујдурме одавно ученог дволичног и преварног манира албанске и евроамеричке стране да се Србима и Србији у сецесионом и постсецесионом раздобљу непрекидно, тобоже великодушно, поклањају њени некадашњи и садашњи уставноправни поседи. Тако је, по ко зна који пут, са српске стране начињен упадљиви уступак косметским Албанцима, заправо несмотрени „пуцањ у ногу“, јер је правна форма и политичка садржина ЗСО тако менторски и протекторски замишљена да је њено безостатно припадање косовској држави мал» не непобитно.

17) Шта у ствари садржи и на шта обавезује Бриселски споразум?

Споразумом је, наиме, предвиђено самоукидање локалних

структура, организација и институција са српском већином на северу КиМ. Уместо тих структура у члану 1. споразума наговештено је формирања заједнице српских општина која, узгред речено, до данас још увек није формирана. У чл. 2. се каже да се гаранције за ЗСО налазе у важећим законима и Уставном закону, што на недвосмислен начин указује на државни оквир правног система самопроглашене косовске државе. Јер, по чл. 3. ЗСО мора бити организована онако како су организоване сличне заједнице општина на Косову. А по чл. 4. овлашћења ЗСО одређена су у складу са европском Повељом и косовским законима. Уколико буде потребе за додатним надлежностима ЗСО, оне се по чл. 5. преносе са централних власти Косова. Чл. 7. одређује постојање само јединствене косовске полиције и интеграцију свих полицијских структура у косовску полицију, док се у чл. 8. интегрисање предвиђа и за безбедносне структуре које морају да буду искључиво косовске. Затим следи: чл. 9. који регулише регионалну команду над полицијом; чл. 10. који налаже интеграцију правосудних органа у правосудни систем Косова; чл. 11. којим се налаже одржавање локалних избора по косовским законима (који су у међувремену и одржани); чл. 12. који налаже обавезу плана за имплементацију; чл. 13. који регулише односе у енергетици и телекомуникацијама, и најзад; чл. 14. којим се обе стране обавезују да неће једна другу ометати, тј. блокирати у евроинтеграцијама, што опет може да значи да неће међусобно спречавати пријем у различите врсте међународних организација и институција. На крају споразума се вели: „Ово је текст предлога о чијем ће прихватању или одбијању обе стране поднети своје одлуке“.

У резимеу интенција петнаест чланова Бриселског споразума потребно је рећи да његов садржај, облик, намена и смисао, указују на уцбенички пример нормативног, институционалног и политичког раздржављења и развлашћења српске државе, и одржављења и овлашћења друге албанске државе на Балкану, на територији АП КиМ у Републици Србији.

18) С обзиром на интересну наклоност евроамеричких арбитара према Албанцима, који према Србији и Србима спроводе огољено насиље, као и друге ванправне и правно незасноване рестриктивне и репресивне мере, српска страна би требала у већој мери да практикује превентивне, симетричне и реципрочне одговоре. Уколико албанска и евроамеричка страна дуго и упорно не показују никакве знакове благонаклоности и увиђавности према кооперативној српској страни у косметском проблему, зашто би онда српска страна у сваком спорном случају била максимално увиђавна

и попустљива према непопустљивој и у властите интересе чврсто укупаној албанској страни?

Дугорочно гледано, такав асиметрични однос је неодржив и безперспективан. Уједно, то значи да би у српско/албанским односима на КиМ српска страна требала да се усмерава ка равнотежи српско/албанских права и обавеза, са што мање једностраних колебања, попуштања и повлачења. При том, потребно је имати у виду да је време „релаксирања“ и задовољавања само наводно „тешко фрустрираног“ албанског чиниоца давно прошло, и да више нема потребе за добровољним и неодговорним српским препуштањима ионако једва задржаних надлежности. У противном, уколико би се наставило са српским попуштањем Албанцима, преостале надлежности би се толико смањиле да би у једном тренутку биле сведене на нулу и нестале.

19) Нужно је, такође, поменути и тренутни пресек савременог историјског стања за које се испоставило да је крајње неповољно за постјугословенску Србију. Србија не само да је кроз транзит, транзицију и трансформацију (формула *3T*) прошла као национално „боса“ по државном „трњу“, него је и знатно хендикепирана на све четири структурне равни геополитике: геодемополици, геоекономији, геокултури и геополитици у ужем смислу. То хендикепизовање се очитовало у „малој геополитичкој катастрофи“ која је разбираспадом Југославије погодила Србију. Косметски проблем Србије је наставак дугог и мучног расплитања југословенског „чвора“, који је Србију, како је речено, претворио у резидуалну државу-намиритеља разноврсних ревизионистичких и реваншистичких апетита јужнословенског окружења. У томе, наравно, нису изостали ни Албанци као последњи намирени државоликом креатуром на тлу Србије. Такав инфериорни положај Србије, као универзалног кривца који мора да испашта због пропасти Југославије, требало би што пре да се промени.

20) Евроамерика већ подуже дефинише и класификује државе и народе као добре и ко зле. Оне које су идеолошки и политички непоћудне карактерише и медијски пропагира као зле. Тзв. неприлагођене и „злочиначке државе“ морале су да буду разложене и уништене; „сатанске алијансе“ раскинуте, а; у складу са интересима, селективно дефинисани тероризам истребљен. Државе које су се усудиле да пруже отпор униполарној неохегемонјој пракси дошле су под разорни удар Евроамерике.³¹

„Неуспеле“ државе, попут Ирака и Либије и замало Сирије, биле су изложене тероризму, нередима и побунама тзв. колорисана

---

31 Видети: Рамоне Игнацио, *Геополитика хаоса*, глава „Америчка неохегемонија“, стр. 39-63, Институт за геополитичке студије, Београд, 1998.

пролећа, најзад и грађанском рату.³²

По извршеним западним војним интервенцијама под хуманитарним кринкама такве земље биле би разложене, подељене, опљачкане и контролисано хаотизоване. У току и по завршетку процеса дестабилизовања и разарања „пропалих“ држава предузимано је димензионирање, дизајнирање и дозирање њихових преосталих (не)зависности у симулованом облику.

У посткомунистичким приликама управо је Србија била огледно подвргнута деловању интервенционистичке и неоохегемонијалне формуле *3Т* која означава преплет три битна процеса: транзита, транзиције и трансформације који означавају разградњу и градњу држава и квазидржава на новоевропском простору. Нешто друкчије сагледан, садржај три поменута тока огледа се, такође, у три додатна процеса: димензионирања, дизајнирања и дозирања држава. Скраћеном смо га означили акронимом *3Д*. Шта би предочени садржај *3Д* могао да значи у настанку и трајању косметског проблема? Пођимо редом.

21) а) Димензионирање националне и државне територије

Означава насилну промену и одређење величине и граница оспорене и нападнуте државе Србије, те издвајања косметског простора из њеног државног састава. Агресорским разором и прекомпозицијом територије Србија је раздржављена на КиМ и преобликована у ускраћену и прикраћену државу. Некада пропусне административне границе покрајине претворене су у непропусне „интегрисане“ међудржавне границе. Новодржавно димензионирање имало је карактер геополитичке деобе – атомизовања, мрвљења, устињавања – јужнословенског простора на коме је српски простор посебно подељен и раздвојен.

Дизајнирање се врши спољашњим притисцима и сажимањем из већег територијалног облика у мањи облик државе. Тиме су територијална сулуета, положај и површина Србије на политичкој карти Балкана и Европе промењени. По ко зна који пут се показало да велике силе и њихове алијансе одређују колико ће и како да буду смањене сецесијом ослабљене и начете државе. Новодржавни дизајн се постиже насилним прекрајањем граница, упркос важећих норми међународног права које то забрањују.

Противречност смера и циља овог преднормативног геополитичког процеса огледа се у потреби надмоћног чиниоца да се ванправно и противправно стање територијалног редизајнирања

32 О томе: Čomski Noam, *Neuspele države*, glava „Odmetničke države“, str. 48-94, Rubikon, Novi Sad – Beoknjiga, Beograd, 2010.

и преконфигурисања, на послетку, нормативно фиксира у виду обавезујућег правног акта. Иронични ефекат наметања признања територијалног губитка као легитимног и легалног, огледа се у захтевима признања државе Србије да је територијални губитак КиМ био оправдан, а тиме и праван и праведан. То би, наравно, био последњи и најчвршћи ексер закуцан на „правно обавезујући“ поклопац новоевропског ковчега у који би била положен обеско-свољена Србија.

22) б) Дизајнирање власти

Дизајнирање власти означава спољашњи (страни) уплив, у ствари, дубоки продор у некада ексклузивну материју унутрашњег уставноправног уређења и политичког система. У друкчијим околностима захтева се и остварује преобликовање државе, тј. предржављење према промењеним геополитичким, спољнополитичким и сецесионим интересима надмоћног чиниоца. Сили која „Бога не моли“, нису потребни посебно снажни аргументи јер већ поседује уверљиви „аргумент батине“ војно-индустријског комплекса и оперативне војне машине. Тако је, уосталом, од вајкада до данас.

Када се у империјалном маниру задре у територијални интегритет једне суверене државе, онда такав деструктивни чин уједно означава и десуверенизовање на оном делу територије угрожене државе који је насилно извлашћен из њеног државног састава. Нова власт у промењеном облику замењује претходну власт на издвојеној територији. У рату се на субјугираном простору таква власт назива окупационом. У савременим околностима пронађени су еуфемистички термини попут: „међународна контрола“, „привремене административни органи“, „прелазне институције и органи управљања“ и сл. Такве благо интониране формулације базирају се на бруталној реланости да је једна држава извлашћена; да је међународни фактор преузео кључне ингеренције, и; да новозамишљена и фаворизована државолика творевина још није у целости преузела суверене државне прерогативе.

Невоља је, међутим, у томе што се од Србије, како је речено, тражи признање изопаченог стања сецесије у „обавезном правном облику“. На гарнитуре на власти у Србији врши се притисак у правцу самопорицања и одустанака од властитих националних и државних интереса. Испољава се, у ствари, тежња „завршетка посла“ условљавања, формирања и смењивања власти, сходно спољним потребама и интересима великих сила и држава из граничног окружења. Тежи се, заправо, томе да се споља натураним дизајном застру евентуални пориви унутрашњег политичког дизајнирања у

свему, а поготову у спорним питањима српског односа према евро-америчкој косовској креатури.

23) в) *Дозирање националне и државне самосталности*

Овај процес означава стално обавезивање Србије и Срба на предузимање препоручених и заповеђених радњи, послушничких поступака и ултимативних потеза. У реалности постјугословенских односа Србија се у спољнополитичком одлучивању потискује наниже, у подређени клијентски положај надгледане и дозиране самосталности, типичан за заостале земље периферије светског система. Дозирање самосталности је, у ствари, спољашње умањивање слободе одлучивања и крњење независности. Такав процес је само друго име за преобликовање разних садржаја суверености нација и држава. Стога је поменуто „дозирање“ у много чему реновирана теорија и пракса ограниченог суверенитета у унутрашњим и међународним односима.

Инструменти условљавања и притисака у решавању косметског проблема, који се најчешће користе против Србије, потичу из дез/интеграционог прибора ЕУ. Било шта рђаво да се деси у поремећеним српско/албанским односима на КиМ – а дешава се све чешће – унапред и у сваком случају, чак и без увида у стварну ситуацију, крива је српска страна. Небалансиран, асиметричан и нефер однос ЕУ према српској страни у косметском проблему указује да је албанска страна од Брисела и Вашингтона, заправо, амнестирана од садашње и будуће одговорности. Ма шта да учини није крива, криви су Србија и Србија!? Албанска страна се у текућем „прелазном“ периоду и не третира као одговорна страна са пуним и озбиљним државним капацитетом, већ као спонзорисани и зависни, такорећи малолетни клијент који обитава у натоидно заштићеном привиду војне државе.³³

Одатле потиче контрадикција између арогантног западног инсистирања на признању независности албанизоване *Republica Kosova* и опскурне збиље њене сваковрсне зависности, то јест, неодрживости. Тачније речено, антисрпски устројено „Косово“ је одрживо само под условом непрекидног и издашног алиментирања насиљем произведеног вештачког стања лажне државе. Тим је израженији сарказам албано-европског захтева да се Срби „правно“ уклопе у противправни привид државолике творевине, иако албански представници те творевине, уз западну подршку, свим силама

33 Видети: Степић Миломир, *Косово и Метохија – постмодерни геополитички експеримент*, поглавље „Рат 1999. године и успостављање НАТО-протектората: постмодерни геополитички експеримент“, стр. 182-188, Институт за политичке студије, Београд, 2012. Такође: Суботић Момчило, *Идентитет и геополитичка стварност Срба*, глава „Независно Косово – НАТО држава“, стр. 157-171, Институт за политичке студије, Београд, 2012.

раде на изгону преосталих Срба и осујећивању повратка оних који су већ изгоњени.

У овом делу *3Д формуле* истовремено се дозира самосталност Србије и несамосталност „Косова“, с тим што се ионако оштећена српска државна самосталност још више умањује, а изопачена „косовска“, макар и селективно, према Србији колико год може увећава. Пракса дозирања заснива се на схватању ко, како и колико у националном и државном погледу, сме и може да испољава независну политику и међународни положај у проблемским ситуацијама. Очигледно је да у историјски условљеним приликама, Србија у извесној мери то још увек може, док „Косово“ као зависна и неодржива творевина то не може, осим уз допуштење ментора према Србији?

24) Изречено жаргоном постмодерног новоговора у интонацији мондијалне „братске заједнице“ трансатлантског света, Србија се усред косметског проблема третира као недовршена и полууспела држава ограниченог суверенитета. У бесконачном ланцу западног условљавања и међузависности „европског пута“ и актуелног косовског беспућа, Србији се одмеравају све мање дозе суверенистичког хранива. Укратко, опонашајућим усвајањем споља креираних рецептура и агенди, те спољнополитичких курсева Србија спорадично пристаје на дозирану зависност која је, у ствари, несамосталност. У атмосфери решавања косметског проблема „на парче“ и дозирање суверености Србије у том питању је „кашикицама“.

Опхрвана удвојеним унутрашњим и спољашњим циљем – повратка КиМ и уласка у ЕУ – Србија, за сада, не успева онолико колико жели ни у једном ни у другом.³⁴ Европа Уније се на сужењом хоризонту српских очекивања удаљава задавањем све дужих процедуралних деоница и рокова, док се лажна држава Косово са западне стране све више изједначава са Србијом. „Косово“ бриселска Европа Уније не „гура“ у Србију, него из Србије и на Србију! Брисел то чини подстичући узјогуњеног српског ривала који ће, по евентуалном стварању „косовске војске“, да постане војно убедљив противник.

Иако је по завршетку агресије на СРЈ и Србију, и на почетку окупације КиМ са Запада лансирана агенда о потреби демилитаризовања, разоружања и развојачења тог дела Србије, постепено је и под разним називима развијана замисао стварања „косовске

---

³⁴ О томе: Суботић Момчило, *Идентитет и геополитичка стварност Срба*, глава „Признање Косова услов за улазак у ЕУ“, стр. 175-181, Институт за политичке студије, Београд, 2012.

војске“ састављене од Албанаца.³⁵ Формираном војском независне државе „Косово“ заокружила би се прича о косовској државности. У западној игри регионалних интереса „Косову“ је намењена демополитичка улога издашног регрутног ресурса, реметиоца балканских односа и заштићеног провокатора балканизма.

Врло једноставно: Бриселу и Вашингтону је потребна албанска „војска Косова“ у НАТО-у, а не Војска Србије изван НАТО-а. Са доминантне евроамеричке тачке гледишта ОВК преображена у „Војску Косова“ била би ограничавајући чинилац српског положаја, улоге и деловања у обласним односима Средишњег Балкана. Њена намена не би била само антисрпска и антируска него и допунска, као додатно активирано људство у учесталим војним интервенцијама и ратовима по свету.

Не само међу упућенима него и у већини Срба, евентуално успостављена „Војска Косова“ доживела би се као неминовни агресор у некој мање-више извесној тачци будућности. Са српске тачке гледишта, албанска „Војска Косова“ представљала би опасност највишег безбедносног ризика, јер би деловала на иредентистичкој платформи државног уједињења свих Албанаца на Балкану.

25) С друге стране сепаратно обојене косовске дуге, уклапање Србије у евроинтеграционе токове врши се без довољне свести о неподударању еврократских интереса ЕУ и историјски насталог система европских вредности. Дешава се, наиме, да је српско практиковање европских вредности директно супротно еврократским интересима. Тиме што се спорадично не разабарају разлике између прихватљивих или у Србији одавно усвојених староконтиненталних вредности, и исто тако усвојених али неприхватљивих еврократских интереса ЕУ, Србија губи сопствену временско-просторну оријентацију и гекултурну веродостојност. Недоумица гласи: може ли Србија да буде истовремено заинтересована за неговање европских вредности континенталног Запада и Истока, и незаинтересована за усвајање и практиковање себи противних интереса Европске уније?

Начелно неподударање и разликовање европских вредности и интереса не искључује прихватање оних цивилизацијских и културних вредности Европе које још нису усвојене или развијене у Србији, а требало би. Разумљиво је да Србији није потребно да усваја већ културно усвојено; да са бриселски дозираним културалним атестом поново усваја оне европске вредности које је, не-

³⁵ Видети: Пономарјева Георгијевна Јелена, *Разбојничка држава. Косово у светској политици*, глава „Интервенција НАТО-а и последица «демилитаризације» ОВК“, стр. 118-132, Euro Book, Београд, 2017.

зависно од Уније и пре постојања Уније, већ имала и данас има структуриране у властитом историјском искуству.

26) Да би се сукоби на КиМ осујетили потребно је стално предвиђати и процењивати садашње и будуће секвенце времена. Потребно је, наиме, сабирање свих политички и научно компетентних снага и максимално прогностичко усредсређење на косметски проблем. Косметска прогностика и синоптика захтева прецизне методе, мерне инструменте и непрекидна извиђања у опасна подручја, али и емотивну стабилност и постојану политичку воље на националном и државном плану. За тако нешто, поред знања и обавештености о прошлости КиМ, потребно је развијати осећај за косметску будућност.³⁶

Поменути хронополитички приступ косметском проблему са српског становишта претпоставља рационално располагање временским ресурсом. Планирање будућности односа српске стране према косметском проблему укључује различите временске распоне, краће и дуже временске секвенце: краткорочне, средњорочне и дугорочне праксе решавања косметског проблема. Решавајуће праксе са српске стране у поменутиим секвенцама не би смеле да буду неусклађене и противречне, а поготову не супротне. Крајњи циљ реинтеграције КиМ у Србију потребно је разликовати од привремених и пролазних циљева. Исходишно стање достиже се пролажењем кроз стања која не би требало да се схватају као крајња стања разрешења косметског проблема. Та стања не би ваљало мешати или поистовећивати. Уз речено, ваља потсетити да је у сваком наративу и у свакој акцији решавања косметског проблема – а њих је одиста много и све их је више – састојано више димензија деловања које је потребно имати на уму. Поменуће се неке од најзначајних. У циљаном потребно је разликовати оријентациону телеолошку и финалну есхатолошку димензију процеса решавања косметског проблема.

27) а) Телеолошка димензија

Како је речено, у телеолошкој димензији се на основу утврђеног смера и правца истичу и досежу привремени и пролазни циљеви. У есхатолошкој димензији се испољавају најдаљи, највиши и најдубљи, први и последњи, завршни и исходишни циљеви решавања и модела решења проблема КиМ. Политичка телеологија српске стране у косметском проблему је реинтеграциона, док је са

---

³⁶ О томе: Кнежевић Милош, „Косово и Метохија – сценарији будућности“, чланак у зборнику *Косово и Метохија – изазови и одговори*, Институт за геополитичке студије, Београд, 1997, стр. 99-155.

албанске и проалбанске стране, с српске тачке гледишта, сепаратна, индентистичка и иредентистичка. Са српског националног и државног становишта јединствени есхатолошки циљ је обнова територијалног интегритета и суверенитета Србије на КиМ. Са албанског и евроамеричког становишта есхатолошки циљ је двострук или двофазан; прво независност „Косова“, а онда федерално или унитарно уједињење са Албанијом у виду спајања две независне албанске државе, спремне на припајање и других албанских етнонационалних простора на Балкану. Ваља потсетити да су два предочена тока и циља српске и алабанско-евромеричке стране у преговорима у косметском проблем у потпуности супротна и искључива. Српско и албанско исходиште су различита, разилазећа, супротна. Антагонизам есхатолошких циљева Срба и Албанаца генерише конфликте спрам помирителских и компромисних могућности које су, у том погледу, нејасне, неодређене, минималне.

28) б) *Есхатолошка* димензија

Телелогичка је кретање усмерено ка циљу; есхатологија је кретање као исходишту, у политици слично као у религији и политичкој теологији. Ваља подсетити да би са српске стране предузимане телеолошке радње требало да се испољавају на „ситнијем“ оперативном и тактичком нивоу, а есхатолошке на „крупнијем“ стратегијском плану деловања. Телелогичка означава усмерено, контролисано и детерминисано деловање ка одређеном пролазном али и долазном циљу у удаљенијој позадини епохалних збивања. Пролазни и привремени циљеви не би смели да се задају изван историјске трасе коначног циља реинтеграције КиМ у Србију.

У више области живота Срба и Албанаца на КиМ егзистенцијални и коегзистенцијални разлози упућују на конкретне мере решавања проблема који се указују у спојеним или одвојеним реалностима. Мере које су са становишта тешкоћа у свакодневном животу свакако неопходне, морају бити усклађене са општим смером и правцима реинтеграције, а не томе супротно, малим казуистичким помацима ка потпуној раздвојености и независности туторисаног албанског чиниоца.

На тлу решавања проблема у свакодневном животу на КиМ, огледа се однос оперативних, тактичких и стратегијских циљева решења великог проблема који се, ни у једном часу, не сме сметнути са ума а то је сецесија КиМ од Србије. Ма колико је у опажању потребно разликовати их, мора се знати да они нипошто, нигде и никада нису раздвојени. Нарочито не тако да у безбројним „техничким“ и „логистичким“ уступцима на плану потреба свакодне-

вног живота, у једном моменту, не би постало видљиво да се запало у критични ниво уступака српске стране који фактички значе потпуно одрицање од онога што се још имало а више се нема.

29) У току узастопног препуштања надлежности, у коме развлашћени Срби више немају шта да дају Албанцима јер су скоро све већ дали, српска страна слаби позицију да уопште нешто тражи и захтева од Албанаца и Евроамериканаца. Тачније, српска страна је принуђена да скрушено тражи повраћај не само онога што је пре сецесије имала, него и онога што је после сецесије самоорганизовано задржала а потом у, за сада, недовољно јасном следу догађаја предала у руке Албанаца. То је додатни српски проблем: сада би Срби требало да траже повраћај онога што су несмотрено и несвесно, или, што је много горе, свесно већ препустили Албанцима. За оно што је против српске воље насилно, агресијом и окупацијом отето, извесно разумевање постоји, јер се и поред оружане самоодбране није успело у одолевању надмоћној сили. За свесно препуштање надлежности и извлашћивање, тј. раздржављење Србије на КиМ, не могу се наћи уверљива оправдања на српској страни. На Албанској и евроамеричкој, наравно, могу и то у обилним квазиправним и реалполитичким количинама.

30) в) Дипломатска, спољнополитичка и геополитичка област

Најзад, у погледу деловања поводом КиМ, како је више пута поменуто, указују се дипломатска, спољнополитичка и геополитичка област која укључује и геостратегију. Те области међународног деловања се у погледу решавања косметског проблема разликују по степену општости, врсти и средствима поступања и, релационо схваћено, спољашњој димензији практиковања. То значи да се српско/албански спор у косметском проблему, са српске стране тумачи као унутрашње питање, или, које би насупрот превлађујућој такси требало да буде унутрашње питање Републике Србије. Томе насупрот, због интервенције, агресије и интернационализовања косметског проблема, друга албанска и евроамеричка страна косметско питање третира као спољашње, тј. међународно питање у пуном опсегу.

У односу са Албанцима Србија има однос као према делу народа у сопственој држави који у статусу националне мањине или заједнице обитава на КиМ, а не са свим Албанцима ма где се они налазили, онима у Албанији или на другим балканским местима. Исто тако, косметски проблем није дефинисан као међудржавни проблем Србије и Албаније, него као унутрашње питање Србије. У реалности дела „међународне заједнице“ који оличава Евроамер-

рика, косметски проблем је међудржавни и међународни, тј. спољнополитички и дипломатски однос између Републике Србије и тзв. *Republica Kosova*, па тиме и однос између Срба и тзв. Косовара који су, у ствари, Албанци са КиМ и Албанци који су се после сецесије доселили на КиМ.

31) Србија би на основу реченог требала да усагласи и усклади сва три плана деловања, при чему као приоритетан задатак ваља да утврди своје оријентационе, телеолошке и есхатолошке циљеве у епохалном хронотопу. Изнад свих националних и државних задатака је решавање и решење косметског проблема; оно је на првом месту и не би смело да буде условљавано било чим или ким другим. Јасно утврђени спољнополитички циљеви одређују дипломатске наступе који узајамно морају бити усклађени са дубоко фондираном, чврсто утемељеном геополитичком платформом положаја и улоге Србије и српских земаља у савременом простору и времену, садашњих, пролазних и наилазећих историјских секвенци у будућности.

Предочено указује да се у више наврата поменута потреба преоријентације и контратрансфера, или преинаке надлежности на КиМ и поводом КиМ, може практиковати на разне начине и у разним областима политике, геополитике, демополитике, геоекономије, геокултуре и хронополитике. Објашњени контратрансфер надлежности потребно је, такође, узајамно али и према спољашњим приликама, усклађивати како би учинци повратка Србије и Срба на Ким били што делотворнији.

32) Помнији и опрезнији приступ не значи злонамерно одуговлачење решавања косметског проблема са српске стране, него разборит избор најповољнијег времена за разне видове решења. За разлику од генералних становишта која се тичу принципа управљања конфликтом и институционалног модела његовог решења, овде је реч о низу животних проблема који захтевају ургентне мере. Реч је о некадашњој формули остварења „стандарда пре статуса“.

Ипак, ни те одиста хитне мере у разним сферама друштвеног живота на КиМ, које заиста не трпе одлагање, не могу бити лишене премиса принципијелног приступа, чак и када он није до краја јасан и усаглашен између Срба и Албанаца, тј. Евроамериканаца. Принципи унутрашњег права Србије и међународног права требало би да буду окосница у решавању безбројних проблема који се испољавају у савременом животу становништва на КиМ.

Ти подједнако важни видови се односе на разна животна питања косовске садашњости али и на трагове прошлости који

указују на дугу цивилизацијску и културну вертикалу српског постојања на Косову и Метохији.³⁷

Међу мерама које би требало што упорније спроводити су: појачани повратак Срба у своје станове, куће и на узурпирана имања; заштита српских православних манастира, цркава, гробља и других видова српске културне баштине, уз повратак црквене имовине; повратак узурпиране и пљачкашки приватизоване српске имовине на КиМ; спречавање формирања тзв. „војске Косова“; успостављање и почетак рада Суда за ратне злочине ОВК; проналажење несталих Срба; истрага трговине људским органима и, најзад али не и на крају; наставак српско/албанског дијалога без притисака са стране, под условом успостављања и очувања Заједнице српских општина на северу и остатку КиМ.

33) Напослетку, у овом и раније изложеним приступима косметском проблему неопходно је уважавати бројне планове и нивое, етапе и фазе, те начине решавања сходне изложеним разликама, у настојању да се они не мешају и не бркају. Егзистенцијално интонирани мали косметски наративи свакако улазе у велике традицијске и идентитетне „приче“ о КиМ. Косметска проблемска казуистика је тако драматична да у временима екстремно високог кризног водостаја таласима преплављује обалоутврде генералног разумевања. Високо емотизовани и узбудљиви емпиријски садржаји косметског проблема условљавају па и осујећују теоријско расуђивање о КиМ које би могло да буде солидна подлога за практичне одлуке.

Шта онда чинити? Као и у свим стварима конфликтне политике у одлучивању је потребна обазривост и прибраност, укратко, разложно одлучивање у складу са могућностима на основу проученог искуства и сачуваног здравог разума. Косметски проблем не само што је историјски и презентно компликован за тумачење, него је често и апсурдан па тиме неприступачан разумевању. Засновано на националним и државним интересима Србије и српских земаља, српско становиште не сме устукнути пред изазовима и искушењима пред које га стављају актуелна неправда и насиље, лакомисленост, глупост и лудост, али и слаткоречива демагогија. Зато је, такође, потребно стрпљење и упорност у дугом ходу ка решењу.

---

37 Видети: Самарцић Слободан, *Градња и разградња државе. Србија у суочењу са Европом од октобра 2000.*, глава „Угрожено наслеђе – угрожено постојање“, стр. 419-423, „Филип Вишњић“, Београд, 2008.

5. ЗАКЉУЧАК: СВЕ У СВОЈЕ ВРЕМЕ ПА И РЕШЕЊЕ КОСМЕТСКОГ ПРОБЛЕМА

Уколико српско/албански политички конфликт на КиМ није могуће превазићи у овом часу, он ће остати у латентном облику, хтели ми то или не хтели. „Замрзавање“ конфликта половином 2018. године, свакако, није финална стратегија решавања српске стране, него опрезно и разборито увиђање нерешеног стања при неодрекнутој перспективи хтења непрекидног решавања у будућности. Не одричући се од решавања, решење се помера ка некој од повољнијих тачака будућности. Тако „замрзнати конфликт“ не би, дакле, био нити је сада овековечени исход или трајно својство српске политичке зловоље да се косметски проблем никада не реши. Супротно томе, он би могао да се третира као нужност у склопу околности, са свешћу да је, што се тиче српске стране, решење привремено доброхотно одложено за неко погодније време. Добра воља српске стране у вишестраном замрзавању косметског конфликта заснива се на уверењу да би исхитрено и наметнуто, противправно и неправедно решење, сасвим сигурно, само појачало а не смирило српско/албанске тензије, и довело до нових сукоба на КиМ.

*

Иако су предочени већем броју, околности и услови решавања и решења проблема у унутрашњем и спољашњем дијалогу о судбини КиМ, ни издалека нису у потпуности и детаљно наведени. Али, већ и они услови који су наведени упућују на лабилну сложеност историјског тренутка, неизвесност привременог исхода и огромну одговорност свих који су, својом вољом или стицајем прилика, укључени у процес преговарања. Многима је јасно да замршени косметски проблем у много чему надилази расположиво животно време једне политичке генерације, не зато што она није способна, или не може или неће да га реши, него стога што је временска дужина његовог пружања у будућности већа од времена којом располаже генерација политичара на власти.

То, међутим, не значи да је због затечене и задате временске оскудице неизбежан одустанак од решења косметског проблема, већ само да је нужно разборито тумачење и разумевање трансцендентног времена у коме је косметски проблем драматизован до усијаног националног и државног растакања Србије. Конкретно, разборито хронополитичко проницање упућује да би требало здушно прионати и у косметском проблему заједничким снагама решавати само оно што је могуће решити у овом времену! Упр-

кос српском политичком менталитету, који је пословично испуњен нестрпљењем и неупорношћу, за оно што је очито немогуће постићи у овом потребно је сачекати изгледнију могућност у неком другом времену, То време ће доћи!

ЛИТЕРАТУРА

- Брајовић, Раде, *Космет – завршни чин*, Пешић и синови, Београд, 2008.
- Вучелић, Милорад, *На линији ватре*, Штампар Макарије, Београд, 2017.
- Гађиновић, Радослав, „Косметско питање и одбрана Србије“, *Политика националне безбедности*, бр. 2, 2017.
- Давидовић, Сандра, „Мисија ЕУЛЕКС – косовски тест заједничке спољне и безбедносне политике Европске уније, *Национални интерес*, бр. 3, 2017.
- Деспотовић, Љубиша, „Геополитичка судбина Косова и Метохије – између евроатлантске окупације и пројекта Велике Албаније“, *Политика националне безбедности*, бр. 2, 2017.
- Јанев, Игор, „Косово после проглашења независности“, *Српска политичка мисао*, бр. 3, 2008.
- Кнежевић, Милош, *Балканска пометња*, ДП „Ђуро Салај“, Београд, 1996.
- Кнежевић, Милош, „Косово и Метохија – сценарији будућности“, чланак у зборнику *Косово и Метохија – изазови и одговори*, Институт за геополитичке студије, Београд, 1997.
- Кнежевић, Милош, *Крстарећа демократија. Агресија НАТО на Југославију 24. март – 11. јун 1999*, ДП „Ђуро Салај“, Београд, 1999.
- Кнежевић, Милош, *Европа иза лимеса*, Слободна књига, Београд, 2001.
- Кнежевић, Милош, „Транзит – транзиција – трансформација. Претемељење државе не-државе на ‘Три Т’ подручју“, зборник *Реконструкција институција – годину дана транзиције у Србији*, приредио Владимир Н. Цветковић, Институт за филозофију и друштвену теорију, Београд, 2002.
- Кнежевић, Милош, *Отмица Косова*, Институт за политичке студије, Београд, 2006.
- Кнежевић, Милош, *Косметске теме (1996-2006)*, Лепосавић – Београд, Београд, 2006.
- Кнежевић, Милош, *Мозаик геополитике*, Институт за политичке студије, Београд, 2008.
- Кнежевић, Милош, *Евроскептицизам*, Заслон, Београд, 2008.
- Кнежевић, Милош, „Србија и ‘Западни Балкан’. Спорна западност

- Западног Балкана“, Национални интерес, бр. 3, 2012.
- Кнежевић, Милош, *Призма геополитике*, Институт за политичке студије, Београд, 2013.
  - *Kosovo: Sui generis or Precedent in International Relations*, edit by Dušan Proroković, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2018. pp. 1-343.
  - Коштуница, Војислав, *Зашто Србија а не Европска унија*, Фонд Слободан Јовановић, Београд, 2012.
  - Коштуница, Војислав, *Одбрана Косова*, „Филип Вишњић“, Београд, 2008.
  - Крга, Бранко, „Проблем Косова и Метохије и политика националне безбедности“, *Политика националне безбедности*, бр. 2, 2017.
  - Крстић, Бранислав, *Косово између историјског и етничког права*, део „Сукоб историјског и етничког права“, Кућа Вид, Београд, 1994.
  - Ломпар, Мило, *Повратак српском становништву*, Catena Mundi, Београд, 2013.
  - Margalić, Avisaí, *Kompromis i truli kompromis*, Albatros plus, Berograd, 2011.
  - Metan, Gi, *Rusija – Zapad: hiljadu godina rata. Rusofobija od Karla Velikog do ukrajnske krize*, Akademaska knjiga – Informatika, Beograd, 2017.
  - Пономарјева, Георгијевна Јелена, *Разбојничка држава. Косово у светској политици*, Ево Book, Београд, 2017.
  - Пророковић, Душан, *Косово: међуетнички и политички односи*, Геополитика, Београд, 2011.
  - Пророковић, Душан, „Улога НАТО у осигуравању државности Косова и последице по државност Србије“, *Политика националне безбедности*, бр. 2, 2017.
  - Рамоне, Игнацио, *Геополитика хаоса*, Институт за геополитичке студије, Београд, 1998.
  - Самарцић, Слободан, *Градња и разградња државе. Србија у суочењу са Европом од октобра 2000.*, „Филип Вишњић“, Београд, 2008.
  - Словић, Срђан, *Политички развој Косова и Метохије од распада СФРЈ до доласка мисије EULEKS кроз призму европске безбедности*, Институт за српску културу, Лепосавић, 2013.
  - Степић, Миломир, *Косово и Метохија – постмодерни геополитички експеримент*, поглавље „Рат 1999. године и успостављање НАТО-протектората: постмодерни геополитички експеримент“, Институт за политичке студије, Београд, 2012.
  - Степић, Миломир, „Косово за нешто – своје за своје“, недељник Печат, бр. 508, 23. фебруар 2018.
  - Суботић, Момчило, *Српско питање данас*, Институт за политичке студије, Београд, 2008.

- Суботић, Момчило, *Идентитет и геополитичка стварност Срба*, Институт за политичке студије, Београд, 2012.
- Troude, Alexis, „Kosovo: a failed State in the fear of Europe“, in *Kosovo: Sui generis or Precedent in International Relations*, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2018.
- Trud, Alerksis i Žil, *Razaranje Balkana. Kako su razbili Jugoslaviju*, Xenia, Metella, Beograd, 2013.
- Hofbauer, Hannes, *Eksperiment Kosovo. Povratak kolonijalizma*, Albatros plus, Beograd, 2009.
- Црњански, Милош, *О национализму и српском становишту*, приредно Бошко Обрадовић, Сатена Мунди, Београд, 2014.
- Чавошки, Коста, *Расрбљивање*, Орфеус, Нови Сад, 2011.
- Ћомски, Ноам, *Neuspele države*, Rubikon, Novi Sad – Beoknjiga, Beograd, 2010.

Miloš Knežević

**SERBIA IN THE FOCUS OF THE ISSUE OF KOSMET
A Counter Transfer of the Authority: the Politics of Serbia's
Return to Kosovo and Metohija**

Resume

The problem of Kosmet has its own apparent and real traits. From the point of Serbia a political substance of the issue of Kosmet is Albanians' secessionism and their aspiration to legalize their false state which has been provided and attached to them, making it possible in case of political and legal form of Serbian recognition of such state. Although the Serbs/Albanians' dialogue is still in the process, the wishes and aspirations of these two participating sides in the dialogue toward finding the solutions to such problem are not equal ones. The aspiration toward finding some compromise solution has been more obvious in case of the Serbian side in comparison with Albanian and Euro-American side.

In fact the side which is opposed to the Serbs in the dialogue in question consists of three actors – the Albanians, Europeans from the European Union and Americans in the background of the dialogue. Final objectives of the Serbian and Albanian sides in the dialogue are antagonistic (contrasting) ones. Serbia aspires to re-integrate the province into the constitutional framework of

her own state, while the Albanians from Kosovo and Metohija aspire to the confirmation of independence of their pseudo-state. According to the Albanians and their protectors the great final scene of the Kosmet crisis would be “the final recognition” of “the Republic of Kosovo” which Serbia is supposed to do by recognizing a so-called new reality.

According to the author of the paper, the abovementioned facts demand an analysis of the circumstances and preconditions of the external and internal dialogues regarding the issue of Kosmet. Regardless of the Serbs/Albanians’ dialogues’ internal or external dimension, the dialogue represents a route with certain possibilities for gradual solution and proposals to the solutions of the Kosmet issue. In addition to this it is necessary to take into consideration and hold on to certain dialogue prerequisites – some of which are axiomatic and some of them are only recommendable ones. The author presented a line of the prerequisites which he considers to be important or necessary ones.

A starting prerequisite of the Serbian side for the solution of the issue of Kosmet is the re-integration of Kosovo and Metohija into the state framework of the Republic of Serbia. Within this engagement there are necessary both individual and collective (team) persistence, patience, planning and systematism. In case of Serbia so far the negative transfer of authority has had the meaning of de-etatisation or de-territorialization, and de-sovereignization of the state in the region of her province. Therefore it is necessary to act in an opposite direction / way of such politics, in direction of the return to the former state of affairs. The opposite direction / way of the hitherto two decades-long transfer of the state authority from Serbia on so-called international community and contemporary Albanian, that is, “Kosovian” institutions, could be called a positive counter transfer by the Serbian side.

The counter transfer of the re-authorization of Serbia is possible to accomplish in two dimensions. First dimension is the external dimension of the change of the authority regarding the solution of the issue of Kosmet, or in other words it is the external counter transfer. Such counter transfer is possible to accomplish in two ways of reorientation. First one is the reorientation or counter transfer in direction of balancing between predominant Euro-Atlantism and marginalized Euro-Asianism, while the other way of the reorientation or counter transfer implies the return of the

authority from the European Union to the bodies and institutions of the United Nations.

Internal counter transfer primarily implies the transfer of authority from the so-called Republic of Kosovo to the Republic of Serbia, while in case of the other way it implies the return or the counter transfer of authority from Albanized Pristina to northern, that is, Serbian part of Kosovska Mitrovica and the Association of Serbian Municipalities.

The author dedicated several points of his analysis to the issue of the prerequisite for the return of authority which implies a correct comprehension and interpretation of regulations in the Brussels Agreement. The author's dilemma is related to a question of what exactly the content and obligations by the Brussels Agreement imply. The author's conclusion is that the word is about a political agreement in the form of a legal act. Linguistic ambiguity and normative flexibility of this legal act show that it is the agreement without agreement, which both partially and in general provides opportunity to contradictory interpretations. Due to this fact the author makes a questions of great importance over the ownership and object/authority-exchange in the Serbs/Albanians' dialogue and answers to such question that the Albanians and Euro-American side within such dialogue only offers to Serbia something which is already in the possession of Serbia.

This is the reason why the author thinks that it is important to take into consideration the communication modalities between the Serbs and Albanians. It is the word about recognition of the reality of the issue of Kosmet and continuous communication with Pristina without the recognition of "independent Kosovo". With this consideration is related the search for the status and institutional solutions of current and future relationships regarding the forms of autonomy.

The following topic of interest in the paper of the author is international ambience and real-political background that burdens the solution of the issue of Kosmet. The burden is reflected in interventionist and neo-hegemonic formula "3D" which is exhibited as: Dimensioning of national and state territory; Designing of the government and Dosing of national and state independence. The word is about ideological and political implementation of theory and practice of limited sovereignty

on “Brussels Road” of Serbia toward the membership in the European Union. In case of the secession of “Kosovo” this practice is reflected as non-acceptability and unsustainability of the false Kosovian state.

In opinion of the author a great threat are the efforts for the formation of so-called “the Army of Kosovo” with the basic objective to create a “great” or “natural Albania”. Such “Great Albanian” objective is not only opposed to Serbian interests, but also to the interests of several other Balkan states. Therefore it would be useful for Serbia to re-examine increasing discrepancies and conflicts of the system of European values that she holds and cultivates with Eurocratic interests of Brussels that differ from cultural and civilization spirit of Europe.

In the end of the paper the author also affirmed a theoretical need of prognostics and synoptics for Kosmet within the framework of science regarding Kosovo and Metohija, so-called kosovology. In the conclusion of the paper the author reminded that it is understandable and expected that the Serbian side in the Serbs/Albanians’ dialogue regarding the problem of Kosmet represents Serbian view. The Serbs’ view is the view which aspires to find a timely solution in the most favorable moment and not hastily and not to their own detriment.

Keywords: Serbia, Kosovo and Metohija, Association of Serb Municipalities, “Republic of Kosova”, internal dialogue, Brussels Agreements, counter transfer of authority, reintegration of the Republic of Serbia, sovereigntism and neutralism

Игор Јанев¹

Институт за политичке студије, Београд

ТЕОРИЈЕ О ДРЖАВИ КОЈЕ ИМПЛИЦИРАЈУ ЕСЕНЦИЈАЛНОСТ ПОВЕЗИВАЊА СА ДРУГИМ МЕЂУНАРОДНО-ПРАВНИМ СУБЈЕКТИМА²

Сажетак

У овом раду разматрамо државне теорије које се ослањају на суверену интеракцију државе са другим државама, чиме се испољава суверенитет и самодефинише држава. Државна теорија интеракције и својеврсног самоодређења кроз интеракцију успоставља најпре међународно-правни субјективитет (поред унутрашње-правног који настаје касније) и надаље овакав ентитет са одређеним правним и политичким капацитетима одређује и развија елементе и димензије свог државног интереса. Национални интерес једног међународног лица (или субјекта) одликује се увек спољном политиком према другим међународно-правним лицима односно, у ужем смислу, према државама које такође интерагују (тј. имају дипломатски капацитет). Овакве теорије о самоодређењу државе кроз међународну државну интеракцију, где државни или национални интерес има базичну улогу, имају посебно место у редефинисању политичке теорије државе и права.

Кључне речи: држава, политика, право, капацитет, установе, интереси

УВОД

Савремена доктрина и теорија државе базира се, у правном погледу, на томе да природа државе није само сводива на вид унутрашњег правно-политичког режима (или система), већ да

¹ Научни саветник

² Овај рад је настао у оквиру пројекта 179009 Демократски и национални капацитети Србије у процесу међународних интеграција Министарства просвете, науке и технолошког развоја

уз основно правно својство унутрашњег субјективитета, држава поседује и међународно-правни субјективитет, као основно есенцијално државно својство. Овај међународни субјективитет (или правна личност) је неопходни основни елемент државности, поред неопходне државне територије, становништва (подаништва) и суверене власти. Теорије које имплицирају везу између суверенитета, као вида међународне независности, и међународно-правног субјективитета, као својства да се буде правно лице, представљају екстензију политичке теорије државе где се имплицира да њен настанак (и развој) зависи од политичког признања односа са другим истотипним субјектима.

1. ТЕОРИЈА ДРЖАВЕ И КОНЦЕПТ ДИПЛОМАТИЈЕ КОД Е. КАРА (CARR), М. ВАЈТА (WIGHT), Х. МОРГЕНТАУА (MORGENTHAU) И К. ВАЛЦА (WALTZ)

1.1. Е. Х. Кар (Е.Н. Carr)

Теорија државе која се може деривирати у теорији дипломатских „интеракција“ код Едварда Кара је везана за функцију коју има национални интерес у самодефинисању унутрашњих и посебно спољних веза према другим истотипним међународним актерима. У свом „реалистичком концепту“, где се Карова дипломатска теорија ослања на О. Шпенглерово дело „Пропаст запада“ и на Р. Неибуров етички прилаз (у делу „Моралан човек и неморално друштво“) он уводи појам „Реализам“ и развија доктрину која одваја сферу етике од политике.³ У Каровом главном делу „Двадесет година кризе (1919-1939)“ дати су основни оквири његове теорије: 1) либерали 19. века су у анализама међународних односа разматрали претежно хомогена национална друштва, окарактерисана слободном трговином, што их је навело на утопистички закључак о постојању међудржавне природне „хармоније интереса“, погодне креирању заједнице народа; 2) међународна економска сарадња која је раније имала првенствено профитни мотив, све више је данас предмет „безбедносних консидаерација“; 3) етичко разумевање да економски квалификовано „добро“ не мора бити и етичко „добро“ протеже се и на дипломатију, где се друштвени циљеви могу реализовати једино утицајем на политике других држава; 4) међудржавни конфликти (као и међукласни) могу се измирити само „жртвама интереса“ међу странама кроз преговоре; 5) међународни поредак на бази коалиције где свака др-

³ Види Reinhold Niebuhr, *Moral Man and Immoral Society*, WJK Press, 1960. Овде почиње нови вид одвајања сфере политике од етике, битно развијенији од Макијавелијевог и Хобсовог.

жава брани национални интерес је (по аутору) несводљив (тј. „утопистички“) односно национални интерес се не поклапа са моралом, али државна „сила“ може да креира морал „потребан за заштиту интереса“, а питања „силе“ су неизразива категоријама морала без обзира што између силе и морала постоји непосредна веза; б) као што влада у држави мора да води рачуна о легитимитету, тако држава у дипломатији мора да води рачуна о моралу (јер политика базирана једино на сили, „изазива револт“).⁴

Унутрашње-политички чиниоци су код Е. Кара упрошћени и интегрисани у захтеве за јачањем силе на међународном плану, што дефинише функције дипломатије, онако како их он види. Кар, наиме, уочава национални интерес као основну категорију коју „садржи држава“ и ова категорија одређује политику, пре свега спољну (или међународну). Држава која је базирана на „хармонији интереса“, како на унутрашњем, тако и на међународном плану, другачије дефинише национални интерес од модерних држава где нема склада интереса, већ конфликт интереса. Национални интерес Кар сагледава кроз једноставну редукционистичку призму јачања безбедности и силе на међународном плану, запостављајући чињенице које указују на структуру и комплексност државног националног интереса. Факат да Кар издваја национални интерес као основну димензију опстанка и развоја државе, класификује његову теорију у категорију класичних дипломатских доктрина које улогу дипломатије виде у функцији јачања спољне националне безбедности. На другој страни, ово је и посебна теорија државе јер се ван категорије спољне безбедности не може дефинисати држава. Самоодређење је функција безбедности.

1.2. М. Вајт (M. Wight)

Основе М. Вајтове међународно-политичке и државне филозофије налазимо у ставовима његовог главног дела „Политика силе“: 1) на међународном плану „политика силе“ представља однос између независних држава које не признају виши ауторитет и које се као суверене налазе у непрекидном систему организованих међусобних интеракција у свим областима могућег повезивања; 2) примећује се да овакав интернационални „државни систем“ („State system“) није одувек постојао, већ се историјски развија од периода Реформације, када се формулишу димензије независности; 3) државе као јединке у овом систему не располажу истим каракте-

4 Edward H. Carr, *The twenty years' crisis*, Mac Millan, 1946. Морал има за сврху да служи интересима државе.

ристикима, али се њихова посебна обележја, као што је популација, територија, економски потенцијал и др. могу изразити у категоријама силе, што значи да постоје мале и велике „силе“, а извор противречности је тенденција свих сила да јачају (и теже територијалној експанзији); 4) отуда, свака „сила“ тежи ширењу док не достигне уравнотежење (тј. „баланс“) између: спољњег притиска и унутрашње организације (а силе „немају склоност“ да изгубе територију без борбе); 5) главни циљ је „самоодржање“ у окружењу, а у овом се циљу логично намеће главни принцип политике силе који (као средство) јесте „постизање баланса снага“, којем државе „природно нагињу“ креирајући савезе кад год нека држава постаје преовлађујуће „јача“ у односу на друге; 6) баланс снага је услов одржања мира у међународном систему и он може имати два значења: „еквиполицијум“ или „превагу“.⁵

Понашање државе и њена основна својства Мартин Вајт у реалистичком духу везује за иманентну „природу“ државе, па из ове деривира њено понашање на међународном плану. Ипак, опажање да међународни систем бројним везама и интеракцијама може да мења карактер и политику државе, сврстава М. Вајта у модерне позитивистичке теоретичаре државе, који представљају претечу нове мисли о државној улози и функцији зависној од међународне средине. Могли бисмо овде приметити да тек територијалном организацијом државе којом се овакав субјект границом штити од спољне агресије (државна граница постаје међународна установа), држава постаје субјект односа и дефинише себе и на унутрашњем као и међународном плану. Последица оваквог дефинисања према споља је апсолутна независност у свом деловању, којој свака држава тежи односно појава суверенитета, док на унутрашњем плану територијално лимитирање представља облик и опсег ограничавања јавне власти (и јурисдикције државног права). Наравно, Вајт није уочио ове правне димензије државног капацитета односно правне капацитете, међутим јасно је исказао став да држава као целинит ентитет поседује јединствен државни национални интерес, који је усмерен ка неким циљевима и увек опскрбљен интегралном силом државе и тежњама за повећањем овакве моћи.

1.3. X. Моргентау

Модерну реалистичку теорију Ханс Моргентау развија пре свега у области дипломатије и међународних односа, дајући посред-

⁵ Martin Wight, *Power politics*, Royal Institute of International Affairs, 1946. Ово је у основи позитивизам по аналогији са деловањем механике флуида и „спојених судова“.

но и посебан филозофски смисао држави. Држава и њена политика зависе, по њему, од променљиве националног интереса који има своју варијабилну структуру и неваријабилну компоненту. Сила је основа државе и на унутрашњем и на међународном плану, где је међународни поредак дефинисан као систем суверених држава. Национални интерес је, по аутору, зависна променљива од категорије (величине) силе, а ова је основа државног опстанка и развоја. У међународном „систему“ је повећање државне силе и утицаја за сваку нацију највиши приоритет и циљ. Као и на унутрашњем плану где појединци и групе теже увећању власти, тако и у међународном поретку, који је поредак сачињен од држава, све државне јединке као суверени (политички независни) ентитети теже увећању своје међународне власти обликујући систем (власти).⁶ Овакав режим је у ствари оно што данас називамо „политички систем међународне заједнице“. Према Моргентау, из универзалног карактера и природе националних интереса, који се свде на опстанак у анархичној међународној заједници и одржање релативног баланса, произлазе заједничке другачије обликоване „универзалне етичке норме“. То су посебни морални стандарди који су благодарећи релацијама универзалне природе држава, на исти или сличан (корелативан) начин обликовани и усмерени, као што је и међудржавна улога силе (и њезина функција) универзалног карактера посебно одређена. Х. Моргентау не увиђа да сила, као и морал имају системско холистички обликовано значење и резултанту, остајући теоријски у оквирима класичног позитивизма и структурализма. За редукционистичко теоријско виђење Моргентауа (као и код Е. Кара и М. Вајта) је карактеристично да су „међународни односи“ сведени само на „међудржавне“ политичке односе где су субјекти само државе, а не нпр. и међународне организације. За теорију државе и општу политичку доктрину битни су његови етички ставови који наликују обнављању познатих реалистичких Макијавелистичких теза у руху посебног вида иморализма који је близак Ничеовим и сродним етичким уверењима. Удвајање морала (посебност за државу) и инструментализација етике у функцији државног циља, су основе осамостаљења етичке сфере од политике у степену и у складу са прагматичним „државним разлозима“. У сфери методологије Моргентау је у свом позитивистичком прилазу настојао да докаже да је политика детерминисана „објективним законима“ којима се државе и државници морају приклањати. У свом теоријском делу „Научни човек версус политика силе“

⁶ Ово се подудара са ставовима Опште теорије система у методологији међународних односа и представља наговештај К. Валца. Основно својство државе је увећање власти и борба и конкуренција за већом влашћу.

он врши позитивистички оријентисану критику свих научних погледа који човековом уму а priori приписује у вези са разумевањем друштвених односа „снагу знања и контролу“ коју, по аутору, никад у стварности „разум не поседује“, а при томе најчешће се занемарују мотиви човека.⁷ Оваква моћ ума је, по аутору, утопистичка и „нереална“. Према Х. Моргентау, научни погледи „погрешно разумевају“ природу човека, и намећу такво деловање или понашања, која неслужбено (ван државне функције) у „руху обичног човека“ и „личног“ интереса нису морално прихватљива. Моргантау уводи његово познато удвајање етике. Да би избегао противречне аспекте, он каже да су „политички акти“ и деловање предмет „једне етике“, а приватни акти (истог) лица су предмет „друге етике“, где њихова етичка начела могу бити и противречна. Овакву реалност коју аутор види као дељену етику, „идеалистички“ мислиоци покушавају да „премосте“ безуспешним концептима минимизирања сукоба између моралних стандарда и политичке реалности покушавајући да изграде јединствен и „савршен морал“. На овај начин се у ствари „замагљује однос“ са реалном егзистенцијом и деловањем човека, јер у реалности исти поступак учињен у личном и у националном интересу имају различито вредновање. Он примећује да као и у приватном животу, тако и у политичком животу и деловању људи, увек постоје неки морално противречни циљеви и средства за њихово реализовање, и одавде, да би се „превазишли неусаглашени стандарди“ и „противречне“ норме, потребно је непрекидно мерити однос етичке вредности према постављеним циљевима или средствима. Имајући у виду да је овакво „мерење“, као и успостављање сваког фиксног (стабилног) односа немогуће, аутор типично утилитаристички закључује да је моралне стандарде немогуће усагласити и да је њихова практична примена „релативна“. У реалистичком духу, аутор сматра да за разлику од егоизма према материјалним животном потребним добрима, где ипак има границе, тежња за влашћу „није ограничена“. Моргентау, као и Макијавели, сматра да је политичкој власти својствена доминација над (свим) људима тј. редуковање људи на средства „политичких циљева“. Одавде, политичка власт увек инхерентно има својства аморала, што важи и за сваку политичку делатност. Општи закључак аутора је да неморал и зло који кваре политичку акцију (у општем етичком погледу) могу да се нађу и налазе се у свакој другој људској делатности, међутим, „одступање од морала је највеће у политичкој сфери“.⁸ Слично Т. Хобсу, Моргентау заступа поглед да своје „склоности за поседовањем снаге“ људи

7 Hans Morgenthau, *Scientific man vs. power politics*, University of Chicago Press, 1946.

8 Односно важи позната идеја према којој се са повећањем власти, повећава количина

преносе на суверену државу у виду лојалности. Она се манифестује у облику патриотизма. Жеља за поседовањем снаге и власти је код сваког човека присутна, као што је на другој страни у друштвима универзално присутна етичка норма која настоји да одбаци пожуду за влашћу и њеним неконтролисаним поседовањем. Моргентау на овом месту запажа да између те појуде (за влашћу) и те норме која тежи њеном оповргавању постоји неразрешива противречност. Консеквентно, „оваква“ људска природа, где нема потврђивања норме без одбацивања „чињеница“ о тој природи, доприноси да практичне и посебно политичке акције имају увек неморална својства.⁹

На овако заснованим тезама о човеку и држави, Моргентау у делу „Политика међу народима“ излаже шест главних тачака његове доктрине: 1) политика, као и друштво, је руковођена „објективним законима“ који своје корене имају у људској природи и који су „непроменљиви“, из чега произлази да је могуће развити рационалну теорију која одражава „објективне законе“; 2) главна упоришна тачка реализма је концепт интереса дефинисан у категоријама силе, који „улива“ рационални поредак у предмет политике, чинећи тако теоријско знање могућим; 3) реализам (рационалан, објективан и немотиван) подразумева да је интерес дефинисан као сила „објективна категорија“ са универзалном валидношћу, али то не значи да је фиксирана једном и заувек (по дефиницији „сила је контрола човека над човеком“); 4) реализам је „свестан“ моралног значења политичке акције, као и „тензије“ између моралне команде и услова потребних за успешну политичку акцију; 5) политички реализам одбија идентификовање моралних аспирација појединачних нација са моралним законима универзалног значења (при чему нас „концепт интереса“ дефинисан силом „спашава од моралних преувеличавања и безумља“).¹⁰

У целини гледано, Моргентау доприноси тренду разумевања функционисања државе као субјекта зависног од интеракције са другим истотипним субјектима. Национални интерес (односно државни интерес) је код Моргентауа постао такорећи нов елемент државности, без кога није могуће замислити деловање државе. Овде је наглашена међународна димензија овог интереса, међутим, у доброј мери је занемарена унутрашња структура тог интереса. По Моргентау, свака држава поред популације, територије и суверене власти поседује одређен национални или „државни идентитет“ дефинисан као политички национални идентитет који представља вољу и овај

аморала.

9 Овај став је у основи модернији реалистички модалитет раскидања са етиком (који се јавља још из периода Макијавелија).

10 Hans Morgenthau, *Politics among Nations*, Harper and Row; 1948.

је повезан са категоријом „националног интереса“ (који је изражен, надаље, у категоријама силе). Ова концепција која на неки начин тежи разради „државности“ даје материјала за одређене модерне теоријске допуне, које код Моргентауа ипак остају недоречене. Недовољно познавање међународног права, онемогућило је Моргентауа да развије елементе ове дипломатске теорије у правцу општије модерне теорије државности, мада су готово све битне компоненте за то овде присутне. Политички идентитет државе, као скуп својстава државне моћи је значајан за разумевање нарастања неопходне политичке свести која доводи до трансформације племенских заједница преддржавног историјског периода у политичку заједницу коју данас одређујемо као држава. У правној сфери, можемо с наше стране приметити да је тада постојао паралелан процес појаве нарастања посебне правно-политичке свести, где је првобитно лично или приватно право као скуп приватних (племенских или заједничких) правила, заменило опште легитимисано објективно (перципирано (од већине)) право државе, односно такво право где је политичка заједница омогућила легитимност и општеприхваћеност јавног (државног) права, као заједничког правног општег поретка усвојених норми и правила. Легитимитет тог насталог права је израз државног политичког идентитета и националног или државног интереса те (нове) политичке заједнице, а садржина тог насталог јавног права, као и правна и политичка свест те територијалне заједнице представљају део структуре тог идентитета такве организоване заједнице.

1.4. Теорија дипломатије и концепт државе код К. Н. Валца (K. N. Waltz)

Модерну теорију државе можемо базирати на системском методу. Одређене теорије, као што је Кенет Валцова неореалистичка теорија указују на могућност примене „Опште теорије система,¹¹ у разматрање питања динамичких поредака или поретка какав је и држава. Класични реализам Кара, Вајта и Моргентауа, који је лишен дијалектичке методе, постаје узак и редуccionистички оквир за разумевање режима и процеса унутар међународног политичког система. Овакав закључак може се извести и у вези са унутрашњим политичким системом сваке државе, које су исто тако динамички режим односа у којем друштвене варијабле одређују носиоце власти. Неореалистичка концепција уочава недостатке класичног статички

¹¹ Ова нова методологија се развија после Другог Светског рата по угледу на отворене биолошке системе. Ово је екстензија модерног холизма. Види, такође и дело Емила Диркема “Правила социолошког метода”, изд. Медитеран, 2012. везано за његов социологизам односно холистички приступ социологији.

креираног модела међународног режима и уводи у своју методологију Општу теорију система.¹² Овај метод је у битним елементима имплементирао К. Н. Валц (Waltz) у делу „Теорија међународне политике“ да би заменио статичке реалистички формулисане компоненте режима динамичким факторима.¹³ Његова теорија у целини се односи на неореалистички вид системског тумачења режима међународне политике. Валц се начелно залаже за „целовит системски“ приступ, наглашавајући да систем који су креирале државне „јединице“ (јединке као државе са суверенитетом) подразумева повратно дејство на понашање ових јединки (држава). Да би ово међудејство (или интеракцију) објаснио, Валц даје аналогијом пример тржишта, које представља систем где индивидуални економски циљеви фирми тежећи максимизацији профита кроз подизање цена, доводе до конкуренције и систем утиче на снижење цена (и умањење профита) односно настаје „системски ефекат“ насупрот циљевима/мотивима. Битна особина система је његово „аутономно“ дејство, где се систем (од творевине јединица) трансформише „у ствараоца“ и детерминатора понашања конститутивних јединки (овде држава). У циљу поједностављења, Валц сматра да међународни „политички систем“ треба одвојено анализирати од економског и социјалног „међународног система“, где чиниоци економског карактера могу ући у разматрање поретка једино приликом утврђивања „способности“ (или силе) државних јединки. Овакав прилаз је и даље редуccionистички, мада се Валц залаже (декларативно) за елиминисање редуccionизма класичне теорије. Валц критикује „структурализам“ у анализирању друштвеног система где се овај своди на његове саставне делове, па и „интерреагујуће јединице“ (у несистемском дискурсу), наглашавајући холистичку димензију односно значај потребе да се утврди „заједнички“ чинилац који повезује јединке у целину система.¹⁴ На себи својствен начин, Валц закључује да је основна компонента која прожима интерагујуће јединице „принцип поретка“. Ова „компонента“, по њему, представља део система односно системске „структуре“. Треба овде да приметимо да бисмо на овом месту могли упутити и критике на Валцову тезу о принципу или начелу који је наводно „део“ системске „структуре“ или поретка, јер а приори из система заснованог на односу сила, без обзира на „ефекте“, не може по себи проићи никакво начело поретка. Ако би то нпр. аутоматски било могуће, једино на бази односа сила, тада би се принцип

12 Види о системском методу и прилазу нпр. Ludwig Von Bertalanfy, *General Systems Theory*, Penguin Press, London, 1971.

13 Kenneth N. Waltz, *Theory of international politics*, Random House, 1979.

14 Ово је и основна карактеристика свих Системских прилаза у имплементацији овог метода у друштвеним дисциплинама.

поретка непрекидно мењао у функцији промена односа сила.

У целини гледајући, интеракцијска компонента и димензија, ових анализа, може бити употребљена и за другачије и боље дефинисање самих јединица тј. држава, што Валцу и другим (нео)реалистима у суштинској мери измиче из вида. Сама држава је, као што можемо приметити, такође вид система где можемо исто тако применити метод Опште теорије система унутар оваквог динамичког тоталитета. Код Валца је, с друге стране, држава статична „јединица“ од које он аксиоматски полази, не видећи својства динамичког система унутар самих држава. Да би теорија добила „на естетици“ (тј. једноставности) неореализам редукује особине држава градећи ону концепцију коју би могли назвати „атомистичком“ односно таквом где се интеракцијска динамика завршавала на нивоу држава, као системског (непробојног) полазишта. У целини гледано, системски неореализам ипак баца ново и другачије светло и на теорију државе, посебно када оно што нпр. Моргентхау назива њеним идентитетом постаје зависно од међународне интеракције. Према наведеној системској концепцији и сам настанак државе не би се могао замислити без посебне изван (државне) интеракције која је за настанак државе нужна. Класична теорија државе види углавном унутрашње противречности или унутрашњу борбу за власт и моћ (или силу), а занемарује ову интеракцијску димензију где долази до судара група или ентитета које повећавају и одржавају власт са истим или сродним територијално суседним групама / ентитетима (где се затим одређују територијалне границе и подаништво). Историјски гледано, већина држава су настале или борбама племена (у првобитним условима) или раговима на некој територији, као и затим политичким (тј. дипломатским) признавањем са међународно-правним последицама.

2. ПРАВНЕ ТЕОРИЈЕ КОЈЕ УКАЗУЈУ НА ЗНАЧАЈ СУБЈЕКТИВИТЕТА ПРИ ДЕФИНИСАЊУ ДРЖАВНОСТИ И ЊИХОВ ЗНАЧАЈ ЗА РАЗВОЈ ПОЛИТИЧКЕ И ПРАВНЕ ТЕОРИЈЕ

2.1. Георг Јелинек (Georg Jellinek)

Даљи развој модерног правног позитивизма и државне теорије налазимо код теоретичара међународног права Георга Јелинека (Georg Jellinek). Он у својој филозофији полази од вредности, где су норме облици наше свести. Овај неокантијански аспект издваја Јелинека од групе класичних позитивиста, тако да овог аутора, можемо сматрати и припадником струје правног „реализма“. Норме

садрже у себи „сврху“ и тиме добијају општу вредност. Генерално, у филозофији права и државе, по овом аутору, у нормама лежи нужност, као нужност неког „требања“. Политичка наука је теорија о постизању државних (политичких) циљева, што пре свега укључује телеолошко разматрање. Држава је правни и друштвени појам који се манифестује као збир одређених социјалних међуљудских односа који се читавају у делатностима. Држава постоји у вољним односима дефинисаног мноштва људи, а људи који наређују и они који се овим наређењима покоравају чине „супстрат државе“. Територија је елемент који припада човеку и тиме држави, а настањеност је „стање људи који се налазе у држави“. Правна дејства територије, у најопштијем смислу, су одређен резултат „човекове унутрашњости“.¹⁵ Објективни (крајњи) делови државе су „вољни односи владајућих и покорених“ људи, међу којима постоји временски и просторни континуитет. Теоријско разматрање „учава константну промену у владајућим и покореним“, а може се узети да може постојати онолико односа међу њима, колико има индивидуа или субјеката. Држава је телеолошко јединство мноштва који су „повезани константним, изнутра кохерентним сврхама“. Ово јединство може доћи и споља, кроз неку организацију и лица који су „позвана“ (или ангажована) да „радњама осигурају моменте те сједињујуће сврхе“. Државни вољни односи су сажети у јединство организационих група и то су „у бити односи господарења“, мада се овим господарењем не исцрпљују сви државни односи. Постојање господарења је есенцијални однос и без њега нема државе. Моћ „безусловног спровођења властите воље против воље осталих“, по Јелинеку, поседује једино држава. То је једина организована група која господари на темељу моћи која јој је својствена и „која није изведена ни из какве друге моћи“. Лица која производе владајућу вољу постају, уколико је уобличавају, „оруђе воље“ („орган“ целине). На другој страни, држава је и правна институција која је подређена праву, а самоограничење настаје признањем права лица која су подређени држави. Моћ државе тако добија значење правне моћи, а њени интереси значење правних интереса. Овим држава постаје „правно лице“ и она је као и друга лица ограничена у правном односу. Држава је „претпоставка права“, чије норме гарантује. Појам права носи у себи ограничења и кадгод је држава ограничена у правном односу она је правно лице. Надаље, по Јелинеку, ентитет који није „носилац обавеза“ је „субјект моћи“, а

¹⁵ Види Јурај Колаковић, *Хисторија Нововековних политичких теорија*, II књига, SNL 1981, стр. 235-238. Види Georg Jellinek, *Allgemeine Staatslehre*, Berlin, 1922. Надаље, види Бранимир Јанковић, *Међународно јавно право*, Научна књига, 1981.

не правни субјект (лице).¹⁶ Јавно право држављана, као и државе, постоји признањем да држава има правне обавезе и да је правно лице. Држава је, поред наведеног, примењујући теорију аутолимитације и међународно-правни субјект. Јелинек заступа теорију суверености и тражи основе обавезности државе као субјекта међународних права и обавеза. Принцип аутолимитације, који важи на унутрашњем праву (креирајући унутрашње правно лице), важи и на међународном плану, посебно када држава уговорима ограничи себе као правног субјекта међународног права. Јелинек, полазећи од државне воље, решава „проблем правног монизма“ и наговештава решење правног дуализма (међународно-унутрашњег, где постоји однос два правна поретка) управо сувереном вољом. Држава, по овом аутору, креира право на бази наређења правне природе, а право је по природи “ограничена сила“, као и правна власт која правна, једино када је правно ограничена. Држава је правна власт која се од других разликује и издваја суверенитетом који није ограничен (нико јој не може ускратити атрибуте), али она себе „вољно лимитира“ постајући међународно правно лице, без одрицања од врховне неограничене власти. Сви атрибути власти (лица) остају међутим, а као правни субјект држава стиче међународне обавезе које имају ефекте у домаћем правном поретку.

2.2. Хајнрих Трипел (Heinrich Triepel)

Хајнрих Трипел (1868-1946) је био оснивач доктрине међународног правног дуализма, што је имало последице на развој опште правне мисли. Крајем 19. века, са развојем правне доктрине и праксе, отворило се теоријско питање односа унутрашњег државног права на једној, и на другој страни међународног права. Једне концепције су виделе међународно право као израз изоловане или посебне државне воље и оданде се изводила доктрина „примарности“ државног односно уставног права, а на другој страни је уобличена дуалистичка теорија права у којој је заједничка воља држава представљала основни извор међународног права. Модели монизма и дуализма су доктринарна виђења односа два правна поретка и следствено њиховом односу произилази и разликовање у примарности и примени међународног права на унутрашњи поредак. Трипел је сматрао да унутрашње државно право настаје унутрашњим законом односно искључивом вољом државе. Међународно право се издваја по посебним изворима и оно се углавном креира спора-

16 Оп. цит. Јурај Колаковић, стр. 238. Ово је важан теоријски закључак јер имплицира неопходност субјективитета.

зумом („Vereinbarung“) односно уговором, као заједничком вољом више држава.¹⁷ Поред међународног уговора, Трипел наводи и међународне обичаје и опште принципе права, као изворе међународног права. Према овом аутору (и каснијим представницима дуализма) то су „два различита система“ права. Ако долази до опште сагласне „узајамности“ ради се „само о рецепцији“ (односно усвајању) правних норми које се прихватају. По Трипелу постоје две врсте међународних уговора. Једни су производ воље уговорница са опонентним (или супротстављеним) интересима, односно „контракти“ или на немачком „Vertrag“ (или у српском преводу „уговори – погодбе“ као резултат преговарања). Овим уговором супротни захтеви и тежње бивају уређене јединственим актом који је резултат преговора и постигнутог компромиса. У дипломатској литератури поред термина „контракта“, понекад је у употреби за опонентне интересне уговоре термин „компромис“ као уговор којим се у процесу преговора постиже неко дипломатско решење или ситуација резултира уговорним односом. Другу форму уговора, по Трипелу, представљају уговорни акти у којима нема конфликта интереса односно у немачком „vereinbarung“ акти, којима се утврђује сагласност уговорница о неком предмету разговора. Ови споразуми су често коришћени у дипломатији када је било потребно да две или више држава јасно декларишу своје циљеве или политике по неком предмету међународних односа. Овакви споразуми или „сагласности“ без конфликтног вида су манифестација заједничке воље држава да се остваре заједнички интереси или циљеви и често су у виду уговора без снажнијег формалног обавезивања (или политичке природе). Трипел, разликујући ова два типа уговора (неконфликтног и конфликтног), прави аналогију и за тумачење односа унутрашњег (државног) права и међународног права. Оба система имају различите правне изворе и представљају аутономне поретке који регулишу засебну материју односа. Кад долази до преклапања и прихватања норми међународног права, тада је реч о „vereinbarung“ неконфликтној формалној међу-системској интеракцији, где унутрашњи поредак вољно прихвата правила и норме из међународног система. Држава на ово прихватање није обавезна и међународне норме и правила немају непосредно дејство на поредак. Уколико држава изричито (актом) усвоји ово као обавезујуће право, тада га се, не може одрећи, сматра Трипел. Два правна система, према дуалистичкој теорији, егзистирају самостално и равноправно.¹⁸ На унутрашњем плану, као и код Је-

17 Види код Бранимир Јанковић, *Међународно јавно право*, Научна књига, 1981, стр. 45-46.

18 Исто, стр. 45-47.

линека, Трипел закључује да је држава резултат воље, а државно право је манифестација државне воље. Држава је установа чије је основно својство унутрашња врховна власт, као и сувереност у међународним правним и политичким односима.

У целини оцењујући Трипелову теорију, закључујемо да је дефинисање државе у извесној мери зависно и од положаја овог субјекта у међународном правном окружењу. Трипел ипак није отишао до краја у тезама о државности и субјективитету (као Јелинек) и није потпуно развио тезу да је правни субјективитет основа државности. Теорија Трипела уважава начело неповредивости суверенитета и принцип права о сувереној једнакости држава, мада он не изводи очекиване консеквенце о лимитацији и елементима државности.

3. МЕЂУНАРОДНО ПРАВО И РЕЖИМ КАО ДЕТЕРМИНАНТА МОДЕРНЕ ДРЖАВЕ И ТЕОРИЈА ХАНСА КЕЛСЕНА

У својем делу „Чиста теорија права“ Х. Келсен даје запажене мисли у вези са међународним правом. Чиста теорија права оперише „основном нормом“ као хипотетичком основом. Она акту првог законодавца и тиме „свим другим актима“ поретка који на овој почивају „даје смисао требања“, онај смисао у којем је правни „услов“ повезан са „правном последицом у правном ставу“ (где је правни „став“ форма у којој се „позитивно-правни материјал“ излаже). Једино под претпоставком „основне норме“ може се, по Келсену, „емпиријски материјал“ за правно тумачење, „протумаčiti као право“. Према каквоћи тог материјала (аката или факата) „равна се посебна садржина основне норме која фундира неки посебан правни поредак“.¹⁹ Келсен, дакле, признаје да основна норма није апсолутно аксиоматска, већ да јој, барем садржински, особине зависе од спољњег правног амбијента односно правног „материјала“, као целине неког позитивног права. Основна норма је само израз (или изванредан одраз) неопходне претпоставке „сваког позитивистичког обухватања“ правног материјала у поретку. Овакав став Келсена је, како видимо, револуционаран, јер поставља „окружење“ као посредни детерминатор основне норме. Основна норма се не ствара у „правном поступку“, она, није позитивна (или постављена), него је „претпостављена“ и услов је сваког „прописивања“ права и поретка. По Келсену, учењем о „основној норми“, чиста теорија права покушава аналитички да разоткрије „трансцендентално-логичке услове одувек упражњаваног метода сазнања“

¹⁹ Ханс Келсен, *Чиста теорија права*, Правни факултет, Београд, 2007.

права. Међународно право се састоји од норми које су изворно биле створене актима држава.²⁰ Ово је креирано „путем обичаја“ и то су норме општег међународног права и оне обавезују све државе. Овде се издваја норма „*pacta sunt servanda*“ која обавезује лица да понашање регулишу уговорима (који се морају поштовати). Келсен, затим примећује да уговорно међународно право има партикуларан карактер, јер норме настале уговорима важе само за оне државе које су уговорнице. Ово уговорно право и опште обичајно међународно право не треба сматрати „координисаним групама“, пошто основу првог права чини норма која припада другом (виду тј. обичајном, вишем) праву, а обе групе се узајамно налазе у хијерархијском односу.

4. ЗАКЉУЧАК

Из претходног разматрања закључујемо да држава може бити схваћена тек као јединка чију природу и понашање битно одређује међународни систем. Са становишта теорије државе треба приметити да капацитет државног субјекта да остварује сарадњу и комуникацију са другим међународним субјектима јесте инхерентни потенцијал сваке, па и најнеразвијеније државе. За дефинисање и својства државе кључан појам је државност. Модерна дефиниција државе мора, како запажамо да укључи и инхерентно поседовање међународно-правне личности, која је неодвојиви део суверенитета и државности државе. Ово својство потиче од равноправности држава при узајамном дипломатском признавању и општењу, опште норме правне једнакости и неопходности равноправне комуникације, а пре свега међународне уговорне способности на једнаким основама. *Jus cogens* норма правне једнакости је креирана или била позната још при првим контактима древних држава у процесу њиховог правног повезивања, признавања и уговарања. Отуда, свако независно деловање државе подразумева правну способност у којој се испољава њезин независан капацитет, који кроз правно обавезивање укључује и правну личност, као и димензију међународног легитимитета сопственог међународног постојања, њене власти и функционисања. На унутрашњем плану, легитимитет власти је такође неопходан и он се изражава у двосмерном процесу са правним очекивањима поданика према властима, из чега се временом рађа идеја правне личности државе и идеја правне обавезе државе према грађанима. Органичење државне власти је проистекло из легитимитета и свести о слободи која је неодвојива

---

²⁰ Исто, стр. 86.

од аутономотације државе односно државне власти.

ЛИТЕРАТУРА

- Bertalanfy L. Von, *General Systems Theory*, Penguin Press, London, 1971.
- Carr E. H, *The twenty years' crisis*, Mac Millan, 1946.
- Н. Morgenthau, *Scientific man vs. power politics*, University of Chicago Press, 1946.
- Н. Morgenthau, *Politics among Nations*, Harper and Row; 1948.
- Jellinek G., *Allgemeine Staatslehre*, Berlin, 1922.
- Келсен Х., *Чиста теорија права*, Правни факултет, Београд, 2007.
- Waltz K.N., *Theory of international politics*, Random House, 1979.
- Wight M., *Power politics*, Royal Institute of International Affairs, 1946.

Igor Janev

STATE THEORIES THAT IMPLY THE ESSENTIALITY OF RELATIONS WITH OTHER INTERNATIONAL LEGAL SUBJECTS

Resume

In this paper, we consider state theories which rely on the sovereign interaction of the state with other states, where they expresses sovereignty and self-definition process of the state. The state theory of interaction and a self-determination through interaction establishes, at the beginning, the international legal personality (in addition to the internal – legal personality which arises later, historically), and further, such an entity with certain legal and political capacities determines and develops the elements and dimensions of its state interest. The national interest of an international legal person (or subject) is always distinguished by foreign policy towards other international legal subjects, that is, in the narrower sense, towards countries that also interact (i.e. have diplomatic capacity). Such theories of state self-determination through international state interaction, where the state or national interest plays a basic role, have an important place in the redefinition of the political theory of the state and the law.

Keywords: state, politics, law, capacity, institutions, interest(s)

Сања Шуљагић¹

Институт за политичке студије, Београд

О ПРАВОСЛАВНОМ ИДЕНТИТЕТУ ПРЕДНЕМАЊИЋКЕ И НЕМАЊИЋКЕ ДИНАСТИЈЕ

Сажетак

У овом чланку аутор аналитичко-синтетичком и компаративном методом приказује узроке успостављања колонијалне историографије у Србији након 1881. године у склопу западног колонијалног културолошког пројекта у Србији, као и главне личности које су учествовале у њему. Затим аутор приказује пресек историје Србије од успостављања хришћанства у њој до доласка Османлијских Турака на Балканско полуострво у петнаестом веку и доказује да је током читавог тог периода православље било државна владајућа религија у Србији. Посебну пажњу у чланку аутор даје доказивању православног идентитета владара из српске преднемањићке и немањићке династије, користећи примарне историјске изворе као што су историјске хронике, владарске повеље и хагиографија, хералдика, иконографија, фрескописање и константинопољску дворску листу титула која потврђује краљевско достојанство династије Немањић у константинопољској дворској листи титула као протоспатора, ексусијастиса и протосеваста, великих жупана и севастократора у Источноромејском (константинопољском или грчко-словенско-јерменском) царству, истовремено приказујући породичну повезаност српско-бугарско-грчко-руско-јерменских династија из Источноромејског царства.

Кључне речи: православље, преднемањићка династија, династија Немањић, константинопољска дворска листа титула, Свети Јован Владимир, Петар-Константин Бодин, Стефан Немања, Свети Сава, краљ Стефан Првовенчани, цар Алексије III Анђео, манастир Милешева

---

¹ Виши научни сарадник

У оквиру удруженог западног колонијалног културолошког пројекта деправославизације и десрбизације српског народа у Србији од деветнаестог века до данас, уз промену етнима, назива државе, територијалних граница, закона, писма, језика, застава и традиционалних манира и обичаја српског народа промењена је и историографија која је сведочила о континуираном православном хришћанском идентитету српског народа и томе одговарајућим владарским титулама владара из српске пренемањићке и немањићке династије. Процес деправославизације и десрбизације Србије отпочет је чином потписивања *Тајне конвенције* Србије са Аустроугарском 1881. године,² којим је Србија постала политичка сателит-држава Аустроугарске,³ и тај процес у различитим облицима траје све до данашњих дана. Након *Берлинског конгреса* 1878. године и *Тајне конвенције* 1881. године аустроугарска влада је наредила кнезу Милану да смени са места поглавара Српске православне цркве „превише националистички и традиционално усмереног“ митрополита Михајла, тако да је тадашњи министар просвете и црквених дела и историчар Стојан Новаковић протерао митрополита Михајла у Бугарску и установио у земљи незакониту црквену јерархију,⁴ укинуо у Великој школи изучавање руског језика и затим изменио дотадашњу српску историографију, штампајући о трошку Државне штампарије

2 Слободан Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, II, Југославија паблик, СКЗ, Београд, 1990, стр. 58-60: За овај тајни споразум уз кнеза Милана и бечки двор знали су међу српским политичарима само још Чедомиљ Мијатовић, Милан Пироћанац и Илија Гарашанин.

3 Михаило Војводић, „Стојан Новаковић и краљ Милан“, у Petar Krestić, *Нововековне српске династије у мемоаристици: New Age Serbian Dynasties in Memoir Writing*, Историјски институт, Београд, 2007, стр. 21; Count Chedomille Mijatovich, *The Memoire of a Balkan Diplomatist*, Cassell & Co., Ltd, London. New York, Toronto and Melbourne, 1917. Такође види Радован Калабић, *Грофовска времена*, Београд, 2009, стр 41, 11, цит. Count Chedomille Mijatovich, *The Memoire of a Balkan Diplomatist*, Cassell & Co., Ltd, London, 1917: Након потписивања *Тајне конвенције* између Србије и Аустроугарске кнез Милан Обреновић је од аустро-угарског цара Фране Јосифа добио титулу краља, а српски потписник *Тајне конвенције* министар спољних послова и касније председник Српске краљевске академије Чедомиљ Мијатовић добио је од аустроугарског цара титулу грофа, Орден гвоздене круне и пензију.

4 Михаило Војводић, „Стојан Новаковић и краљ Милан“, у Petar Krestić, *Нововековне српске династије у мемоаристици: New Age Serbian Dynasties in Memoir Writing*, Историјски институт, Београд, 2007, стр. 20-21, цит. АС, Фонд Стојана Новаковића, бр. 1794, Краљ Милан – С. Новаковићу, 6. марта, 1883.: Након тога је Милан Обреновић, који је у међувремену од кнеза постао краљ, изразио Стојану Новаковићу захвалност што је тако поступио према Српској православној цркви, „под изговором да не сме да се дозволи у тој краљевини да „црквена јерархија буде једна стихија државне анархије“, што је био својеврстан подстицај да Србија настави аустрофилским правцем.“ Такође опширније о *Тајној конвенцији* види Радован Калабић, *Грофовска времена*, Београд, 2009: Потписивањем *Тајне конвенције* био је поништен Устав Србије и потписана капитулација и предаја сувенигета Србије, а Србија се, између осталог, обавезала да се неће мешати у акције Аустро-угарске монархије у Босни и Херцеговини и Новопазарском санџаку.

тезу аустроугарског намесника Бенијамина Калаја у Босни и Херцеговини о Србима као „скитничком“ досељеничком народу на Балканско полуострво.⁵ Ти потези историчара Стојана Новаковића олакшали су Аустроугарској монархији њен трговачки продор према Солуну, Константинопољу и Блиском истоку, али су у негативном смислу били кључни преседан у српској историји, јер су, како су примећивали страни државни изасланици и путописци, кроз векове до тог времена и српски владари и народ изражавали најдубље поштовање српском свештенству као духовним и моралним водичима државе и друштва.⁶ Такав процес драстичне деправославизације српског друштва био је настављен и у двадесетом веку, будући да је потписник *Тајне конвенције* министар Чедомиљ Мијатовић, познат по својој склоности окултизму⁷ и подршци досељавању протестантских Назарена из Аустроугарске монархије и њиховом деловању у Србији⁸, добио пред Први светски рат понуду од тадашњег српског

5 Бенијамин Калаји, *Историја српског народа*, прев. Гаврило Витковић, Државна штампарија, Београд, 1882. стр. 9: «Срби и Хрвати су се доселили на Балканско полуострво у првој половини седмог века на Балканско полуострво у налету скитничких пљачкања.»

6 “Pečka patrijaršija“, Iz knjige “Azbučnik Srpske pravoslavne crkve”, по Radoslavu Grujiću priredio dr Slobodan Mileusnić, Muzej SPC i BIGZ, Beograd, 1993.; Kantakuzenos, III, 45.: Према историјском извору источноромејског цара Јована Кантакузина о његовом сусрету са српским царем Стефаном Душаном у месту Пауни недалеко од места Урошевац у данашњој Србији, цар Стефан Душан Немањић је у знак поштовања излазио гологлав пешице пред српског Патријарха на коњу, угледа патријарха је био врло велик, српски владар је свагда у његовом присуству полагао заклетву и Патријарх лично је учествовао у свим важнијим државним пословима. Такође, према извештају Бечког двора из доба Велике сеобе Срба 1690. године српски народ је у Патријарху Арсенију Трећем Чарнојевићу видео главни ауторитет и „следио свог патријарха као што пчеле пристају за својом матицом.“ (цит. Ђорђе Трифуновић, *Очевици о великој сеоби Срба*, Багдала Крушевац, 1990.; (Ур.) Звонимир Костић, *Сто најзнаменитијих Срба*, Принцип, Београд – Нови Сад, 2001.) С друге стране, према дефиницији архимандрита Теофана Живковића из 1868. године од времена Светог Саве српски национални идентитет је био везиван за „српску народну побожност“ и „Српску народну цркву“ у којој „калуђери служе народу и народ служи калуђерима“ (цит. Теофан Живковић, *Српска народна црква на канонично-историјском темељу свом, с едним словом у додатку: побожност и народност*, Тиском браће Маћара, Манастир Бездин, Темишвар, Румунија, 1868. стр. 56-61), што је потврдио и швајцарски хемичар и криминолог Арчибалд Рајс који је 1928. године забележио да је светосавска „народна црква“ била историјска константа изнад идеолошких усмерања и политичких владара међу Србима (цит. Арчибалд Рајс, *Џујте Срби!*, Етхос, Библиотека Наслеђе, Београд, 2005, стр. 4).

7 О спиритистичким сеансама Чедомиља Мијатовића и његове супруге видети опширније у Димитрије М. Кнежев, *Београд наше младости: Записи о Београду 1918-1941.*, Филип Вишњић, Београд, 2001.

8 Bojan Aleksov, *Religious Dissent Between the Modern and the National: Nazarenes in Hungary and Serbia 1850-1914*, Band 43, Balkanologische Veröffentlichungen Des Osteuropa-instituts an Der Freien Universität Berlin, Otto Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2006, pp. 63-70, cit. Transl. Schwalb in Szeberenyi, *Die Secte der Nazarenen; AMK Fond A 1881 – 167.*; Slobodan M. Markovic, „Grof Čedomilj Mijatović – Protestantski duh među Srbima“ (Count Čedomilj Mijatović – Protestant Spirit among the Serbs, J. Trkulja, D. Popovic (eds.), *Liberalna misao u Srbiji. Prilozi istoriji liberalizma od kraja XVIII do sredine XX veka*, CUPS and Fridrich Naumann Stiftung, Belgrade, 2001

регента Александра Карађорђевића и премијера Николе Пашића да буде архиепископ Српске православне цркве у Скопју, уз наговештај да постане и патријарх када Србија добије патријаршију, што је Мијатовић одбио, јер се, како је рекао, „није слагао са свим црквеним догмама Српске православне цркве“.⁹ Премијер Никола Пашић, министар Мијатовић и кнез Милан Обреновић су такође одбили да уваже предлог бугарске интелигенције на челу са политичаром Николом Сукнаровим за уједињење Бугарске и Србије под водством кнеза Милана Обреновића у децембру 1881. године,¹⁰ пред избијање по ове две дотада пријатељске православне земље непотребног Српско-бугарског рата 1885. године,¹¹ након чијег завршетка је краљ Милан константовао да ће „након тог рата на Сливници Срби и Бугари остати непријатељи“.¹² Након потписивања *Тајне конвенције* генерацијама српских ђака било је онемогућено да уче историју српског народа и државе на основу дотадашњих оригиналних српских, бугарских и руских историјских извора као што су стари српски летописи, законици, повеље, житија и родослови,¹³ бугарско *Житије Светог Јована Рилског*, *Житије српског деспота Стефана Лазаревића* или *Руски царски летопис*, према којима су српске, бугарске,¹⁴ јерменске¹⁵ и константинопољске преднемањићке ди-

9 Chedomille Mijatovich, *The Memoirs of a Balkan Diplomatist*, Cassell and Company, London, New York, Toronto and Melbourne, 1917, pp. 150-151: Мијатовић је тврдио да, иако је „сматрао да би могао да унесе најатрактивније квалитете Англиканских бискупа и најбоље квалитете Римокатоличких бискупа у Српску православну цркву“, ипак није могао да прихвати понуду да постане патријарх Српске православне цркве, јер „није веровао у све догме те цркве“.

10 Раша Милошевић, *Тимочка буна 1883. године: Успомене Раше Милошевића*, Штампарија Драг. Грегорића, Београд, 1923, стр. 238-240

11 Живојин Мишић, *Моје успомене*, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1985.; Слободан Јовановић, *Српско-бугарски рат: Расправа из дипломатске историје*, Дvorsка књижара Мите Стајића, Београд 1901, Душко Лопандић, „Четири дана срамоте“, *Политикин Забавник* бр. 3013, Београд, 2009.

12 Раша Милошевић, *Тимочка буна 1883. године: Успомене Раше Милошевића*, Штампарија Драг. Грегорића, Београд, 1923, стр. 239-240

13 Љубомир Стојановић, *Старе српске повеље и писма* 1, 2, Београд, Сремски Карловци 1929, 1934.; Љубомир Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, књ. XVI, Српска Краљевска Академија, Сремски Карловци 1927.

14 С. Смядовски, *Българска кирилска епиграфика*, София, 1991, стр. 93; И. Гълъбов *Надписите към Боянските стенописи*, София, 1963, стр. 24-25: На натпису цркве у Бојани у Бугарској подигнуте 1258.-1259. године ктитор цркве Константин Тих Асен се представио као „син скопског бољарина и унук српског краља Стефана Немање.; Пламен Павлов, *Търновските царици*, ДАР-РХ, София, 2006.: Мајка Бугарка цара Стефана Душана Немањића Теодора Смилец била је унука севастократора Константина Палеолога, брата источноромејског цара Михаила VIII Палеолога.

15 J. Ivanov, „Proizhod na car Samuilovija rod“, *Sbornik v čest na Vasil N. Zlatarski*, Sofija, 1925, str. 55—62: Цариса Рипсима, супруга оца цара Самоила, била је родом из јерменске Багратуни династије.

настије¹⁶ и српска немањихка династија¹⁷ потицале од српских римских царева Константина и Ликинија из трећег века¹⁸ и биле генеалошки повезане преко породичних наследних веза српског цара Душана Немањиха из четрнаестог века и преко константинопољске династије Палеолога из петнаестог века са руском царском династијом Ивана Грозног Васиљевича.¹⁹ Такве династијске генеалошке везе ослањале су се на вишемиленијумску генеалошку и културолошку повезаност народа на подручју на којем су владале. Према записима различитих светских античких и постантичких историчара, географа и државника, народ произашао из прасловенске Винчанско-Трипољске цивилизације у наследној пост-Винчанско-Трипољској такозваној «Трачкој» цивилизацији распостирао се од севера Азије и Јерменије преко Црног мора до Јадранског мора,²⁰ писао је на подручју од Јерменије²¹ до Балканског полуострва истим пис-

- 16 Vesselina Vachkova, "The Bulgarian Theme in Constantinople's Monuments (A new approach to the study of Bulgarian and Byzantine cultural memory)", *Palaebulgarica*, 4, 2008, p. 5; *Житија Јована Рилског и Житије Светог деспота Стефана* Куев, К., Г. Петков. *Събрани съчинения на Константин Костенечки*. Изследване и текст. Софија, 1986, цит. Константин Костенечки, Сачиненија, пп. 145-146; 371-372 у којем се говори о цару Константину Великом као заједничком царском претку бугарских и српских средњовековних династија. Такође о сродној вези царева Константин Великог и Ликинија видети Карловачки, Пајсијев, Врхобрезнички, Пивски, Загребски, Константинов, Лашванинов, Пејатовићев, Бранковићев и друге родослове и летописе, као и житија Светог Саве, Светог Симеона и Светог деспота Стефана; Љубомир Стојановић, *Старе српске повеље и писма* 1-1, 2, Београд, Сремски Карловци 1929, 1934. Стојановић ЈБ., *Родослови и летописи — Љубомир Стојановић, Стари српски родослови и летописи*, изд. СКА, књ. XVI, Сремски Карловци 1927.
- 17 Кл. Иванова. *Нај-старото житие на св.Иван Рилски и неговите литературни паралели*. Софија, 1986. *Иванова, Кл. „Житија на св. Иван Рилски.“, Стара бугарска литература*. 4. Житијеписни творби. Софија, 1986.; Константин Костенечки, (Константин Философ), *Съчинения, Житие на Стефан Лазаревич*, 15-16.
- 18 Љубомир Стојановић, *Старе српске повеље и писма* 1, 2, Београд, Сремски Карловци 1929, 1934.; Љубомир Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, књ. XVI, Српска Краљевска Академија, Сремски Карловци 1927.
- 19 Милован Витезовић, *Свети Сава у Руском царском летопису*, прев. са староруског језика Миљенка Витезовић, Завод за уџбенике, Београд, 2012, стр. 14-30: Царске и краљевске династије Рјуриковић-Васиљевић, Немањих и Палеолог и њихови наследни изданици-породице су у средњем веку владале подручјима Србије, Влашке, Молдавије, Глинске кнежевине састављене од Белорусије, Малорусије и Литваније, Русије, Бугарске и Константинопољског царства.
- 20 Strabo, *Geography*, 7.5.6., Plinius, *Natural History*, 3.23. s. 26, Arrian., *Illyr.* 2, 10; Livius. *Periochae*, LVI
- 21 Vahanyan Vahan, Vahanyan Grigori, „The Intercultural relations between Old Europe and Old Armenia“, XXIII Valcamonica Symposium “Making history of prehistory, the role of rock art”, 28 October – 2 November 2009, Capo di Ponte – Valcamonica, Italy, <http://www.iatr.am/vahanyan/articles/valcamonica1.pdf>: Према резултатима истраживања јерменских инжењера информационог технологија и графичких дизајнера Григорије Вахањан и Вахан Вахањан, „Винчанско писмо из подунавског насеља Винча у Србији су у увише од сто знакова и фонетских слова истоветна са старојерменским словима исписаним на стенама са подручја данашње Јерменије у периоду пред Велики потоп 6.000-7.000 година пре Христа.

мом²² и говорио истим језиком међу собом уз незнатне разлике у наречју.²³ У прилог овим записима античких историчара и географа сведочи истоветност и сличност Винчанских фонетских слова са старојерменским писмом,²⁴ као и истоветност руско-српско-влашко-бугарског језика и писма кроз историју²⁵ са извесним регионалним разликама у наречју.²⁶ О древности ове Винчанско-Трипольске,

22 Радивоје Пешић, *Винчанско писмо и други граматолошки огледи*, Пешић и синови, Београд, Дуган, Милано, 1995. За разлику од филолога, антрополога и историчара Радивоја Пешића који знакове и слова пронађена на грнчарији у праисторијским налаштима насеља Винча, Бањица у Београду и другим локацијама у данашњој Србији назива „Винчанско писмо“, поједини српски историчари, антрополози и филолози ово писмо називају „србица“ како би нагласили етницитет народа који је кроз историју користио и развијао ово писмо. С друге стране поједини светски историчари, филолози и антрополози у својим радовима ово писмо називају општим интеграционим називима „староевропско“ или „дунавско“ писмо.

23 Herodotus, *History*, 4. 24; Francesco Maria Appendini, *De praesiantia et vetustate linguae illyricae*, A. Martechini, Ragusa, 1806; Gregorius Dankovsky, *Homerus slavicus dialectis cognata lingua scripsit, exipsius Homericarmine ostendit...*, Vindobonae – Posonii, 1829; O. H. Трубочов, *Этногенез и культура древнейших Славян*, Наука, Москва, 1991.

24 Vahanyan Vahan, Vahanyan Grigori, „The Intercultural relations between Old Europe and Old Armenia“, XXIII Valcamonica Symposium “Making history of prehistory, the role of rock art”, 28 October – 2 November 2009, Capo di Ponte – Valcamonica, Italy, <http://www.iatp.am/vahanyan/articles/valcamonica1.pdf>

25 На доказе о истоветности и сличности Винчанског и старојерменског писма надовезује се развој азбуке на простору од Балканског подручја преко територија Русије до Јерменије. Захваљујући развоју хришћанства у старој Русији у првим вековима хришћанства (цит. Zosimus, *Historie nouvelle*, T o m e II, livre IV, 5, 2; p. 266; Александар Ильич Айбабин, *Этническая история ранневизантийского Крыма*. Крымское отделение Института востоковедения им. А.Е.Крымского Национальной академии наук Украины – ДАР, Симферополь, 1999. стр. 52, cit. King, 1957, p. 639: „Хришћанска Херсонска епархија се спомине у документима Другог Васеленског сабора 382. године“; *1000 років візантійської торгівлі (V–XV століття)*. Библиотека VITA ANTIQUA. Збірка наукових праць російською та англійською мовами. Збірка наукових праць. –К.: СПД ФОП Чальцев, исторический факультет Киевского университета имени Тараса Шевченко, Київ, 2012.; Г.С. Гриневич, *Православная письменность. Результаты дешифровки*, Миратос, 2006; K. Shkorpil. Starobylgarski pametnici. – V: Dobrudzha. S., 1918, итд.) уочава се сличност сличност писма српског *Мирославовог јеванђеља* са писмом на руским средњовековним документима (цит. *Радио-Телевизија Србије*, „Отворена изложба «Путевима Мирослављевог јеванђеља» 08. 03. 2015, <http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/8/Култура/1852029/Отворена+изложба+%22Путевима+Мирослављевог+јеванђеља%22.html>: Руски министар културе Владимир Медински оценио је да чак и површним погледом на српско *Мирослављево јеванђеље* (с. 1185. г.) може да се види сличност тадашњег српског и руског писма и језика. Такође видети Климент Охридски, Константин Преславски и непознати писци, „Житије Св. Константина-Ћирила, словенског просветитеља“, *Ћирило и Методије – житија, службе канони, похвале*, Београд 1964.; П. А. Лавров, *Материалы по истории возникновения древнейшей славянской письменности*, Ленинград, АН СССР, 1930, стр. 1-36, 39-66.: „Свети Константин Философ – Ћирило нађе у Херсону јеванђеље и псалтир, писане руским писмом, и човека нађе који тим језиком говори; и разговарајући с њиме и овладавши снагом говора, преводехи на свој језик, установи разлику самогласничких и сугласничких слова, молећи се Богу, ускоро поче читати и причати на самарићанском, те су му се многи дивили и хвалили Бога.“

26 Herodotus, *History*, 4. 24; Francesco Maria Appendini, *De praesiantia et vetustate linguae illyricae*, A. Martechini, Ragusa, 1806; Gregorius Dankovsky, *Homerus slavicus dialectis cognata lingua scripsit, exipsius Homericarmine ostendit...*, Vindobonae – Posonii, 1829;

касније илирскотрачке-словенске цивилизације²⁷ сведочи стари српски календар хронолошки исписан на најзначајнијим каменим споменицима и документима српских владара и властеле у средњем веку до деветнаестог века,²⁸ чије се заснивање и рачунање подудара са геоморфолошким променама изазваним библијским Великим потопом око 5.500 година пре Христа.²⁹ Након примања хришћанства у народу који је живео на подручју некадашње Винчанско-Трипољске цивилизације,³⁰ његову етничку и културолошку повезаност

О. Н. Трубачов, *Етногенез и култура древнейших Славян*, Наука, Москва, 1991, Nicola Densusianu, *Prehistoric Dacia*, Part 4– Ch.XXVI.6, http://www.pelasgians.org/website4/26_06.htm

- 27 Мавро Орбини, *Краљевство Словена (Il Regno degli Slavi)*, Girolamo Concordia, Pesaro, 1601; Прев. Augusto Fonseca), pp. 168-171: „Повељу цара Александра о привилегијама Словенима (Агрианима) у Илирикуму пронашао је секретар краља Хулио Балдасар. Апиан из Александрије назива Агриане „славнима“ и „познатима“, а то је тачно оно што назив „Словени“ значи.“; Затим видети Strabo, *Geography*, 7.5.6., Plinius, *Natural History*, 3.23. s. 26, Arrian., *Ilyr*: 2, 10; Livius. *Periochae*, LVI, Statius, *Achcheid*, 1.134, Valerius Flaccus, *Argonautica*, vi. 135(*Anabasis* 4.2.17ff), a Pindar (*Nem.* 4.49-50; Strabo, *Geography*, 7.3.4, 12.4.4: „Гети, Дачани, Мизи, Мези, Лидијци, Фриги, Тројанци и Битини су исти народ. Сви су они Трачани и не разликују се много међу собом.“ О тврдањама да су сви ти народи били Сармати-Трачани такође видети Маја Николић, „Српска држава у делу византијског историчара Дуке“, *Зборник радова Византолошког института Србује*, XLIV, Београд, 2007, цит. Georgio Sfranze, Critobuli, Ducas, Laonici Chalcocandylae, Georges Pachymeres, Nicephori Gregorae, Metochites, Kantakouzenos итд.; F. M. Appendini, *De praest.et. vet.I.llzr. Rag.* 1806: „Илирско-словенским језиком“ су говорили стари Трачани, Македонци, Сармати, Келто-Скити и неки други народи старог света.“ Такође о томе видети Strabo, 7.3.13, Pliny, 4.12-30: «трачки Гето-Дачани су говорили истим језиком као и Гето-Дачани северно од реке Дунав.“; Theophylact Simocatta, *Synopsi Theophylacti Simocatte* lib. 3.: „Sclavos sive Getas hoc enim nomine antiquitis appellati sunt.“ Такође о везама раних средњовековних Руса са православним Трачанима видети Agustí Alemany, *Sources on the Alans: a critical compilation*, Iss. 8, Vol. 5, BRILL, 2000, pp. 8-9, цитирајући арапске путописце и историчаре као Абу Хамид Ал-Гарнати, Ал Масуди и друге тадашње арапске и персијске путописце и историчаре да је словенске Алане монголски двор називао „хришћанима грчке вере“. Павел Шафарик, *О пореклу Словена*, стр. 17-18, цит. М. Karamzin, A. L. Schlozer и NestorGött. 1802. ff.8, Ist. gos.ross. S.Pet. 1816- 18. 2 A. 1819-26. 11. В.8. Такође видети Радивоје Пешић «Трагом аутохтоности Словена на Балкану“, «, Катена Мунди 2, Београд 1992.: Јонис Касиус, писац *Римске историје* из 2. века после Христа, помиње Србе као народ старе Илирије.
- 28 Милан Стеванчевић, *Српски народни календар, Београдска школа метеорологије*, Свеска Трећа, Београд, 2010-2011. <http://www.scribd.com/doc/69972305/1-Srpski-Kalendar-2010-Prvi-Deo#scribd>: Такође је на Шестом Васељенском сабору 691. године, као и у доба владавине цара Василија Другог у Источноромејском царству усвојено кориштење календара са бројањем година од 5.508. године пре Христа. Такође видети Susan Guettel Cole, „Finding Dionysos“, (Ed.) Daniel Ogden, *A Companion to Greek Religion*, Blackwell Publishing, p. 329: У трачкој Олбији је пронађен календар који је био истоветан календару у грчком Милетосу.
- 29 *Књиге постава* (Глава 6. 13- 22 и Глава 9.1) Старог завета у Библији да је „шест стогина година прве године века Нојева први дан првог месеца усахнула вода на земљи и да је Ноје откривши кров на ковчегу угледао земљу суху, а другога месеца двадесет и седмога дана беше сва земља суха“, те да је (Глава 9.1) „и Бог благословио Ноја и синове његове и рекао им: „Рађајте се и множите и напуните земљу...“
- 30 Александар Ильич Айбабин, *Этническая история ранневизантийского Крыма*. Крымское отделение Института востоковедения им. А.Е.Крымского Национальной академии наук Украины – ДАР, Симферополь, 1999. стр. 52, cit. King, 1957, p. 639:

објединио је српски архиепископ Свети Сава (световно Растко Немањић), на тај начин да су његову књигу *Законоправило* или *Книгу Кормчег* бугарски деспот Светослав из Видина и руски митрополит Кирил и рјазански принчеви 1273. године проширили по Бугарској, а затим и Русији, чиме је на широком подручју Русије био установљен синопсис црквених канона и цариградског царског закона са коментарима цариградских научника на основу преведеног светосавског *Законоправила*.³¹ Међутим, да би се схватили узроци поништавања историографије о древности Винчанско-Трипољске, односно касније Трачанске-Словенске цивилизације³² и о заједничким етничким, културолошки и духовним коренима словенске православне цивилизације у Србији и другим државама које припадају том цивилизацијском кругу, потребно је, пре свега, схватити разлику између политичке философије колонијализма старог Рима на Балканском подручју и политичке философије локалног становништва истог тог подручја. Још и пре проширења хришћанства и у доба Македонских и Римских освајања³³ Балканског полуострва,

Хришћанска Херсонска епархија се спомиње у документима Другог Васељенског сабора 382. године (цит. Zosimus, *Historie nouvelle*, T o m e II, livrre IV, 5, 2; p. 266; Александар Ильич Айбабин, *Этническая история ранневизантийского Крыма*. Крымское отделение Института востоковедения им. А.Е.Крымского Национальной академии наук Украины – ДАР, Симферополь, 1999. стр. 52, cit. King, 1957, p. 639: „Хришћанска Херсонска епархија се спомиње у документима Другог Васељенског сабора 382. године“; *1000 років візантійської торгівлі (V–XV століття)*. Бібліотека VITA ANTIQUA. Збірка наукових праць російською та англійською мовами. Збірка наукових праць. – К.: СІПД ФОП Чальцев, исторический факультет Киевского университета имени Тараса Шевченко, Київ, 2012.; Г.С. Гриневиц, *Православная письменность. Результаты дешифровки*, Миратос, 2006; К. Shkorpil. *Starobylgarski pametnici*. – V: Dobrudzha. S., 1918, итд.)

- 31 Simon Franklin, *Writing, Society and Culture in Early Rus, C. 950-1300*, Cambridge University Press, 2002, str. 138,147, cit. Shechapov, *Vizantijskoe iuzhnoslavianskoe pravovoe nasledie*, str. 117-119: Рјазански принчеви су сачували копију текста књиге *Законоправило* из 1284. године – књигу упутстава о животу у вери и црквеним правилима и синопсис црквених канона и цариградског краљевског закона са коментарима цариградских научника на основу преведеног светосавског *Законоправила*.
- 32 Frederick V. Chary, *The History of Bulgaria*, Greenwood, ABC-CLIO, 2011, pp. 12-13: Бугари, Јужни Словени, Украјинци и Руси из старог Кијевског царства су заједно баштинници старих Трачана, који су наставили да заједно живе у такозваном Првом бугарском царству све до победе цара Василија Другог над Иваном Владиславом, када су били укључени у Источноromeјско царство. Такође видети Маја Nikolić, „Srpska država u delu vizantijskog istoričara Duke“, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* br. 44, str. 481-491, cit. Драгутин Анастасијевић, *Српкиња византијска царица*: Источноromeјски државник и филозоф Георгије Гемист Плитон је за источноromeјску царицу Јелену Драгаш (1372 —1450.), родом из српске племићке породице Дејановић-Драгаш из североисточне Македоније, говорио да је она била пореклом „из народа Трачана који се простирао од Црног мора преко Дунава до Италије.“
- 33 Anonimni autor, *Serbska beseda u latinskom pismu*, Franz Selch, Beč, 1860, Sveska I, „Illyrica“, str. 42-43, <http://sr.scribd.com/doc/25781253/Serbska-Beseda-u-Latinskom-Pismu>: Таква учења о доласку Спаситеља била су проширена по читавом Илирику и у доба Македонских и Римских освајања (cit. Dion Cassius, LIV.34).

по њему су била раширене најаве о доласку и ширењу хришћанства, тако да се сматра да су због тога Апостоли и могли лако да изврше своје мисије покрштавања од Јерусалима преко Сремске Митровице до тадашње Скитије.³⁴ Када, према историчару Зосиму, цар Константин више није могао да издржи паганизам становника Рима одлучио је да оде из Рима и изгради нову престолницу³⁵ на месту ранијег насеља на обали Босфора Константинопољ (Нови Рим),³⁶ у којем су од 11. маја 330. године живели и владали наследници цара Константина Великог као краљеви василевси.³⁷ Тако је владавина Римљана помоћу многобројне војне силе над народом и природним ресурсима Балканског полуострва, којег су били поделили на земљорадничке државе-провинције,³⁸ трајала све до одвајања западног

34 Anonimni autor, *Serbska beseda u latinskom pismu*, стр. 43-44.; *Нови завет*, „Посланица Светог Апостола Павла Римљанима“ (15.19). Такође о томе видети J. Gardener Wilkinson, *Dalmatia and Montenegro*, Vol. 1, John Murray, Abermarble Street, London, 1848, p. 17, cit. 2 Ep. Tim. iv. 10.: Вилкинсон наводи да су српске кнежевине прихватиле хришћанство у доба првих Христових апостола. Такође о томе видети и „Hrišćanstvo na Balkanu“, *Enciklopedija živih religija*, Nolit, Beograd, 2004.

35 Zosimus, *Historia Nova*, 2

36 Vesselina Vachkova, „The Bulgarian Theme in Constantinople’s Monuments (A new approach to the study of Bulgarian and Byzantine cultural memory)“; К. Г. Петков. Сљбрани сљчинения на Константин Костенечки. Изследване и текст, Софиa, 1986, цит. *Житија Светог Јована Рилског*; Константин, *Житије деснога Стефана*; Вошко Војовић., *L’idéologie monarchique dans les hagio-biographies dynastiques du Moyen-Âge serbe“*, *Orientalia Christiana Analecta* 248, Instituto Pontificio Orientale, Roma, 1995 Константин Костенечки, Сачиненија, пп. 139-140 цх. 10, 11, 12. пп. 191-192145-146 (цх.13-16), пп. 165-167 (цх. 51); Куев, стр. 393-396; Петков Куев, *Сабрани сачиненија на Константин Костенечки*, стр. 371-372 Константин Костенечки, *Сачиненија*, п. 192; Куев, п. 425 Јелена Ердљан, „Београд као Нови Јерусалим“, п. 108.): Према старим српским и бугарским записима, као што је *Житије деснога Стефана Лазаревића* Константина Костенечког Философа или *Житија Светог Јована Рилског*, цар Константин је хтео да Константинопољ буде као „нови Јерусалим“, а његови потомци, у које стари српски и бугарски записи генеалошки повезују са лозом Немањића и деспотом Стефаном Лазаревићем, градили су градове на Балканском полуострву као што је Београд по узору на Јерусалим, односно Константинопољ.

37 Kevin Kaatz, *Early Controversies and the Growth of Christianity*, ABC-CLIO, 2012, p. 126: Наследници цара Константина Великог на челу са краљевима василевсима „самодршцима“ су од 11. маја 330. године живели у Константинопољу. Такође видети *Ursula-Barbara Dittrich, Die Beziehungen Roms zu den Sarmaten und Quaden im Vierten Jahrhundert n. Chr. (nach der Darstellung des Ammianus Marcellinus)*, Bonn, 1984, pp. 65-66: цит. Zosimus, 4. 36; John Nikiu, *Chronicles*, LXXXIII, 65., *Codex Theodosianus*; Kevin Kaatz, *Early Controversies and the Growth of Christianity*, ABC-CLIO, 2012, p. 126; Слободан Дрча, „Хришћани Ниша од почетака до Јустинијана“, *Хришћанство у Нишу кроз векове*, Народни музеј Ниш, Ниш, 2013.

38 Михаил Ростовцов, *Историја старог света: Грчка, Рим*, Фамилет, Београд, 2004, стр. 272: Од освојених држава Римљани су направили земљорадничке државе са ограниченим обимом трговине. Livy, *History of Rome*, 45.43.5; Ovid. Ex Ponto, IV; Salmedin Mesihović, „Ovidije i Ilirik“, *Centar za balkanološka ispitivanja*, knjiga 35, АНУБХ, knjiga XXXVII, 2008, 89-100, cit.. Ovid. Ars amat. II, 657-660; Ovid. Ex Ponto, IV, XIV (Tuticano) 45-48, <http://www.scribd.com/doc/78231552/Salmedin-Mesihovic-Ovidije-i-Ilirik>; John Arthur Evans, *Archaeologia, or, Miscellaneous tracts relating to antiquity*, Society of Antiquaries of London, Volume 49, Nichols and Sons, London, 1770, p. 6, cit. Florus, iv. 12.: На Балканском полуострву су експлоатисали локалне природне ресурсе као што су сирови метали,

Римског царства од источног Константинопољског (словенскогрчко-јерменског) царства 381. године,³⁹ на чијем челу су били православни цар Теодосије и његови наследници,⁴⁰ који су поседовали, између осталих, хришћанске епископије у луци Херсон и осталим лукама на Црном мору.⁴¹ Тај податак је и забележен на *Првом Васељенском сабору* одржаном 381. године у Константинопољу, на којем су учествовали само источни православни епископи.⁴² Становници Источног Константинопољског царства су били већином Словени-Грци⁴³, односно Трачани⁴⁴, и у мањем обиму Јермени и припадници

шуме и катран.

- 39 (Ур.) С. Тсанков, *Правилата на Света Православна Царква*, вол. I, Софија, 1912, стр. 386: Од времена првог Васељенског сабора 381. године Константинопољ се називао „Нови Рим“. Да се од средине петог века Константинопољ сматрао и „Новим Јерусалимом“ и велики хришћанским средиштем видети Н. Delehaje, *Les Saint Stilies*, Brussels, 1923, pp. 11/13, cit. Житије Светог Данила Стилиског.
- 40 John Sleidan, *The Key of Historie. Or, A most methodicall abridgement of the four chief monarchies, Babylon, Persia, Greece, and Rome, etc.* Transl. by A. Darcie, London, 1661, p.183: Цареви Теодосије Други и Маркијан су одлучили да се Васељенски сабори не одржавају на подручју Италије, него у Азији, тако да су на Васељенском сабору одржаном 381. године учествовали само источни православни епископи. О томе видети Zosimus, *Historie nouvelle*, T o m e II, Iivre IV, 5, 2; p. 266.; Александар Ильич Айбабин, *Этническая историј ранневизантнѣскогo Крѣма*. Крымское отделение Института востоковедения им. А.Е.Крымского Национальной академии наук Украины – ДАР, Симферополь, 1999. стр. 52; Gábor Hosszú, *Heritage of Scribes: The Relation of Rovas Scripts to Eurasian Writing Systems*, Rovas Foundation, 2012, p. 144, 52, 56 cit. Rona-Tas, 1996a; Ursula-Barbara Dittrich, *Die Beziehungen Roms zu den Sarmaten und Quaden im Vierten Jahrhundert n. Chr.* (nach der Darstellung des Ammianus Marcellinus), Bonn, 1984, pp. 65-66: cit. Zosimus, 4. 36; John Nikiu, *Chronicles*, LXXXIII, 65., *Codex Theodosianus*
- 41 Zosimus, *Historie nouvelle*, T o m e II, Iivre IV, 5, 2; p. 266. Александар Ильич Айбабин, *Этническая историј ранневизантнѣскогo Крѣма*. Крымское отделение Института востоковедения им. А.Е.Крымского Национальной академии наук Украины – ДАР, Симферополь, 1999. стр. 52
- 42 Цареви Теодосије Други и Маркијан су одлучили да се Сабори не одржавају на подручју Италије, него у Азији (цит. John Sleidan, *The Key of Historie. Or, A most methodicall abridgement of the four chief monarchies, Babylon, Persia, Greece, and Rome, etc.* Transl. by A. Darcie, London, 1661, p.183); Gábor Hosszú, *Heritage of Scribes: The Relation of Rovas Scripts to Eurasian Writing Systems*, Rovas Foundation, 2012 p. 144, 52, 56 cit. Rona-Tas, 1996a
- 43 Vesselina Vachkova, “The Bulgarian Theme in Constantinople’s Monuments (A new approach to the study of Bulgarian and Byzantine cultural memory)“, *Palaeobulgarica*, 4, 2008, p. 5: Крстаци су током Четвртог похода 1204. године уништили неке споменике који се односе на бугарско-византнѣске везе у периоду од 5. до 13. века, (p. 14:) који доказују да је архонт Тервел из дунавског клана Дуљеби био проглашен за источноромејског цара 705. године, док га је на бугарском трону наследио његов син Кормес (Комес). Такође у вези са етничком структуром становништва Источноромејског царства видети David Urquhart, *A Fragment of the History of Serbia*, British Museum Library, *Google Books*, стр. 19, https://books.google.rs/books?id=s6lUAAAАсААА&printsec=frontcover&hl=sr&source=gb_s_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false : „Када су Турци освојили Источно царство, схватили су да у њему готово да није било Грка, него скоро потпуно словенско становништво. Обичај да се Источно царство назива Грчким царством је оставио погрешан утисак о његовој структури. Царство је било Римско, а Грци су били његови службеници и нису чинили његово становништво. У време хеленске антике, Грка није било северније од планине Олимп, а у доба Римског царства њега су сачињавали Илири, Македонци и Трачани.“ *Ibid*, p. 20: Дејвид Урхарт тврди да селаци у околини Атине и Константинопоља не само да су били Словени, него и да су у периоду његовог пропутовања кроз то подручје „говорили руским језиком.“
- 44 Maja Nikolić, „Srpska država u delu vizantijskog istoričara Duke“, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* br. 44, str. 481-491 цитирајући Драгутин Анастасијевић, *Српски*

осталих народа.⁴⁵ Источноромејско царство од 381. године уствари и није требало да се зове више „Ромејско“ или „Романско“ царство, него „Трачко“, „Словенско“, „Грчко“⁴⁶ или „Источно хришћанско“ царство,⁴⁷ будући да су западни цареви који су баштинили наследство старог Римског царства наставили да зову своје царство „свето Римско царство“ са Римом као његовим симболом и главним градом,⁴⁸ да су у Римском и Константинопољском царству живели „људи различите расе и језика“,⁴⁹ и да су хришћани из источног православног царства сматрали да су њихови цареви били Божјом милешћу изабрани за јединствену врховну власт у односу на западне царева на основу пројављења и поседовања најдрагоценијих хришћанских реликвија,⁵⁰ а касније су и наследници западнорим-

византијска царица: Константинопољски државник и филозоф Георгије Гемист Плитон је за константинопољску царицу Јелену Драгаш (1372 —1450.), родом из српске племићке породице Дејановић-Драгаш из североисточне Македоније, говорио да је она била пореклом „из народа Трачана који се простирао од Црног мора преко Дунава до Италије.“ О Трачанима, који су били називаи “Graoi” према домородачком црноморско-егејском племену Траикос, приказиванима на античким медитеранским амфорама и другим цртежима одевени у трачку народну ношњу видети Barbette Stanley Spaeth, „Athenians and Eleusinians in the West Pediment of the Parthenon“, (pp. 354-355: цит. Andron, FGrHist 10 F 13; Marm. Par. ep. 15; Schol. Aischines, 3.18. Такође видети Pausanias, *Description of Greece* 9. 20.3; 9. 39. 3; Anastasia N. Karakasidou, *Fields of Wheat, Hills of Blood: Passages to Nationhood in Greek Macedonia 1870-1990* (University of Chicago Press, 1997; Petar Milich, „Slavic Ethnogenesis and Great Power Diplomacy: Recurring Themes“, *Journal of the North American Society for Serbian Studies* 14(1): 29–40, 2000, p. 32; Такође видети Theophanis, *Chronographia*, ed. C. de Boor, vol. I, Lipsiae 1883 (repr. Hildesheim 1963), p. 307; 455: Постојала је разлика између интеграционог назива “Romaioi” за припаднике Константинопољског царства и “Graikoi” који говоре грчким језиком у Константинопољском царству. Такође видети Pausanias, *Description of Greece* 9. 20.3; 9. 39. 3; Anastasia N. Karakasidou, *Fields of Wheat, Hills of Blood: Passages to Nationhood in Greek Macedonia 1870-1990*, University of Chicago Press, 1997; Petar Milich, „Slavic Ethnogenesis and Great Power Diplomacy: Recurring Themes“, *Journal of the North American Society for Serbian Studies* 14(1): 29–40, 2000, p. 32.

- 45 Prince Cyrille Toumanoff, *Manuel de généalogie et de chronologie pour l'histoire de la Caucasic Chrétienne (Arménie-Géorgie-Albanie)*. Edizioni Aquila, Roma, 1976; John H. Rosser, *Historical Dictionary of Byzantium*, Scarecrow Press, 2011, p. 199
- 46 Владари из династије Немањић су источноромејског цара називали „грчки цар“ (нпр. на фресци крај Светог Стефана Првовенчаног у манастиру Милешево пише: „Стефан Велики жупан свесрпске земље и поморја севастократор и зет цара греческога кира Алексија.“
- 47 Ivan Biliarsky, *The Tale of the Prophet Isaiah: The Destiny and Meanings of an Apocryphal Text*, p. 193, цит. *Правилата на Света Православна Царква*, ед. С. Тсанков, вол. I, Софија, 1912, п. 386, *Житије Светог Данила Стилитског*, цит. Н. Delehaye, *Les Saints Stilites*, Brussel, 1923, pp. 11-13
- 48 Vesselina Vachkova, “The Bulgarian Theme in Constantinople’s Monuments (A new approach to the study of Bulgarian and Byzantine cultural memory)“, pp. 607-608 цит. Brezenau, „Translatio Imperii“.
- 49 Nikolaos Mesarites, *Funeral Oration for his brother Ioannes* 49, I, p. 62: „Allophyllloi” и “Alloglossoi“; Vesselina Vachkova, “The Bulgarian Theme in Constantinople’s Monuments (A new approach to the study of Bulgarian and Byzantine cultural memory)“, pp. 607-608 цит. Brezenau, „Translatio Imperii“
- 50 Vesselina Vachkova, “The Bulgarian Theme in Constantinople’s Monuments (цит. Mergiali-Sahas *Byzantine Emperors and Holy Relics*, p. 48; Kalavrezou, *Helping Hands for the Empire*, pp. 54-48. Ch. VII, n. 244: Источним хришћанима су биле обзнањене и дате на чување

ских царева почели да се ословљавају на сличан начин.⁵¹ Судар империјалне политичке и моралне филозофије западних римских владара с једне стране, и источних владара василевса, архонта и жупана са друге стране, огледао се и стотинама годинама у континуитету дугом хватању и продаји Словена са Динарских планина, као и Словена и Татара и других народа са Црног и Егејског мора преко јадранских лука као робља Муслиманима и осталим купцима од стране Млечана из Венеције и Ђеновљана, све до смањења, али не и краја продаје ових робова у периоду када су «Европљани почели да купују афричке робове».⁵² Због продаје ових робова Арапима, Каро-

најдрагоценије хришћанске реликвије као што су Свети крст и многи други докази Христовог страдања на крсту. Такође видети Ernest Barker, *Social and Political Thought in Byzantium from Justinian I to the Last Paleologue*, Oxford, 1957, pp. 194-196, cit. Patriarch Antonius, "Letter to Vasilii I": Према цариградском Патријарху Антонију „автократор-цар самодржац“ је „велики и свети суверени владар који је вољом Господа ортодоксни и верни заштитник Цркве и Државе,“ што објашњава и правило генеалогског породичног наследства царског трона „по Божјем праву“ у православним монархијама. О томе видети Photios, Patriarch of Constantinople, *Mystagogy of the Holy Spirit*, Trans. Joseph P. Farrell. Holy Cross Press, Brookline, MA, 1987, p. 77; О схватању српских и бугарских владара да су били изабрани Божјом милошћу такође видети Срђан Пириватрић, „Улазак Стефана Душана у Царство“, *Зборник радова Византолошког института XLIV*, 2007. Стр. 393-394; Срђан Пириватрић, „Самуилова држава – обим и карактер“, Књига 21, Посебна издања Византолошког института, САНУ, 1997, стр. 143, цит. *De Cerimoniis*, 690-6.16 В, стр. 40-41 (Израз „самодржац“ је значио да је бугарски владар своју власт добио Божјом милошћу, а не милошћу византијског цара. (цит. И. Бакалов, Владател, 177-178, који сматра да се титула „самодршца“ добијала и пре титуле Јована Владислава“.) Такође видети и важан податак из рада Веселине Вацкове да су бугарски владари били сувладари источноромејских царева: Vesseline Vachkova, "The Bulgarian Theme in Constantinople's Monuments (A new approach to the study of Bulgarian and Byzantine cultural memory"

51 Ildar Garipzanov, *The Symbolic Language of Authority in the Carolingian World (c.751-877)*, BRILL, 2008, p. 115, cit. *Capitularia Regum Francorum*, Vol. I, 247; *Epistolae Karolini Aevi*, Vol. 2, 537; Schmitz, *Ursprung und Geschichte der Devotionsformeln*, 154, 167; Teophilaktos – "A Deo Conversato" – преведено „по милости Божјој“ или „заштићен Богом“, назив којим су били ословљавани рани источноромејски цареви.

52 Daniel Evans, "Slave Coast of Europe, Slavery & Abolition", *A Journal of Slave and Post-Slave Studies*, 6:1, 1985, p. 47, cit. Alessandra Macinghi Strozzi, *Lettere di una gentildonna fiorentina del secolo XV ai figliuoli essuli*, ed. Cesare Guasti (Florence, 1877), Sept. 13, 1465; *Ibid*, p. 53, cit. Otto Langer, *Sklaverei in Europa während der letzten Jahrhundert des Mittelalters* (Bautzen, 1891), 7. 4. Fernand Braudel, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Phillip II*, trans. Sian Reynolds, 1 (New York, 1973), 56-58, 63-64. *Ibid*, p. 53, cit. Reinhard Heynen, *Zur Entstehung des Kapitalismus in Venedig* (2nd ed., New York, 1971), 33. 7. За опис ситуације у долини реке Неретве Enciklopedija Jugoslavije (1955-1969), s.v. "Neretva" by Savo Šimković. 5. G. Alfödy, «Die Sklaverei in Dalmatien zur Zeit des Principats», *Acta Antiqua*, 9 (1961), 121-151. 6. Sancti Gregori Papae I, *Cognomento Magni, Opera Omnia*, 17 vols. 7 (Venice, 1770), 354.: Једна од великих лука-пијаца за продају робова на источној обали Јадранског мора, која се називала „робовском обалом Европе“, била је у Дубровнику, где су многи Словени били сабирани и регистровани за прекоморску продају. Такође видети о робовима из црноморско-балканског подручја на венецијанским плантажама шећера на Кипру Daniel Evans, "Slave Coast of Europe, Slavery & Abolition", p. 53, *Studi di storia economica veneziana*, Padua, 1954, 120. George Finlay *A History of Greece*, цит. Michaud, *Historie des Croisades*, iii. 269, C. W. King, *Antique Gems*, p. 303, note 82, 91. Такође о томе видети Frederic Chapin Lane, *Venice, A Maritime Republic*, John Hopkins University Press, 1973

линшкој Европи, Источноромејском царству и другим земљама од раног средњег века, у модерним европским језицима, како тврде неки филолози, реч „роб“ има корен у интеграционом етнониму „Словен“,⁵³ или у термину „servatutis“ за робове Србе,⁵⁴ док су Срби од давнина сматрали да је њихов етноним Срби или општи интеграциони назив „Словени“, „Агриани“ или „Арјани“ још од давнина значио „славни“ или „писмени“.⁵⁵ Оригинални историјски записи и хералдика, између осталих и *Законик цара Стефана Душана Немањића* из четрнаестог века⁵⁶ показују да су се српски владари из преднемањићке и немањићке династије борили за слободу свог народа и територија од освајача, укључујући ту и борбу против продаје својих сународника у робље,⁵⁷ као и да су били омиљени у народу и да су владали у духу хришћанства.⁵⁸ То је, према речима константи-

пр. 7-8; 132-133: „Венецијанци су поготово продавали у лукама на Јадранском мору робове из Средње Европе и Балкана и Русе и Тартаре са истока за рад на плантажама на Криту и Кипру, у Египат као војнике или Фиренци, Венецији и другим италијанским градовима као домаћу послугу са истока поготово у деветом и десетом веку, а њихов извоз је смањен након 1000. године. У тринаестом и четрнаестом веку углавном су се продавали као робље Грци, због акција Каталанске компаније, али пошто су век касније Европљани почели да гледају на православне Грке са више симпатија, робови су се увозили са Црног мора.“

- 53 Henry and Renee Kahane, *Notes on the Linguistic History of "sclavos"*, Studi in onore di Ettore Lo Gatto e Giovanni Maver, Florence, 1962, pp. 345-360; Такође видети Daniel Evans, „Slave coast of Europe, Slavery & Abolition“, p. 46-47
- 54 У случају да су из Босне или из других крајева Динарских планина у Дубровник били доведени ухваћени и заробљени људи морали су да се региструју као „робови пагани“, били они пагани или не, а њихови власници су добијали потврду „carta servatutius“. О томе видети Daniel Evans, „Slave coast of Europe, Slavery & Abolition“ стр. 47, цит. Gregor Čremošnik, „Pravni položaj našeg roblja u srednem veku“ (The legal conditions of our slaves in the Middle Ages), Glasnik Zemaljskog Muzeja, new series, 2 (1947): 69-74. See also Vinaver, „Trgovina bosanskim robljem“, 125-147; Solovjev, „Trgovanje bosanskim robljem“, 139-164. 39.
- 55 John Gardner Wilkinson, *Dalmatia and Montenegro*, John Murray, Albemarle Street, London, 1848, pp. 7-12; Мавро Орбини, *Краљевство Словена (Il Regno degli Slavi*, Pesaro, 1601, Interpr. Augusto Fonseca, pp. 168-171; Alberto Fortis, *Travels Into Dalmatia*, Ayer Publishing, (Reprint Arno Press, 1971, pp. 45-46; 48-49: Фортис тврди да израз „Власи“ у словенском језику значи „племенит“, слично етникуму „Словен“ који значи „славан“.
- 56 Donald M. Nicol, *Byzantium and Venice: A Study in Diplomatic and Cultural Relations*, Cambridge University Press, 1992, p. 200: Цара Душана, који је имао у поседу и земљу на Јадранском приморју, сматрали су сметњом и Венецијанци и власт у Константинопољу за њихову међусобну трговину житом и другим производима.
- 57 Цар Стефан Душан Немањић је у свом *Законику* наредио да „ко год прода хришћанина невернику“, („католику или муслиману“, како објашњава историчар Данијел Еванс у Daniel Evans, „Slave coast of Europe, Slavery & Abolition“, *A Journal of Slave and Post-Slave Studies*, 6:1, 1985, „његова рука биће одсечена, а његов језик ишчупан.“), cit. Stojan Novaković, *Zakonik Stefana Dušana, cara srpskog 1349 i 1354*, Beograd, 1898., ch. 21.; *Enciklopedija Jugoslavije* (1955-1969), s.v. „Dusan“, Mihailo Dinić; „Dušanov Zakonik“, Dragoslav Janković: „I kto proda hristianina u inuvernu veru Da [mu] se ruка oseče i jezik ureže.“
- 58 Андрија Качић-Миошић, *Разговори угодни народа словинског*, http://www.archive.org/stream/razgovorugodnin00miogooog/razgovorugodnin00miogooog_djvu.txt, Jovan Rajić, *Istorija raznih slavenskih narodov naipače Bolgar, Horvatov i Serbov...vo svet istoričeski*

нопољског историчара Кривовула, Србима дало вишевековно златно доба српске историје⁵⁹ у доба владавине династије Немањић под водством Стефана Немање и његових синова Растка и Стефана Првовеначног (замонашених светог Симеона Мироточивог, Светог Саве и Светог Симона)⁶⁰ и Вукана и њихових потомака све до долаaska Османлијских Турака на Балканско полуострво од петнаестог века. Због увођења Калајове и Јиречекове историографије у српски образовни програм након Берлинског конгреса од стране историчара и министра просвете Стојана Новаковића у влади краља Милана Обреновића, генерације српских ђака нису могле да уче о српским житијима, летописима и родословима које су говориле о генеалошкој вези преднемањићке и немањићке династије и бугарске династије Калојан-Тих-Асен са српским римским царевима Константином и Ликинијем и њиховим потомцима,⁶¹ који се у историографији спо-

proizvedenaja Joannom Raičem, V Viene 1794, Сима Лазин Лукић, *Кратка повјесница Срба од постанка српства до данас*, Томо Maretić, *Slaveni u davnini*, Naklada "Maticе Hrvatske", Zagreb, 1889, http://www.archive.org/stream/slaveniudavnini01maregoog/slaveniudavnini01maregoog_djvu.txt; *Крусинање српских владара*, каталог изложбе поводом осам векова манастира Света Жича и Краљевдана, дана општине Краљево, Небојша Дамњановић, Историјски музеј Србије, Народни музеј Краљево, Драгомир Ацовић, „Миропомазање владара“, иста књига, стр. 64

- 59 Critobuli Imbriotae *Historiae*, ed. R. D. Reinsch, Berlin, New York 1983, II, 95, 96; Kritovoulos, *History of Mehmed the Conqueror*, (transl. C. T. Riggs), Princeton University Press, 1954, pp. 99–100: Историчар Кривовул је забележио да је српско немањићко краљевство било „познато по великом броју рудника са златом и сребром кога има више него у Индији, са великим бројем градова и јаких неосвојивих тврђава, са становништвом високе културе и са својом јаком и добро наоружаном војском, краљевство које је била познато и вољено, али су му многи и завидели...“
- 60 Свети Сава и краљ Стефан Првовенчани су у својим *Житијима Стефана Немање* писали да је Стефан Немања био „два пута крштен“, што је интерпретирано на неколико начина; као крштење и миропомазање у православном обреду у цркви Светих Апостола у Пећи после римокатоличког обреда крштења у Зети у Рибници, док у *Родослову српских владара* пише да је Стефан Немања заправо примио свето крштење руком преосвештеног епископа рашког Леонтија, у свом узрасту од 30 година, као што и пише у тексту увода *Хиландарске повеље* Стефана Немање из 1198. године: „И постави ме (Бог за) великога жупана, нареченога у светом крштењу Стефана Немању“. Постоји, међутим, и објашњење да се у православлу израз „двапут крштен“ односи на израз *παλιγγενεσία* („palinggenesia“), када новопримљени монах постаје „као новорођенче“ и одбацује раније греховно тело. Постоји и мишљење да се „свето крштење“ односило за његово рукоположење за великог жупана титуларног имена Стефана од стране рашког епископа Леонтија, које је у себи садржавало и извесне елементе крштења, будући да је у хришћанству сматрано да је Божја власт постављала цара или владара за световну власт на земљи. О томе видети: Протопрезвитер Лазар Мирковић, *Православна литургија*, други, посебни део, свете тајне и молитвословља, Београд, 1983, стр. 53: „Владар који се крунише мења своју људску природу, и преузима благодат као нова личност у већ крштеном телу.“
- 61 James Bryce and Constantin Jireček, „Life of Justinian by Theophilus“, *The English Historical Review*, Vol. 2, No. 8, Oct., 1887, pp. 657–686: „Pater ejus fuit Istok ex progenie et familia sancti Constantini.“ („Отац Јустинијана Istok из фамилије светих careva Konstantinovich.“), цит. Procopius, *Anecdote*. Такође да је цар Јустинијан пореклом повезан са царем Константином Великим видети Teofilo Abate, *Justiniani Vita* 5, nel Codice Barberiniano XXXVIII: “Pater ejus fuit Istok ex progenie et familia sancti Constantini — magni Regis

мињу као припадници словенског клана Дуљеби,⁶² односно Дуло (Дукло,⁶³ Дукљани)⁶⁴, називаног још и Дулони („Божје слуге“⁶⁵) или Дикаи („праведни“⁶⁶, Даки или „праведни“ Дачани чији је један владар био „Диковил“ („праведни“).⁶⁷ Касније у историји је и константинопољски цар Управда, којег српска и бугарска житија повезују са породичном линијом цара Константина Великог и династија Немањић и њених изданака, био је познат под латинским именом «Јустинијан» (лат. «праведни»), што се у историјским записима преводи

Romanorum et maximi monarcharum Christianorum.” („Отац му је Исток родом од породице римског владара и великог хришћанског цара Светог Константина Великог.“) Такође видети *Житија Јована Рилског* и *Житије Светог деспота Стефана* Куев, К., Г. Петков. *Събрани съчинения на Константин Костенечки*. Изследване и текст. Софија, 1986, цит. Константин Костенечки, *Сачиненија*, стр. 145-146; 371-372, у којем се говори о цару Константину Великом као заједничком царском претку бугарских и српских средњовековних династија. Такође о сродној вези царева Константина Великог и Ликинија и Немањића видети Карловачки, Пајсијев, Врхобрезнички, Пивски, Загребски, Константинов, Лашванинов, Пејатовићев, Бранковићев и друге родослове и летописе и житија Светог Саве, Светог Симеона и Светог деспота Стефана; Љубомир Стојановић, *Старе српске повеље и писма* 1-1, 2, Београд, Сремски Карловци 1929, 1934. Стојановић ЈБ., *Родослови и летописи* — Љубомир Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, изд. СКА, књ. XVI, Сремски Карловци 1927.

- 62 Aleksande Jabonowski, *Pisma*, Tom VII, Rzeczy Polskie, Warszawa, Warszawa Sk. g. w księg. E. Wende, 1910, p. 196: Дуљеби, у које спадају Тирагети и Анти, Драговићи и Древлани (Древлан), Лекијани, Радимићи и Вјатићи простирали су се од Дњестра и доњег Према, Дњепра и Дунава до Литваније и Скандинавског полуострва. О томе такође видети: P. M. Barford, *A Companion to Russian History*, Ed. by Abbott Gleason, John Wiley & Sons, 2009, pp. 18-19: Имена племена Дуљеби су типично словенска племена са именима Кривићи, Вјатићи и Словени, а на југу Пољани, Северани, Древлани, Волњани, итд... Археолошки налази у вези са осмим и деветим веком у Луки Рајковској у шумама и телама западне Украјине, Молдавије и Волинцева показују сличност са археолошким налазима на подручју Средње Европе и Доњег Дунава и показују да се ради о словенском становништву које се касније у историјским хроникама појављује под именом Северјани.
- 63 Sanping Chen, *Multicultural China in the Early Middle Ages*, University of Pennsylvania Press, 2012, p. 97: клан „Доклак“ или „Дуокло”
- 64 Jacobo Coletto, *Illyrici Sacri*, Tomus octavus, Sebastianum Coleti, Venetiis, 1819, p. 43: “Serblo Diocleates”; Plinius, *Historia*, 24.8: „Dicia Ulpianus”. δικάϊου (dikaïou) – историчар Плиније у свом делу *Историја* бележи подручје „Дикла Улпиана” у којем живе „праведни људи“ (δικαίους – „dikaiou“); Cristopher I. Beckwith, *Empires of the Silk Road: A History of Central Eurasia from the Bronze Age to the Present*, Princeton University Press, 2009, pp. 71–73; 405: За клан Дуло филолог Кристофер Беквит тврди да су се у Азији називали „народ Согди, Сакди, односно чак Склади“.
- 65 У изворним грчким и римским текстовима назив „дулон“ је првобитно значио „слуга“, али су због мишљења да је само Бог праведан, и да су само „Божје слуге“ („douloi“) могле да се називају „праведним људима“ временом сви припадници словенско-грчко-јерменског круга који је претходно Римском царству, досежући до Сибира, према историчарима Херодоту и Страбону, су били називани „најправеднијим људима“
- 66 Херодот, 4.93, cit Ephorus; Страбон, Књига 7: „dikaiotatoi anthropoi” – “најправеднији људи”; „Abioi – Abii”: „најправеднији“, „они који не воде ратове”, Ephorus: “Скити су издржљиви, часни људи“ – епитети који је Херодот користио да би окарактерисао Гете – „andreiotaoti kai dikaiotatoi“
- 67 Јован Зонара, *У Колоколоманском манастиру напечатана и У Чт: 31. Ист. идрев. Рус. У Мос. Унив, 1847, стр. 58: “Тројан... воинствова ше ни Даки, сирјеч на Србље, началник же српски; Диковил.“*

као „изабран по Вољи Божјој“ или „слуга Божји“.⁶⁸ Претходник цара Јустинијана цар Теодосије Други је на Сабору у Ефесу ослободио хришћанство јереси несторијанства,⁶⁹ а потомак српско-бугарско-руског (скитског)⁷⁰ кнеза⁷¹ Аспаруха из клана Дуло⁷² војсковођа

68 Donald Fairbairn, *Understanding Language: A Guide for Beginning Students of Greek and Latin*, CUA Press, 2011, p. 81, cit. *Нови Завет*, „Прва Посланица Петра“, 1:3.18.: „Dikaios“ на грчком или „Iustus“ на латинском језику се преводи као „онај који је праведан“ и односи се на Господа Исуса Христа, док је у преводу Новог Завета на српском језику написано „праведник“; *Нови Завет*, „Јеванђеље по Луки“, 23:50; „добар и праведан“ (ἀγαθός καὶ δίκαιος); *Нови Завет*, „Посланица Римљанима“ 1:17: „А праведник ће од вере живети.“, односно према тумачењу Светог Теофилакта Охридског: „Праведни ће живети вером.“ (δίκαιος у смислу (цит. Лука 17:5) да је људима потребна вера у Бога и правда). Такође видети *Thayer's Expanded Definition*, „δίκαιος, δίκαια, δίκαιον“, *The Vocabulary of the Greek New Testament*, James Hope Moulton and George Milligan. Hodder and Stoughton, London, 1914: „У ширем смислу: „Дикаиос“ значи „онај који је праведан, поштен, исправан, који чува Божје заповести.“ Гр. „Теодул“– „слуга Божји“, За српске преднемањичке владаре су средњовековни историчари забележили (цит. фра Андрија Качић-Миошић) да су „владали у хришћанском духу правде и поштења и народ их је волео“. О томе видети: Андрија Качић-Миошић, *Разговори угодни народа словинског*, http://www.archive.org/stream/razgovorugodnin00miogooog/razgovorugodnin00miogooog_djvu.txt; Jovan Rajić, *Istorija raznih slavenskih narodov naipače Bolgar, Horvatov i Serbov... vo svet istoričeskih proizvedenaja Joannom Raičem*, V Viene 1794.; J. Јевремовић, „Печат српског кнеза Стрјојимира“, *Глас Јавности*, 27.07.2006. Према *Житију Светог Јована Рилског* цар Константин Велики и бугарски цар Петар су рођени у исто време, а од цара Петра је рођена млада, мудра и праведна Елена (цит. *Житије Светог Јована Рилског*, п. 17, 401д, 27-33). У вези са тим видети U. Fiedler, „Bulgars in the Lower Danube“, in Florin Curta, *The Other Europe in the Middle Ages*, Brill, Leiden, 2008, pp. 152-154, cit. Eusebius: Еузебије повезује цара Константина и бугарског цара Петра и спомиње његовог претка цара Испора који је саградио градове Плиска и Доросторум поред реке Дунав и „велики зид“ од реке Дунав према мору. О томе такође пише *Христоматия по историја на България*, Том 1. Рано средновековие, (ур.) П.Петров и В.Гюзелев. Софија, 1978, стр. 440, цит. бугарски анонимни летопис из 11. века. Цар Управада-Јустинијан је озваничио јединство духовне и државне власти звано „теодулија“ у предсредњовековној и средњовековној Србији и у Константинопољском царству *Царском одлуком* бр. 6 унетом у *Јустинијанов Зборник* (лат. Justinian, “Novellae VI“, *Corpus Iuris Civilis*).

69 John Sleidan, *The Key of Historie. Or, A most methodicall abridgement of the foure chief monarchies, Babylon, Persia, Greece, and Rome, etc.* Translated by Abraham Darcie, London, 1661, Prema str. 172/174

70 Marcellini Comiti, *Chronicon*, 514.1, Malalas *Chronographia* XVI.p. 402, Evagrius, *Historia ecclesiastica*, III.43, Leo Grammaticus, *Chronographia*, p. 118; Victor of Tunun, *Chronica*, 510

71 К. Гербов, „Канасубиги“ е „княз“, а не „хан“ или „кан“, Институт за бугарски език при БАН, 15.11.2007 г., цит. „Именник на прввите бугарски князе“ Погодинов препис от края на 16 век. Съхранява се в Петроградската публична библиотека №1437, лист 72а—73; „Именник на прввите бугарски князе“ Уваров препис от XV в. Открит през 1946 година Съхранява се в Москва № Увар. 1334 (10); „Именник на прввите бугарски князе“ Московски препис от началото на 16 век. Съхранява се в Московската синодална библиотека № 280, лист 68а—69.

72 Име цара Испора или Аспара (Аспарук) је било исто као и име краља „Аспакоус“ или „Испакаи“ сарматског племена Јазига, („Аспакоус, Ишкакаи“ цит. Thomas V. Gamkrelidze, Vjaceslav V. Ivanov, *Indo-European and the Indo-Europeans: A Reconstruction and Historical Analysis of a Proto-Language and Proto-Culture.*) Mouton de Gruyter, New York, Berlin, 1995, p. 468, cit. Vasmer, 1923, I. 14, 34). На старорузичком језику „аспа“ значи „бели коњ“, „победнички коњ“ (цит. Vasmer, 1923, I. 14, 34, слично коњу Кантосус („Беласту“, „Пеласту“, „Сирбису“) из Хомерове Илијаде (цит. Iliad, , 9. 407 i 11.680).

Виталијан⁷³ ослободио је православље⁷⁴ јереси монофизитизма.⁷⁵ Српски свештеници вршили су црквену службу на територији од Карпата до Косова и Метохије на локалном словенском дијалекту.⁷⁶ Још много пре такозване „Велике шизме“ између православног истока и римокатоличког запада у доба константинопољског патријарха Михајла Керуларија и римског папе Лава 1054. године,⁷⁷ и пре

73 Jorandes, Gettica, (прев. Panckoucke), p. 176: “Виталијан, унук моћног Аспара“; Ницепхорес, Бревиар, “Клан Дуло којем припадају Кубрат и његов отац Орган“; В. Н. Златарски, *Българските князе от рода Дуло*, ПСП, кн. LXIII, Софија, 1903.; Један син Виталијана звао се Бузес, а Бузес је било старо скитско име из „ресе Арјана“ или „Аутохтоних“, „номада“, „Медо-Скита“, „Агрикултурала“ (Jules Oppert, *Le Peuple et la Langue des Medes*, Maissonneuve et Cio, Libraires-Editeurs, Paris, 1879, p. 7: Herodot, I.101; Struchates)

74 Theopanes, p. 157: „Православни из Скитије, Мизије и других области наговорили су Виталијана, сина војводе федерата Патрикола, да се бори против безбожног цара Анастасија.“ Peter Charanis, *Church and State in the Later Romane Empire, The Religious Policy of Anastasius the First (491-518)*, Kentron Vyzantinōn Ereunōn, I, Thessaloniki, 1974, p. 81: Виталијан је био рођак скитског свештеника Леонтија и свргнутог православног патријарха Македонија. Након „грчке ватре“ у Константинопољу Виталијан се повукао у Анкиалос (цит. Evagrius, iii.43). Исто дело, стр. 93; 160, cit. Malalas, XVI.402, Evagrius IV.3, Thophanes, Jordanes, 360: Виталијану су се 517. године придружили кавкаски Кутригури и други Словени изнад реке Дунав и он је држао под контролом читаву Скитију, Мезију и Тракију, тако да му је цар Јустинијан дао ранг „комите федерата“.

75 Elizabeth A. Castelli, “Chapter 39: Asterius of Amasea, Ekphrasis on the Holy Martyr Euphemia”, July 15, 2000, in Richard Valantasis, *Religions of Late Antiquity in Practice*, Princeton University Press, 2000, p. 464; Cyril Mango, ‘The Relics of St Euphemia and the Synaxarion of Constantinople’, BGG n.s. 53, 1999, 81–82: На Халкедонском сабору одржаном у цркви Свете Еуфимије 451. године било је 630 представника свих локалних хришћанских цркви. Према Константинопољском Синаксариону на чудесан начин мошти Свете Еуфимије су објавиле да је православље а не монозитизам било права хришћанска вера.

76 О црквеној служби бискупа Никете Ремезијанског на подручју Хомољских планина, Тимока, Поморавља и Подунавља видети и у Павел Шафарик, *О имену Словена*, цит. *Vita S. Theodos*.ap.Pag.T.II. p. 9; I. Zonaras, *Hronika*, Ruski Prevod u Vokolomanskom Manastiru. Napecetan u Ct 31 Istor. I Drevn. Rus. U Moskv. Univ. 1847. god, стр 58, Miloš S. Milojević. *Odlomci Istorije Srba*, Tom I. str. 208-210 Небојша Озимић, „Порекло светог Никите Ремезијанског: Свети Никита из Ремезијане“, Центар за црквене студије, Ниш, 2007, стр. 31 – 40, Petre Mocanu, „The Carpathian-Danubian-Pontic Space – the Geographical Area of the Birth of the Romanian Christianity“, *Annals of the University of Craiova – Series Geography*, p. 132: Свети Никола Ремезијански је био прозван „Апостол Дачко-Румунски“, cit. Nolanus Paulinus, Carmen XVII и Pippidi, D. M., 1967, pp. 243-247.

77 Владан Станковић, „Утицај папства на Србију и Бугарску крајем XII и почетком XIII века“, *Теме*, г. XL, бр. 2, април–јун 2016, стр. 585: Када је дошло до раскола хришћанског света 1054. године, обележеног екскомуникацијом црквених поглавара Цариграда и Рима, запажену улогу је имао архиепископ Бугарске Лав у расправи између Михаила Керуларија, цариградског патријарха, и Хумберта да Силве, легата папе Лава IX (Станковић, 2003, 169–178); *Исто дело*, стр. 587: Ни претња Иннокентија III упућена крсташима да ће бити изопштени из Цркве, у чије име су кренули, није уродила плодом. Иннокентије III је био ужаснут вешћу о паду Цариграда. Међутим, убрзо је у писму које је упутио римокатоличким прелатима Француске изразио да пад Грчког царства јесте Божија воља и да су Грци поново кренули стопама Свете римске цркве (Migne, 1844–1880, 215: DCXXXVI; Pothast, 1874, p. 162; Smičiklas, 1904, p. 37, 55; Housley, 1999, p. 569–570); *Исто дело*, стр. 589: Да је Византија присутна у идеолошком смислу и да је она заиста и даље једини узор говори нам и натпис у куполи Цркве Свете Богородице у Студеници настао током 1207/08. године, у коме се, и поред тога што

изричито наглашавања изворног хришћанства са истока у хералдици, хагиографији, иконографији, фрескописању и хијерархији у дворском достојанству династије Немањић,⁷⁸ хијерархија у дворском достојанству преднемањићке династије српских дукљанских⁷⁹ владара светог Јована Владимира или Константина Бодина садржала је недвосмислене елементе источне православне цивилизације. Називи села⁸⁰, натписи на печатима, црквеним документима и фрескама у црквама од десетог до дванаестог века, у неким случајевима саграђеним и на много старијим црквама из античких времена, на подручју које обухвата данашњу Србију, Црну Гору (некадашњу Дукљу-Зету),⁸¹ Грчку, Бугарску, Украјину, Русију, Јерменију и Грузију, показују велико поштовање источњачких⁸² култова светаца-мученика Светог Теодора Стратилата и Светог Ђорђа.⁸³ У периоду пре Немањића на подручју Дукље-Зете Теодора у доба династије Светог

Византија после 1204. године не постоји, истиче Немања на првом месту као сват грчког цара Алексија (Ђурић, 1981, р. 276; 408). У повељи коју је издао Стефан Немањић манастиру Хиландар 1207/08. године, сам Стефан наводи се као зет боговеног цара Алексија. *Исто дело*, стр. 592: Папство није имало успеха са Калојановим наследником Борилом. Иако узурпатор коме је била потребна папина помоћ, Борил је управљао Црквом у византијском духу. Сазивајући Сабор у Трнову 1211. године против јеретичког богумилског покрета и поред тога што је папа послао кардинала у Бугарску у време Сабора, његове процедуре су биле потпуно источне и (*Исто дело*, стр. 593) у складу са византијским духом (Fine, 1994, р. 113; Успенски, 2000, р. 410; Дворник, 2001, р. 131).

- 78 М. Мурко, *Geschichte Südslavischen Litteraturen*, Leipzig, 1908. Уп. М. Н. Сперанский, цит. дело, стр. 85.: Од времена Светог Саве, што показује и употреба имена у династији Немањић (Симеон – Столпник, Сава – Освећени), Србију је јак утицај хришћанског Истока повезао са Палестином и Синајем, што се огледало у постепеном увођењу јерусалимског палестинског богослужбеног типа, које долази до врхунца у литургијској реформи XIV века (Никодимов превод Јерусалимског типика 1319. и Романов типик).
- 79 Eric McGeer, John Nesbitt, Nicolas Oikonomides, *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art, Vol. 5: The East (continued), Constantinople and environs, unknown locations, addenda, uncertain readings*, Dumbarton Oaks, 2005, р. 155: У Берлину се налази печат дукљанског владара Петра, написан азбуком „ΠΕΤΡ8 ΑΡΧΟΝΤΟ8 ΔΙΟΚΛΙΑ΄ ΑΜΗΝ“.; Историчар Јаков Колеџи (Jacobco Coletto, *Illyrici Sacri*, Tomus octavus, Venetiis, 1819, р. 43) за становнике древне Дукље је употребљавао израз „Срби Дукљани“ („Serblos Diocleates“).
- 80 Острво у заљеву Бока се зове Свети Ђорђе, манастир Бијела у Дурмитору посвећен је Светом Ђорђу, црква Светог Ђорђа у Подгорици има темеље из античких времена, црква Свете Теодоре у Бару подигнута је на темељу старије цркве Светог Ђорђа,
- 81 Jacobo Coletto, *Illyrici Sacri*; Eric McGeer, John Nesbitt, Nicolas Oikonomides, *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art, Vol. 5: The East (continued), Constantinople and environs, unknown locations, addenda, uncertain readings*; Такође видети Ђорђе Јанковић, „Предање и историја Цркве Срба у светлу археологије“, *Хришћанска мисао*, Библиотека Велики свечаник, посебно издање, Београд, 2015.
- 82 Зарије Бешић, Драга Гарашанин, Милутин Гарашанин, Јован Ковачевић, *Istorija Crne Gore*, Књига прва, *Od najstarijih vremena do kraja XII vijeka*, Redakcija za Istoriju Cme Gore, Titograd, 1967, стр. 439–442.
- 83 Јован Неšković, „Crkva sv. Đorđa u Titogradu“, *Starine Crne Gore III – IV*, Cetinje, 1965, стр. 113–115.; *Isto дело*, стр. 66: Апсида са источне стране цркве Светог Ђорђа сазидани у правцу исток – запад, што значи да је црква Светог Ђорђа у Подгорици подигнута на још старијем сакралном објекту.; Božidar Šekularac, *Crkva Sv. Đorđa u Podgorici, Sto dvadeset godina od oslobođenja Podgorice*, 2000, стр. 259.

Јована Владимира⁸⁴ било је развијено поштовање Пресвете Тројице и Пресвете Богородице и источних и домаћих светаца, а како показују печати династије Бодина-Војислављевића, поготово поштовање Светог Ђорђа и Светог Теодора Стратилата.⁸⁵ Према печату српског владара ексусијастиса Петра⁸⁶-Константина Бодина, сина српског владара протоспатара Михаила,⁸⁷ Бодин се потписивао једном од највиших константинопољских владарских титула „ексусијастис“ и дворским достојанством „протосеваст“,⁸⁸ што је била једна од највиших владарских титула константинопољског двора.⁸⁹ На печату ексусијастиса Петра-Константина Бодина су приказани Свети Теодор Стратилат⁹⁰ и Свети Ђорђе, а Свети Ђорђе је приказан и на печату Бодиновог сина Ђорђа, пронађеном код Борисовграда у јужној Бугарској, и заједно са Пресветом Богородицом такође и на

84 Даница Поповић, *Српски владарски гроб у средњем веку*, Филозофски факултет, Београд, 1992, стр. 21: У цркву посвећену Пресветој Богородици, познату као Пречиста Крајинска, пренијети су из Преспе остаци трагично настрадаог кнеза Владимира и сахрањени поред оца.

85 Aleksandar Radoman, „Bodinov olovni pečat zlatnog sjaja“, *Analitika*, 08. 03. 2013, <http://portalanalitika.me/clanak/93246/bodinov-olovni-pecat-zlatnog-sjaja>: „Patron katedralne crkve u Baru bio je upravo Sv. Teodor. Ta je crkva izgorjela u požaru krajem XI vijeka i na njenim temeljima sagrađena je crkva Sv. Đorđa, prvi put notirana u istorijskim izvorima 1125. godine. Poznato je da je Sv. Đorđe smatran zaštitnikom Bara, prijestonoga grada Dukljansko-barske nadbiskupije, a iz perioda XI–XII vijeka s teritorije Duklje poznate su još dvije crkve posvećene tome svecu – ona u Podgorici iz XI vijeka i benediktinska opatija na ostrvcu pored Perasta koja se prvi put pominje 1166. godine... I površan uvid u registar kultova rasprostranjenih u Duklji X–XII vijeka ukazaće na dominaciju upravo istočnjačkih kultova.

86 Jean-Claude Cheynet, „La place de la Serbie dans la diplomatie byzantine à la fin du Xie Siècle“, *ZPVI* 45, 2008, 91; В. А. Мошин, *Грамотите на манастирот Св. Георги*, 119, 184, нап. 9; 210, нап. 5.

87 *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, том III, Vizantološki institut, Beograd, 1966, стр. 162. Историчар Јован Скилица је писао да је цар Константин Мономах, највероватније око 1052. године, доделио Бодиновом оцу Михаилу протоспатарско достојанство.; Fransoa-Olivije Tuati, *Istorijski rečnik srednjeg veka (Zapad, Vizantija, Islam)*, Unireks, Podgorica, 2008, стр. 297: Према Франсоа-Оливије Татију титула „протоспатар“, односно „први међу спатарима“ или „вивизантијски стратер“, била је укинута за време Алексија Комнена.

88 Aleksandar Radoman, „O novopronađenom pečatu dukljanskoga kralja Bodina“, *Lingua Montenegrina*, год. V/2, бр. 10, Institut za crnogorski jezik i književnost, Podgorica, 2012, стр. 235, cit. Jean-Claude Cheynet, „La place de la Serbie dans la diplomatie Byzantine à la fin du Xie siècle“, Aleksandar Radoman, „O novopronađenom pečatu dukljanskoga kralja Bodina“, *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, XLV, Beograd, 2008, 89–98, стр. 234, cit. Predrag Komatina, „Vizantijska titula Konstantina Bodina“, *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, XLVIII, Beograd, 2011, 61–76.

89 Aleksandar Radoman, „O novopronađenom pečatu dukljanskoga kralja Bodina“, стр. 235, cit. Konstantin Porfirogenet, „Lista titula“, 46. поглавље *Knjige o ceremonijama*

90 На печату ексусијастиса Бодина Свети Теодор Стратилат је приказан на исти начин на који је свети Теодор приказан на фресци у фрескопису-задужбини српског деспота Дејана Дејановића у Земенском манастиру у данашњој Бугарској. Деспот Дејан Дејановић је био супруг сестре цара Душана Немањића Теодоре-Евдокије и прадедапоследњег источноромејског цара Константина XI Драгаша Палеолога (1448—1453).

печату архонта Диоклеје Никите на прелазу из десетог у једанаести век.⁹¹ У једанаестом веку православље проповедано на подручју данашње Србије, Бугарске и Грчке, изнедрило је Светог Јована Рилског, чије *Житије* је оставило трага на српску и бугарску историографију и утицало на учвршћивање православља на том подручју кроз његове наследнике подвижнике Гаврила Лесновског, Јоакима Осоговског и Прохора Пчињског.⁹² Живописи из црква Светог Томе у Кутима код Херцег Новог или цркве у месту Паника код Билеће показују утицај православне цркве из Солуна,⁹³ док цркве у тадашњој Зети показују утицај православних цркава из западне Бугарске.⁹⁴ Након што су Нормани из Јужне Италије разорили области Охридске архиепископије од 1081. до 1085. године у доба Константина Бодина пре свог повлачења у Италију, на тада срушеним црквама у Мородвису, Липљану и Грачаници Немањићи су у доба своје владавине поново подигли цркве, а западни крсташи под Рејмундом Тулским и епископом Подиа 1096-1097. године при пролазу кроз Србију

91 Александар Радоман, О новопронађеном печату дукљанскога краља Бодина“, стр. 236, цит. Т. Gerasimov, „Un sceau en plombe de eorges fils du roi Bodine“, *Studia historico-philologica Serdicensia*, I, Serdicae, 1938, 217–218.

92 Ђорђе Јанковић, „Предање и историја Цркве Срба у светлу археологије“, *Хришћанска мисао*, Библиотека Велики свечаник, посебно издање, Београд, 2015, стр. 243

93 *Исто дело*, стр. 234. Такође *исто дело*, стр. 235-236: По успостављању Барске архиепископије 1089. године, дубровачки архиепископ задржао је црквену власт само над територијом коју је контролисала Византија. По расположивим подацима, сводила се на Конавле и Боку. У цркви посвећеној Ризи Богородице у Бијелој, забележен је 236 грчким језиком епископ Данило, у ниши са његовим портретом, направљеној за епископски престо; живопис припада 12. столећу (П. Мијовић 1970: 243- 245). Сличан живопис откривен је у Котору, са приказаном поворком архијереја у олтарској апсиди (дакле православна евхаристија), у храму посвећеном Све-том Арханђелу Михаилу; у њему су нађени неки камени прозори из срушеног Иловичког храма исте посвете. Током 12. столећа епископија Босне, тојест Србије како је забележено, вратила се под Дубровник.

94 Ђорђе Јанковић, *Српско поморје од 7. до 10. столећа*, Српско археолошко друштво, Београд, 2007, стр. 229: „То се види по зетским црквама уобичајеним за подручја тадашње западне Бугарске, а посредно из одсуства латинских натписа 10. столећа и у Зети, и у унутрашњости земље. Тако са једне стране видимо пуну сарадњу владара (Петар, Павле и Захарија), са Цариградом (па и Римом), а са друге стране подижу се цркве у духу словенске Цркве којој је на челу био Свети Климент, са престолом у непријатељској Бугарској.“ О православној епископији у Дољанима код Подгорице, рушевинама манастира Архангела Михаила на Превласи и другим рушевинама православних манастира у местима Кртоле, Луштица, Превла,а Страдиоти, итд. видети М. Никодим Богосављевић, „Манастир Златица Дољани код Подгорице“, Библиотека „Епископ диоклијски Евандрос, Књига 1, Подгорица, 2001.: „Манастир Златица, манастир Светог Марка у Дрпама и Зетска епископија Светог Саве су били наставак древне старохришћанске Дукљанске и Златичке епископије.“; Павле С. Радусиновић „Становништво и насеља зетске равнице од најстаријег до новијег доба, друга књига“, 1991.; Биљана Живковић, „Васкрсење Михаљске Превлаке!“, <http://www.vaseljenska.com/intervju/vaskrsenje-miholjske-prevlake/>; *Билтен са Ванредне скупштине Михаљског збора Матице Боке у Херцег-Новом 12. 03. 2005.* <http://www.njegos.org/arhsrpski/miholjski.htm>; Младен Црногорчевић – Михаљски збор у Боци Которској, Београд, 1893.

према Константинопољу и Палестини сусрели су се са владаром Бодином у Скадру, али су се сукобљавали са локалним становништвом и након тога нису више пролазили тим путем.⁹⁵ Након што су Сицилијанци и други „западни Латини“ опустошили Солун 6. августа 1185. године и након што су у Четвртој крсташкој рату 1202. и 1203. године Венецијанци и други европски „крсташи“ под водством млетачког дужда Енрика Дандоло опустошили далматински део јадранског приморја и Цариград на свом путу до Јерусалима и Египта,⁹⁶ историчар Никита Хонијат је „због преваре и непоштовања према Господу Христу“ крсташа изразио сумњу да ће се „западни Латини и источни Романи икада сложити“ и тврдио да су „1187. године Муслимани третирали Јерусалим с више поштовања него што су га западни хришћани показали према хришћанима на истоку“.⁹⁷ Након што су се освајачи Константинопоља Болдвин и Хенрих у том новоосвојеном граду прогласили римским царевима („аутократор Романоуполитис“), односно царевима „Латинског царства“, многе породице су се одселиле из Константинопоља, а бивши владари из Константинопоља су пребегли и основали ново царство у Никеји и Трабзону⁹⁸ са којима су наставили да одржавају везе и православни балкански Словени. То је била последица прогона који је у том периоду папин изасланик Пелагиус успоставио над православним свештенством које није хтело да прихвати Унију са Римом,⁹⁹ као и након неуспелог напада латинског цара Хенриха на бугарског цара Калојана 1206. године и на српског принца Стефана Првовенчаног 1214. године.¹⁰⁰ Након тога је српски светитељ Свети Сава на свом путовању-ходошашћу у Јерусалим заобишао новоуспостављено крсташко латинско царство у Цариграду и упутио се у Никејско царство, где је у цркви Свете Мудрости у Никеји проглашен за архиепископа Српске право-

95 Ђорђе Јанковић, „Предање и историја Цркве Срба у светлу археологије“, *Хришћанска мисао*, Библиотека Велики свечаник, посебно издање, Београд, 2015, стр. 233-234

96 George Finlay *A History of Greece*, cit. Michaud, *Historie des Croisades*, iii. 269, C. W. King, *Antique Gems*, p. 303, note 82, 91

97 *O City of Byzantium: Annals of Niketas Choniates*, trans. Harry J. Magoulias, 1984, p. 6. cit. Nicita Honiates, *Anali* 301-302. cit. Honiates, 575-57.

98 Filip Van Tricht, *The Latin Renovatio of Byzantium: The Empire of Constantinople (1204-1228)*, BRILL, Leiden, 2011, cit p. 38, Georgii Akropolites, 16.; *Ibid*, pp. 73-76, cit. Brial, *Recueil des Historiens des Gaules*, XVIII, p. 527; *Ibid*, p. 79, cit. Gouarides, *Formes de legitimation de l'Etat de Nicee*, pp. 157-158; Vasiljevskij, *Epirotica saeculi XIII*, no. 26

99 Georgius Acropolites, *Historia*, 17; Choniates, *Historia*, I, 593-94; 634.67-635.5

100 Filip Van Tricht, *The Latin Renovatio of Byzantium: The Empire of Constantinople (1204-1228)*, pp. 185-186, cit. Villehardouin, 436. Такође видети Donald M. Nicol, *Byzantium and Venice: A Study in Diplomatic and Cultural Relations*, Cambridge University Press, 1992. p. 139, cit. Niketas Choniates, 553-556; Villehardouin 203-205; Queller, *Fourth Crusade*, 116-121; Godfrey, *1204*, 112-114: Бонифаће и Алексис Четврти су се борили са Бугарима, јер су хтели да ухвате цара Алексија Трећег који је побегао у Тракију, а у истом периоду је грчко становништво напало Латинску четврт у Константинопољу.

славне цркве,¹⁰¹ и затим од православног цара Теодора Првог Ласкариса и васељенског патријарха Манојла Сарантена добио десницу Светог Јована Крститеља и круну за миропомазане свог брата и будућег српског краља Стефана Првовенчаног.¹⁰² Будући да су се пре тога само константинопољски цареви крунисали у цркви Свете Софије десницом Светог Јована Крститеља,¹⁰³ то је јасно показивало намеру династије Немањића да симболично и фактички нагласи наставак припадања српске државе и цркве константинопољском царском православном цивилизацијском кругу, који је српској држави и цркви, а касније преко њих и константинопољско-српској династији Палеолог Драгаш Дејановић и руској династији Васиљевич, припадао захваљујући брачној вези српског краља Стефана Првовенчаног и краљице Евдокије „Порфиrogenет“ – „царског порекла“,¹⁰⁴ кћерке константинопољског цара Алексија Трећег Анђела. Наглашавање породичне везаности константинопољске царске династије Анђела и краљевске династије Немањића наглашавано је деценијама у низу и пре и после крунисања Стефана Првовенчаног на Сабору у Жичи.¹⁰⁵ Тако је породична, културолошка и геополитичка веза ди-

101 *Stari srpski rodoslovi i letopisi*. Књига 16, Српска краљевска академија, Sremski Karlovci. Stojanović (1927). str. 182, 186, 194, 198.

102 Станоје Станојевић, *Свети Сава*, Херес, Београд, 1998. (фототипско издање из 1935. године, *Свети Сава у руском царском летопису*, прев. Миљенка Витезовић, Завод за уџбенике, Београд, 2012, стр. 59-60

103 Constantinus VII Porphyrogenitus *De Cerimoniis auluae byzantinae*, ed. J. J. Reiske, Vol. I, 3, Bonn, 1829-1830, p. 43

104 Alexis Peter Vlasto, *The Entry of the Slavs into Christendom*, Cambridge University Press, 197, pp. 221-221: Будући да Стефанова принцеза Евдокија није била само обична византијска принцеза, него и „porphyrogenete“ – царског порекла, манастир Жича је била обојана у Царску боју – неку врсту тамноцрвене боје која се такође у народу назива и „grimизна“ („пурпурна“) боја. Титула Порфиρογεννητος („Порфиrogenетос“), што је значило „рођен-а у царском пурпуру“, додељивана је сину или кћерки цара (о томе видети „Porphyrogenetos“, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Oxford University Press, New York, Oxford, 1991, p. 1701). Такође видети *Радио-Телевизија Србије, У сусрет осам векова манастира Милешева*, 2. део, 2013, цит. Бранислав Цветковић, Завичајни музеј, Јагодина, „Записи уз ликове Немањића у припрати манастира Милешева, 12:40 – 13:52: „Манастир Милешеву треба разумети на исти онај начин на који су функционисали манастир Жича као прва архиепископија и манастир Студеница као гробно место родоначелника династије Немањића. Ако се комплетно сагледа како изгледа источни зид унутрашње припрате, видеће се да је то једна политичка метафора која окупља прве Немањиће и византијског цара Алексеја Трећег Анђела, који су сви насликани под једним огромним распеем које данас више не постоји, али чији су фрагменти сачувани. И, оно што је кључно, то је заправо да су, заправо, доста добро очувани натписи уз прве Немањиће, оно што је такође Свети Сава лично редиговао, оно што је заправо црвена нит црвена нит која повезује све те портрете то је њихово првенство, па је наравно Владислав први ктитор, Радослав је првенац – првородни син краља Стефана Првовенчаног, Стефан је први крунисани краљ, Свети Сава је први архиепископ, а неки други извори нам показују да сада оштећени натпис уз Светог Симеона Немање показује да је он заправо први обновитељ српског отаџства.“

105 Постоје интерпретације да се Сабор у Жичи одржао на Спасов дан 1217./1219./ и 1221. године. Ток крунисања Стефана Првовенчаног је описао монах и писац Теодосије на

настија Анђела и Немањића била наглашена у Хиландарској оснивачкој повељи великог жупана Стефана Немање из 1199. године, којом су Стефан Немања и Свети Сава, уз дозволу цара Алексија III Анђела, изградили манастир Хиландар на Светој Гори „да буде Србима на поклон вечни“¹⁰⁶ у Хиландарској повељи великог жупана Стефана Немањића из 1202. године, у свечаном златном ктиторском натпису у куполи Студенице 1208/1209. године, те у манастиру Милешево, осликаној до 1227/1228. године.¹⁰⁷ Да би се нагласила чиње-

следећи начин: Теодосије, *Житије Светог Саве*, изд. Ђ. Даничић, предг. Ђ. Трифуновић, Београд, 1973, 141-144; 150-152: Првог дана Сабора у Жичи на дан Христа Спаса Свети Сава је крунисао Стефана Првовенчаног. Другог дана су се сви присутни на Сабору изјаснили да поштују изворно апостолско предање и цркву. Трећег дана Сабора су се изјаснили против ж. јереси.; Такође видети: Драгомир Ацовић, „Миропомазање владара“, Небојша Дамњановић, *Крунисање српских владара*, каталог изложбе поводом осам векова манастира Света Жича и Краљевдана, дана општине Краљево, Историјски музеј Србије, Народни музеј Краљево, 2007, стр. 38-39: „Поуздано се зна да је Стефан Првовенчани први пут крунисан у архиепископској цркви у Жичи 1217. године. Чин посвећења и миропомазања који је обавио Свети Сава значио је да је основу тог крунидбеног ритуала (на основу података из Теодосијевог и Доментијановог *Житија* морала чинити византијска пракса, (цит. Мирковић, стр. 231.; цит. србуљски требник Јеронима Загуровића из 1540. године са грчким изворником: ... „чин биваемиши на поставилине ц'ра“) Обред је започео сазовом Сабора и бденијем дан уочи Спасовдана, а сутрадан се наставио архијерејском литургијом. После великог входа Свети Сава је призвао брата у олтар. Тамо га је по обављеним молитвама и благослову (вероватно и после причасна), огрнуо багреницом, опасао бисерним појасом (лоросом?) и крунисао, а потом миропомазао. Потом је уследио позив владарског имена новокрунисаног краља, представљање народу у многољетствије.

106 Божидар В. Зарковић, „Велика Хоча и зачеци црквеног поседа у Метохији“, *Зборник радова Филозофског факултета*, XLIII (2)/2013, стр 134, цит. Миљковић, 2008, 84–95, цит. Теодосије, Доментијан; цит. Теодосије, *Житије Светог Саве*, 1984, стр. 48–49; Доментијан, *Житије Светог Саве*, 1865, стр. 162, 58: Након што је цар Алексије III Анђео златнопечатним сигилоном дозволио Светом Симеону и Светом Сави да обнове запуштени манастир Хиландар у крају Милеје на Светој Гори, један духовник са Свете Горе је рекао Светом Сави да би требало да се он и отац му Симеон постарају у сврху спаса свог отачаства да обнове манастир на Хиландару и у њега примају своје сународнике. Такође о напору Светог Саве и Светог Симеона да добију хрисовуљу за манастир Хиландар од цара Алексија Трећег Анђела и о вишевековном континуитету поштовања завештања из хрисовуље цара Алексија Трећег Анђела из 1198. године да манастир Хиландар буде „Србима на поклон вечни“ видети Миленко Пешић, „Благослов Хиландара за краљеве и председнике, *Политика*, 14.04.2017.; Такође о *Хиландарској повељи* Стефана Немање из 1199. године којом је српски манастир Хиландар установљен као ктиторско наслеђе породице Немањића видети Димитрије Богдановић, Војислав Ј. Ђурић, Дејан Медаковић, *Хиландар*, Републички завод за заштиту споменика културе Србије, Југословенска ревија, Београд 1978, стр 36.

107 Бранислав Цветковић, „Византијски цар и фреске у припрати Милешево“, *Balkanica*, 32-33, (Ур. Љубинко Раденковић), Балканолошки институт, САНУ, Београд, 2003, pp. 307-308, цит. Љ. Максимовић, “L’Ideologie du souverain dans l’Etat serbe et la construction de Studenica”, Студеница и византијска уметност око 1200. године, Београд, 1988, 35-48, пос. 39-40, 44. <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0350-7653/2002/0350-76530233297C.pdf> (Рад је први пут представљен на Научном скупу *Краљ Владислав и Србија у 13. веку*, Епархија Милешевска Српске Православне Цркве и Историјски институт САНУ 15-16. новембар 2000, Манастир Милешево – Пријепоље). Такође исто дело, стр. 307: О кључном значају орођавања династије Немањића са византијско царском породицом и додељивању севастократорске титуле Стефану Немањићу видети Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд, 1959, 382; Б. Ферјанчић, *Севастократори у Византији*,

ница да је супруга краља Стефана Првовенчаног краљица Евдокија била царског порекла („порфирогенетос“), манастир Жича био је обојен у једну врсту тамноцрвене боје која се у народу назива и „гримизна“ („царска пурпурна боја“),¹⁰⁸ а натпис на фресци краља Стефана Првовенчаног, постављеној насупрот портрета његовог таста цара Алексија у припрати манастира Милешева, наглашава његову титулу севастократора у константинопољској дворској листи титула и породичну везу краља Стефана Првовенчаног, натписом „зет цара грчкога кира Алексија“, са његовим тастом царом Алексијем Трећим Анђелом.¹⁰⁹ Краљ Милутин Немањић, који се почетком четрнаестог века са Архиеписком Данилом Другим и војводом Новаком Гребостреком истакнуо у одбрани Источноромејског царства и манастира Хиландар од Каталанске компаније¹¹⁰ и Турака у Анадолији¹¹¹ је наставио традицију потомака краља Стефана Првовенчаног да наглашавају везаност династије Немањића за константинопољски источни цивилизацијски круг православних царстава и краљевстава фреском константинопољског цара Андроника Палеолога и краља Милутина Немањића у припрати Хиландарског манастира, који представља аналогију за милешевске портрете цара Алексија Трећег Анђела и краља Стефана Првовенчаног, јер се у натписима крај Милутина, као и крај Првовенчаног, помиње да су зетови византијских царева, Андроника Палеолога, односно Алексија Анђела.¹¹² Историчар уметности Бранислав Цветко-

ЗРВИ XI, (1968), 168-170.)

108 Alexis Peter Vlasto, *The Entry of the Slavs into Christendom*, Cambridge University Press, 1970, pp. 221-221.

109 Бранислав Цветковић, „Византијски цар и фреске у припрати Милешева“, стр. 307, цит. Б. Тодић, „Репрезентативни портрети Светога Сава у средњовековном сликарству, Свети Сава у српској историји и традицији, Зборник радова Београд, 1998, 229.: „Пуна титула уз Првовенчаног је гласила: У Христа Бога благоверни првовенчани краљ свих рашких земља и диоклитских Стефан син Свјатаго Симеона Немане зета цара грчкога кира Алексија.“ Такође видети *Исто дело*, стр. 300, цит. Б. Ферјанчић, Љ. Максимовић, Свети Сава и Србија између Епира и Никеје, у Свети Сава у српској историји и традицији, Зборник радова, Београд, 1998, стр. 13-24, пос. 21-24.: У периоду када је саграђен манастир Милешева постојала је јака традиција у Рашкој позивања на таста Стефана Првовенчаног, цара Алексеја Трећег Анђела.

110 Борис Субашић, „Српски племић одбранио Свету гору од опсаде“, *Новости*, 22. 12. 2013, <http://www.novosti.rs/вести/насловна/репортаже.409.html:469656-Srpski-plemic-odbranio-Svetu-goru-od-opsade> цит. историчар Владан Станковић: „Цар Андроник је превидео да су Каталанци били јачи од регуларних Ромејских снага. Није била случајност што су плаћеници започели рат са Византијцима, као и велике плачкашке походе, посебно према Светој Гори. Походи Каталанаца били су усклађени са напорима „латинског цара“ у егзилу Карла Валоа и папе Клемента Петог да покрену нови крсташки рат против Византије и униште „шизматичко царство“.

111 Nicolas Oikonomides, “The Turks in Europe (1305–13) and the Serbs in Asia Minor (1313)”, ed. Elizabeth Zachariadou, *The Ottoman Emirate*, 159–68, Institute for Mediterranean studies, Crete University Press, 1993, p. 166

112 Бранислав Цветковић, „Византијски цар и фреске у припрати Милешева“, стр. 303-304

вић је приметио сличност фрескописања монументалних владарских личности из династија Анђели и Немањић са фрескописањем владара из династије Багратида, такође историјски везане за Константинопољ, у манастирима у Грузији, чиме се наглашавао легитимитет владајућих личности и структура владарских интитулација састављених из више области.¹¹³ Уочљива је сличност између фрескописа из четрнаестог века који се налази у манастиру Светог Ђорђа у Убнса у области Имерети Грузији који је подигао монах Григорије Каиђели у време цара Ашота Првог из династије Багратида Куропалата и фрескописа у манастиру Жича који је подигао монах Свети Сава из династије Немањића у Србији.¹¹⁴ На тај начин је приказано да је владар рашких и диоклитских Стефан Првовенчани као сународник цара Алексија Трећег Анђела постао Божјом вољом краљ, а династија Немањића Божјим Промислом остварила црквену самосталност¹¹⁵ и да је линија наслеђивања архиепископског достојанства припала краљу Стефану Радославу као још једном сину Првовенчаног краља.¹¹⁶ Због тога живописање лика цара Алексија Трећег Анђела у манастиру Милешева нема само значење места манастира Милешева у оквиру српске црквене организације, него пре свега у контексту здруженог државничког дела Светога Саве и Стефана Првовенчаног,¹¹⁷ као и у контексту монументалности концепта државе „теодулије“ у којој владар и свештеници имају кључну улогу у једној државној заједници. Све ове чињенице показују да садржај и презентација историографије у образовном систему и медијском и јавном животу Србије од деветнаестог века до данас прикрива или погрешно интерпретира породичну повезаност српских владара из пред-немањићке и немањићке династије са другим династијама из

113 Бранислав Цветковић, „Византијски цар и фреске у припрати Милешева“, стр. 308, цит. А. Eastmond, *Royal Imagery in Medieval Georgia*, University Park PA, 1998, 45/49, 235/237, Z. Shkirtladze, *Historical Figures at Kolagiri Monastery in the Gareja Desert, Tbilisi*, 2000, 108/124.

114 Ori Z. Soltes, „Between Worlds: Uniqueness in Medieval Georgian Art and Iconography“, *The Caucasus: Georgia on the Crossroads, Cultural Exchange Across the Europe and Beyond, Proceedings – 2nd International Symposium of Georgian Culture*, November 2-9, Florence, Italy, Georgian Arts and Culture Center, Tbilisi, 2011, pp. 93-94. Такође видети уочљиву сличност између лика протостапара Михаила Војислављевића на фресци у цркви Светог Михаила у Стону на Пељешцу из једанаестог века са ликом цара Диоклецијана на фресци из четрнаестог века у манастиру Светог Ђорђа у Убиса, Имерети, Грузија. (Фреска владар Михаила Војислава у цркви Светог Михаила, Стон, Пељешац, 11. век, Извор: https://sr.wikipedia.org/wiki/Ktitor#/media/File:Srpski_kralj_Mihajlo.jpg и преска „Диоклецијан и Маги“ мајстора Герасима у манастиру Убиси, Имрети, Грузија, 14. век (Извор: Photothek, Kunsthistorisches Institut in Florenz, Max-Planck-Institut, http://photothek.khi.fi.it/documents/oak/00000149/fe0000942x_p_фото: Dror Maayan)

115 Бранислав Цветковић, „Византијски цар и фреске у припрати Милешева“, стр. 308

116 Исто дело, стр. 309, цит. Б. Цветковић, „Студенички ексонартекс и краљ Радослав: прилог даговању“, *ЗРВИ XXXVII* (1998), 75-85.

117 Исто дело, стр. 309

источноромејског цивилизацијског круга, упркос многобројним примарним историјским изворима који сведоче о томе, и да као таква захтева озбиљно преиспитивање и измене у циљу истинитог и свеобухватног образовања нових генерација ђака у образовном систему у Србији.

ЛИТЕРАТУРА:

- Айбабин, Александар Ильич *Этническая историю ранневизант-нйского Крыма*. Крымское отделение Института востоковедения им. А.Е.Крымского Национальной академии наук Украины – ДАР, Симферополь, 1999.
- Appendini, Francesco Maria, *De praesiantia et vetustate linguae illyricae*, A. Martechini, Ragusa, 1806.
- Chen, Sanping, *Multicultural China in the Early Middle Ages*, University of Pennsylvania Press, 2012.
- Coletto, Jacobo, *Illyrici Sacri*, Tomus octavus, Sebastianum Coleti, Venetiis, 1819.
- Цветковић, Бранислав, „Византијски цар и фреске у припрати Милешеве“, *Balkanica* 2002, 32-33, (Ур. Љубинко Раденковић), Балкано-лошки институт, САНУ, Београд, 2003.
- Доментијан, *Житије Светог Саве*, изд. Ђ. Даничић, Државна штампарија Србије, Београд, 1865.
- Evans, Daniel, “Slave Coast of Europe, Slavery & Abolition“, *A Journal of Slave and Post-Slave Studies*, 6:1, 1985.
- Јанковић, Ђорђе, „Предање и историја Цркве Срба у светлу археологије“, *Хришћанска Мисао*, Библиотека Велики свечаник, посебно издање, Београд, 2015.
- Калаји, Бенијамин, *Историја српског народа*, прев. Гаврило Витковић, Државна штампарија, Београд, 1882.
- Кнежев, Димитрије М., *Београд наше младости: Записи о Београду 1918-1941.*, Филип Вишњић, Београд, 2001.
- Mango, Cyril, “The Relics of St Euphemia and the Synaxarion of Constantinople”, *BBGG* n.s. 53, 1999.
- Mijatovich, Chedomille, *The Memoirs of a Balkan Diplomatist*, Cassell and Company, London, New York, Toronto and Melbourne, 1917.
- Милошевић, Раша, *Тимочка буна 1883. године: Успомене Раше Милошевића*, Штампарија Драг. Грегорића, Београд, 1923.
- Nicol, Donald M., *Byzantium and Venice: A Study in Diplomatic and Cultural Relations*, Cambridge University Press, 1992.
- Nešković, Jovan, “Crkva sv. Đorđa u Titogradu”, *Starine Crne Gore* III – IV, Cetinje, 1965.
- *Нови завет*, „Посланица Светог Апостола Павла Римљанима“ (15.19)

- Porphyrogenitus, Constantinus VII, *De Cerimoniis aluae byzantinae*, ed. J. J. Reiske, Vol. I, 3, Bonn, 1829-1830.
- Radoman, Aleksandar, „O novopronađenom pečatu dukljanskoga kralja Bodina“, *Lingua Montenegrina*, god. V/2, br. 10, Institut za crnogorski jezik i književnost, Podgorica, 2012.
- Sleidan, John, *The Key of Historie. Or, A most methodicall abridgement of the foure chief monarchies, Babylon, Persia, Greece, and Rome, etc.* Transl. by A. Darcie, London, 1661.
- Стојановић, Љубомир, *Стари српски родослови и летописи*, књ. XVI, Српска Краљевска Академија, Сремски Карловци, 1927.
- *Свети Сава у Руском царском летопису*, прев. са староруског језика Миљенка Витезовић, предг. Милован Витезовић, Завод за уџбенике, Београд, 2012.
- Теодосије, *Житије Светог Саве*, изд. Ђ. Даничић, предг. Ђ. Трифуновић, Београд, 1973.
- Toumanoff, Cyrille, *Manuel de généalogie et de chronologie pour l'histoire de la Caucasic Chrétienne (Arménie-Géorgie-Albanie)*. Edizioni Aquila, Roma, 1976.
- Vachkova, Vesselina, “The Bulgarian Theme in Constantinople’s Monuments (A new approach to the study of Bulgarian and Byzantine cultural memory)“, *Palaebulgarica*, 4, 2008.
- Valantasis, Richard, *Religions of Late Antiquity in Practice*, Princeton University Press, 2000.
- Van Tricht, Filip, *The Latin Renovatio of Byzantium: The Empire of Constantinople (1204-1228)*, BRILL, Leiden, 2011.
- Vlasto, Alexis Peter, *The Entry of the Slavs into Christendom*, Cambridge University Press, 1970.
- Војводић, Михаило, „Стојан Новаковић и краљ Милан“, у Petar Krestić, *Нововековне српске династије у мемоаристици: New Age Serbian Dynasties in Memoir Writting*, Историјски институт, Београд, 2007.
- Зарковић, Божидар В., „Велика Хоча и зачеци црквеног поседа у Метохији“, *Зборник радова Филозофског факултета*, XLIII (2)/2013.
- Soltés, Ori Z., “Between Worlds: Uniqueness in Medieval Georgian Art and Iconography”, *The Caucasus: Georgia on the Crossroads, Cultural Exchange Across the Europe and Beyond, Proceedings – 2nd International Symposium of Georgian Culture*, November 2-9, Florence, Italy, Georgian Arts and Culture Center, Tbilisi, 2011.

Sanja Šuljagić

**ON THE ORTHODOX CHRISTIAN IDENTITY OF
THE NEMANJIĆ AND PRE-NEMANJIĆ DYNASTY**

Resume

In this paper author used analytical-syntetic and comparative methods to present the causes of establishment of colonial historiography in Serbia within a Western colonial culturological project in Serbia from nineteenth century up to these days, as well as the main persons who participated in this project. Then the author presented Serbian history from the period of prehistoric Vinca-Tripolje civilization in which there are found the traces of Serbian identity in the form of Serbian so-called “Vinca letters” that are similar or the same as Old Armenian letters from the same period, and in the form of Serbian ancient calendar which counted the years from the period of biblical Great Flood. These elements prove a joint cultural heritage of Greek-Slavic-Armenian peoples in later so-called “Thraco-Illyrican-Greek” pre-antic and antic period. Then the author presented Serbian history from the period of christening of Serbs up to the period of the arrival of Ottoman Turkish forces to Balkan peninsula in fifteenth century, proving that Christian Orthodoxy was the main state religion in the territory of Serbia during whole this period. In the context the author underlined the fact that the Serbs and Slavs and Tatars from the Black Sea region were sold as slaves by Venetian and Genovese trade companies for centuries and that Serbian leaders were fighting for the freedom of these slaves within their fight for defense of Serbia from the conquerors. The author presented Orthodox Christian identity of the leaders in Serbian pre-Nemanjic and Nemanjic dynasties using primary historical sources such as historical chronicles, the Nemanjic dynasty leaders’ Charters, hagiography, heraldics, iconography, frescoes and Constantinople court’s court title list which confirm royal dignity of the leaders of pre-Nemanjic and Nemanjic dynasty as protospators, exusiastis, protosevastis, great zupans and sevastokrators in East Roman (Constantinople or Greek-Slavic-Armenian) Empire, while presenting mutual interwoven family connections of royal Serbian-Bulgarian-Greek-Russian-Armenian dynasties in the East Roman empire.

Keywords: orthodoxy, pre-Nemanjić dynasty, Nemanjić dynasty, Constantinople list of courtly titles, Saint Jovan Vladimir, Petar-Constantine Bodin, Stefan Nemanja, Saint Sava, king Stefan the First-Crowned, emperor Alexios III Angelos, Mileševa monastery

ИЗ ДРУШТВЕНЕ ИСТОРИЈЕ И ПОЛИТИЧКЕ И ЕКОНОМСКЕ ТЕОРИЈЕ

89

Буро Бодрожих

ЈЕДАН ПОГЛЕД НА ЖИВОТ И ДЕЛО ВУКА
СТЕФАНОВИЋА КАРАЦИЋА; ЖИВОТНЕ ПРИЛИКЕ
И ОДЛИКЕ ДЕЛА

109

Зоран Ковачевић

ДАРВИНИЗАМ И КЛАСИЧНИ РЕАЛИЗАМ

127

Душан Гујаничић

ПОЛИТИЧКА ИДЕОЛОГИЈА ДЕГОЛИЗМА

153

Владимир Маринковић

ЕКОНОМСКА НЕРАЗВИЈЕНОСТ КАО СУДБИНА ИЛИ
КАО ИЗАЗОВ

Буро Бодрожих
Институт за политичке студије, Београд

ЈЕДАН ПОГЛЕД НА ЖИВОТ И ДЕЛО ВУКА СТЕФАНОВИЋА КАРАЦИЋА; ЖИВОТНЕ ПРИЛИКЕ И ОДЛИКЕ ДЕЛА

Сажетак

Радам је, у кратким цртама, указано на животне услове у којима је текло формирање личности Вука Стефановића Карацића, без чега је неразумљиво и само његово дело. А Вуково дело чини размеђе у српској култури. Највећа тековина и највећа Вукова победа јесте она коју је остварио у борби за српски језик и правопис. Да би дошао до те победе, није била довољна жестина и убедљивост полемике. Тражило се дело у којем би се конкретно огледале изражајне могућности тога језика, а Вук је то и сам показао у својим записима. Издвојили смо карактеристичне појединости које нам откривају Вука као писца.

Кључне речи: Вук Стефановић Карацић, језик, национална култура, Срби, народна песма, српска историја, идентитет

Године 1739. Турци су на Колубари посекали 20 000 Срба због њиховог сврставања на аустријску страну у рату Аустрије и Турске. Међу онима који су измакли испод турске сабље, био је и Јоксим Бандула, син Томе Карацића, Дробњака из Петнице.¹ Спас је потражио у шумама око Жеравије, у Тршићу, где ће сплести своју плетару и пропирити ватру на огњишту. Тамо ће му се 1787. родити унук који ће добити име Вук. У Тршићу рођен је и Вуков отац Стеван. Мати Вукова звала се Јегда, била је кћи Симе Зрнића.²

¹ Љубомир Стојановић, *Живот и рад Вука Стеф. Карацића*, Београд, Штампарија графичког завода „Макарије“, А. Д, 1924, стр. 1.

² *Исто*, стр. 2.

Стеван и Јегда имали су петоро деце, која су им рано помрла. Кад умиру мала деца, народ верује да их једу вештице. По истом веровању, детету треба дати име Вук, јер вештице не смеју ударити на вука. Тако су Стеван и Јегда свом шестом детету дали име за које се веровало да ће га штитити од злих очију и вештица, и да ће тако избећи судбину своје петоро браће и сестара рођених пре њега, помрлих пре него су честито и проходили. „Што су смислили, то су и учинили. Вук је почео расти – и на радост својим сродницима, на славу Срба и свих Словена, ниједна вештица га није појела.“³

1. ДЕТИЊСТВО И ШКОЛОВАЊЕ

Мајчине нежности, сва је прилика, није се претерано науживао. У једном каснијем запису, кад му је умрла ташта, казаће како ју је волео више него мајку. А у другом, опет, како Никшићанке „више мисле о јунаштву него о љубави“, а Вука његов телесни састав није определио за ту врсту јунаштва. Растао је уз оца Стевана, сасвим другачијег од деда-Јоксима, човека имућног и озбиљног, дружељубивог и побожног. Због његове телесне грађе, породица је одлучила како је најбоље да се опишмени, да буде поп или трговац. Према књизи, вукао га је и његов душевни склоп. „Вук је код куће ‘изучио књигу’, и то тако рано да и не памти себе неписмена.“⁴ Кад је добио први буквар, увек га је носио са собом, није пропуштао прилику да приупита сваког ко би му могао протумачити понешто од оног што сам није знао, па кад „би спазио каквог трговца, или попа или калуђера прилазио би му, скинуо капу, пољубио у руку, и отворивши буквар запитао: молим те мајсторе (ако је био трговац), или попо (ако је био поп), или духовниче (ако је био калуђер), покажи ми то и то. Дешавало се, нарочито с трговцима, да би му одговорили: Богме, синко, не знам ни ја!⁵ Особина да пита оно што не зна, понета из детињства, није га ни касније напустила.

Читајући молитве у часловцу, све их је знао напамет и после их изговарао на славама и заветима. Тако су књига и ученост од најраније доби постали поприште његовога доказивања.⁶ Зарана је постао поштован, а и сам је држао до себе. У старим данима присећао се како га је на путу из Лознице за Тршић неки сељак стао дозивати: „Еј, мајсторе, еј, трговче“! Вук се није обазирао и ишао је даље, застао је тек кад га је ословио: „Еј, господине“!

3 Измаил Иванович Срезњевски, *Вук Стефановић Караџић*, Београд, 1987, стр. 12.

4 Љубомир Стојановић, *Живот и рад Вука Стеф. Караџића*, стр. 3.

5 Исто, стр. 3.

6 Миодраг Поповић, *Вук Стеф. Караџић*, Београд, Нолит, 1987, стр. 10.

Необичне су били Вукове школе, као и школовање. Отац га је послао у школу коју је у Лозници, крајем 1795, основао неки Тршћанин Гргуровић. Ту је поновио „бекавицу“ (срицање у Буквару), прешао је на Часловац и постао „Часловцем“. Пре него је свршио Псалтир и постао „Псалтирцем“, што је био трећи и последњи степен тадашњег школовања, ђаке је растерала куга и Вук се вратио у Тршић. После неколико месеци, како би „довршио“ школовање, отац га је послао у манастир Троношу. Школа у Троноши била је као и друге у ондашњој Србији. А какве су биле, најбоље је погледати у Вуков запис на почетку његовог *Рјечника*; полазници су били слуге, а не ученици. Тацима би се могли назвати у зимском периоду, кад није било пољских радова, па се део времена одвајао за учење. А док има посла у пољу и око стоке, свако за својим послом. Вука је, због узраста и телесне грађе, допало да чува козе. Када је његов отац, који је за исти посао, у исто време, наимао слугу, дознао како му је син проводи време у Троноши, одлучио је прекинути такво „школовање“: „Кад је тако – рекао му је – а ти хајде кући, те чувај наше козе“. И тако Вук не изучи Псалтир и „не доврши“ школовање. Али, по повратку кући, књигу није затурио. Наставио је не само школско градиво, већ је читао и друге књиге које су му долазиле под руку. Отац му је купио *Житије праведног Алексија*, *Жртву Аврамову*, *Месеџослов* и *Требник*. Тако је Вук још као дечак од петнаестак година стекао углед најученијег човека у крају. То му је донело толико поштовање да су га жене љубиле у руку као да је какав кмет, на свадбама и сахранама место му је било у врх софре, поред попа; на сеоске зборове позивали су га уместо оца; тршићки спахија, Сулејман-бег Алајбеговић, долазећи да скупља трећину, узимао га је за писара и, као знак особитог уважавања, посађивао га са собом за софру. Родитељи су се поносили таквим сином. „Само Вук није био задовољан собом.“⁷

2. УСТАНИЧКИ ДАНИ

Почео је Устанак, Вуков крај остао је по страни. Јадар и Рађевина нису припадали београдском него зворничком пашалуку, у њима није било сече кнезова, па ни „кнезови нису ради кавзи“. А то је значило да нема ни Устанка. И све тако до доласка Турчије и његових хајдука – они ће распалити Устанак. Вук ће постати Турчијин писар.

Након Турчијине погибије, домаћи људи опет су хтели на своју страну и на своју руку; то што пламти Шумадија није њихо-

7 Љубомир Стојановић, *Живот и рад Вука Стеф. Караџића*, стр. 6.

ва ствар. Вуков рођак Јефто Савић скуплао је харач и десетак по згариштима и сам га носио зворничком паши. Изузев преживелих Ђурчијиних хајдука и трношког калуђера Ђунисије, који су бунили рају на Устанак и слали Карађорђу тужбе на Антонија Богићевића и Јефту Савића, нико се није опирао скупљању харача који ће бити однет паши на ноге, сви су давали.

Вук није био рад гледати шта чине јадарски кнежеви, боравак код Ђурчије учинио је да он више није могао састављати беговске тефтере. И то сада, док Карађорђе шестари слободном Шумадијом. Харамбаша Станко Црнобарац, са својих шеснаест хајдука, пресретао је Турке по Гучеву. Преостало је: или к њему у хајдуке или у Срем на школовање. Кренуо је у школу, преко Саве.

Није ишло са школом, ни у Карловцима, где је морао у први разред, ни у Петрињи, где је закаснио на упис. Морао се повратити у Јадар, где је власт држао Јаков Ненадовић. Није му се ишло Ђурчијиним убици, али кад је стигао позив да му буде писар, није било друге. Јаков Ненадовић није био човек с којим се могло и овако и онако.

Када је Доситеј Обрадовић дошао у устаничку Србију, Вук му је похитао као да иде месији, очекујући савет, препоруку и потпору за своје науковање. Али, сусрет са Доситејом није испао срећно. Нашао је мрзоволна човека, опхрваног костобољом, којем су биле довољне и његове бриге, најмање вољног да мучи још и туђу муку. Двадесетогодишњи младић најурен је пре него што је стигао ишта да каже. Повратио се у Лозницу, потпуно разочаран. Доситеј, синоним науке и просвете, ни најмање није личио на онаквог каквим се представио у својим књигама. Вук му то неће заборавити.

Пут га је водио у средиште Устанка.

Место писара у Правитељштвујушћем совјету, довело је Вука у најближи додир са устаничким старешинама. Устаничке војводе и главари, међу којима се кретао, гледале су на Вука као човека који им служи и који им је од користи. Колико су до њега стварно држали, увидео је кад се разболео. Горко ће се потужити како су га у болести напустили дотадашњи пријатељи, који су га док је био здрав и могао им послужити својатали, обећавајући куле и градове. „Једини од војвода и главешина, који је с Вуком био у искреном пријатељству био је онај простосрдачни добричина и велики епски јунак Хајдук-Вељко.“⁴⁸ Ни њему Вук није заборавио. Велики људи препознају се и по томе што не заборављају, ни увреде ни доброчинства.

8 Љубомир Стојановић, *Живот и рад Вука Стеф. Караџића*, стр. 14.

3. НА ПОПРИШТУ СРПСКЕ КУЛТУРЕ

У Београду, Вук се договорио са Симом Милутиновићем Сарајлијом да напишу историју Карађорђевог бунета – Симо у стиху, а Вук у прози. Одлазак у Крајину, где је постављен за цариника, осујетио је договор. Али видимо Вукову намеру да постане српски списатељ. Имао је двадесет и четири године.

Када га је болест избацила из устаничког строја, а године запречиле врата сремскокарловачке гимназије, Вук је кренуо својим путем, нашао се у Бечу. Можда је све дотад био случај, после ништа није било случајно.⁹ Кренуо је у Беч, један од најзначајнијих европских центара, с намером да се бави књижевним радом и да од писања живи. Таква намера, самоуког човека, тек елементарно писменог, говори о огромном самопоуздању. Нема другог објашњења, већ да се извор тог самопоуздања потражи у устаничком искуству. „Тај устанички дух, искуство и самосвест – постали су суштина Вукове природе, основа његова мишљења и односа према људима, као и одредиште његова крајњег циља.“¹⁰ Мора се имати на уму, када је о Вуку реч, да је он своја прва слова написао мастилом од барута раствореног у води и на папиру справљеном за пушчане фишке.¹¹ При руци му је био и Копитар. „Ако је икад имао комплекс ниже вредности, а доцније знамо да није, Копитар га је ослободио на првом кораку.“¹²

У Бечу, Вук је интимно веровао да је изабраник судбине, месија на пољу српске културе. У његову просветитељску мисију веровали су и његови пријатељи: Лукијан Мушички, Сима Милутиновић и Стеван Живковић Телемах. Али, било је много оних који су држали другачије. Кренуо је сам против свих. То је могао само онај ко је веровао да му је додељена особита мисија. Не преостаје ништа друго него „се дивити Вуковој снази, упорности и издржљивости, што је све, несумњиво, потицало и од његовог уверења да врши једну изванредну и надасве важну историјску мисију, као што је и било.“¹³

4. ОПШТЕ ОДЛИКЕ ВУКОВОГ ДЕЛА – ВУК КАО ПИСАЦ

На самом почетку Вук је стекао репутацију оштрог и вештог полемичара који не губи мегдане.¹⁴ Пролаз Вуковим идејама, међу-

9 Меша Селимовић, *За и против Вука*, Београд, БИГЗ, 1988, стр. 17.

10 *Исто*, стр. 18.

11 Иво Андрић, *Уметник и његово дело*, Београд, Просвета, 1977, стр. 124.

12 Меша Селимовић, *Исто*, стр. 18, 19.

13 Радомир Д. Лукић, „Вук и наша социологија“, *Вуков зборник*, Београд, 1966, стр. 173.

14 Павле Ивић, *О Вуку Караџићу*, Сремски Карловци, Нови Сад, Издавачка књижевница Зорана Стојановића, 1991, стр. 240.

тим, нису обезбедиле жестоке полемике у којима је он тукао своје противнике. Била су потребна и поетска остварења, попут песама Бранка Радичевића и Његошевог *Горског вијенца*, да би се виделе изражајне могућности српског језика. Какве су изражајне могућности српског језика показао је, захваљујући својим урођеним даровима, и сам Вук у својој прози.

У Вуковој личности стекли су се научна проницљивост и уметнички дар, што се најбоље види из његових историјских записа у којима „нису само складно спојене наука и књижевност; ту су, такође, до краја развијене све оне особине које Вук показује као уметник“.¹⁵ Његова историја чини прекретницу, јер обликом и садржином одудара од свих историјских записа ранијих времена.

Вукова историја није низање чињеница. Иако добро познаје чињенице, он се њима не бави много. Његови записи обилују сликама помоћу којих се, због њихове убедљивости, књижевне уобличености и карактеристичних појединости, уживљавамо у устаничко време. „Он је, у ствари, и књижевни портретист земље, који, као дубок и луцидан дух, продире кроз живе детаље до истинитог и битног, те тако продубљује слику српског друштва пре устанка до те мере да она добија карактер објективне научне истине о том добу. Али тиме Вук не престаје да буде писац; напротив, у томе је баш његова књижевна величина, као и његова научна убедљивост.“¹⁶

Његов књижевни дар видљив је и у портретисању личности из Устанка. Он се њима не бави много, не продубљује их уметнички, они су ту да устанку дају лице, изразе унутрашњу садржину Устанка. Он их даје са свим врлинама и манама, онакве какви су уистину били. У стању је да их оживи, учини људима од крви и меса, са неколико карактеристичних детаља, готово узгредних. Карађорђево портрет, где се јасно оцртава човек строг и праведан, најбољи је пример те умешности.

И у биографијама истакнутих устаника Вук је усредсређен на њихов карактер, догађаји су у другом плану. У портретисању одређене личности, у први план избија анегдота, својствена народном приповедању. У *Житију Ајдук-Вељка Петровића*, најјасније се виде одлике Вуковог приповедања, стила и књижевног поступка. Анегдоте из живота Хајдук-Вељковог Вук је могао узети из стварности и народног казивања, али се види да их је у себи прекувао, дао им редакцију и композицију, изобразио у себи његов лик, а потом приступио књижевном портретисању јунака, по свему, животом и смрћу, изузетног.

15 Миодраг Поповић, *Вук Стеф. Караџић*, стр. 171.

16 *Исто*, стр. 171.

Уметнички дар упада у очи код прераде приповедака, како би им вратио изворни облик. Приповетка је настала у патријархалном амбијенту али се поварошила, попримила много од маловарошке сентименталности, оденула се у славеносерпско рухо, изгубила своју природност. У Вуковој обради, описмењавањем и литерарном прерадом, одстрањивањем сувишног и непотребног, намештањем речи у строго књижевном поступку, оне ће повратити своју изворност – постати народне. И не само то, Вуковом интервенцијом у редослед казивања, уношењем нових живљих детаља, проширивањем садржаја ради психолошког продубљивања, оне ће добити сублимну, естетски уобличену слику – постаће уметност. То је могао учинити само онај ко је имао изузетан осећај за естетику народне речи. „Широко епско причање писца који осећа изворну лепоту народне речи, јасно и кристално, а опет згуснуто, кондензовано, без иједног сувишног израза и непотребних корелатива, сликовито и анегдотско у исти мах – такво је Вуково приповедање.“¹⁷

Имао је посматрачки дар за друштвену стварност, далеко од романтике и идеализације, сагледавао је трезвено и објективно, знао да разликује битно од споредног. Он није само описивао ствари, него им је давао објашњење, наводио узроке, указивао на последице које из њих проистичу. Сваку друштвену појаву он је умео објаснити са позиција друштва као целине. „Такав Вуков смисао за целину, за друштвене везе појава које он етнографскоетнолошки испитује, тај његов напор за њиховим објашњењем помоћу друштвене целине, његово тачно увиђање да оне имају одређену друштвену функцију, без које се не могу објаснити – све то чини од Вука у знатној мери и социолога.“¹⁸

Вукова социологија, то је социологија о нама, о српском народу, народу који је упркос подељености и поцепаности представљао целину. „Иако политички подељен у више држава, иако на различитим ступњевима развијености, тако да, како сам Вук каже, у једном његовом делу постоји типично развијено класно друштво, док у другом једва почињу да се назире зачеци класа, иако с различитом културом зависно од класе о којој је реч, ипак је то по много чему било једно друштво, које је тежило да и политички постане јединствено друштво, и које је то и успело.“¹⁹

Првенствени задатак те науке о српском народу, каква је била Вукова, каква нам је и данас потребна, састојао би се у откривању начина којим се тај народ обликовао и очувао као целина и које су

17 Исто, стр. 389.

18 Радомир Д. Лукић, „Вук и наша социологија“, *Вуков зборник*, стр. 171.

19 Исто, стр. 168, 169.

то снаге и чиниоци који га уједињују и обдржавају као целину. Вук је ударио темеље и дао почетне елементе „за такву једну јединствену науку о српском народу, елементе чија важност све јасније пада у очи уколико време више пролази“.²⁰

5. ВУКОВЕ ИСТОРИЈЕ

Вукове заслуге у области српске историје и етнографије немогуће је превидети, вредност његовог рада не умањује време. Његови записи на историјске и етнографске теме нису настали превртањем архивске грађе нити компилацијом других књига, већ је то посматрање и сведочанство савременика са свим особинама доброг писца: пажња, избор и смисао за карактеристичну појединост.²¹ „Наравно, ни он, као и сваки други савременик, није остао равнодушан посматрач, утолико више што се то тицало његове отаџбине, његова народа; ипак је умео скривати своју пристрасност, иако кадгод није до краја рекао нешто што није желео рећи, ипак га нико и никад није ухватио да је намерно удешавао ствари. Исто као његов речник или граматика, могу бити попуњене и његове историјске белешке; али све што је написано може остати без икаквих скраћивања.“²² Вукови записи о српском Устанку, превазилазе значај сведочења о догађајима, јер су то записи о нама и нашим наравима, увек актуелни.

Одлазак у Београд да буде писар у Правитељствујушћем совјету пружио му је прилику да буде сведок несугласица и размирица, грабежа с којим је почело раслојавање у српском друштву, како се устаничке старешине одвајају од народа – како се уновчавају заслуге из битака. „Они који су до јуче спавали по колибама и лучили свиње по оборима заузимају богате турске одаје и почињу да живе као паше и везири.“²³ Карађорђе је за то време живео у Тополи, прибирао свој иметак као и сваки други сеоски домаћин, поправљао обруче на бачвама, исправљао тарабе, орезивао воће, далеко од београдске пљачке и отимачине; и злобе, зависти и интрига, које такве појаве неминовно прате. Само је старешинство једне личности као што је Карађорђева спречавало да се старешине не покољу око плена. Осиност старешина, пљачка и отимачина, гложење око власти и богатства, сломили су Србију и пре него што ће је Турци прегазити.

20 Исто, стр. 169.

21 Иво Андрић, *Уметник и његово дело*, стр. 90.

22 Измаил Иванович Срезњевски, *Вук Стефановић Караџић*, стр. 24, 25.

23 Миодраг Поповић, *Вук Стеф. Караџић*, стр. 32.

У делу *Правитељствујуићи Совјет сербски за времена Кара-Ђорђејева или отимање ондашњијех великаша о власт*, издатом 1860, са педесетогодишњег одстојања, ослобођен многих илузија, са великим животним искуством, Вук даје непристрасно сведочанство онога што је очима гледао. Ово дело не садржи само слику једног времена, непристрасну и поштену, већ је и синтетичко заокруживање свеукупног животног и политичког искуства писца – његова филозофија живота и политике. Књига је имала више претплатника но иједна пре ње, али Вуково објективно изношење чињеница није угодило никоме. У истину сви воле да се куну, али мало ко воли с њом да се суочи. Ко се у сукобу две стране не сврста ни на једну, замериће се обема.

Међу онима којима се није допао Вуков однос према историјским догађајима, био је и Милан Ћ. Милићевић. Он ће у „Српским новинама“ 1860. написати: „Он се свагда држи као негде у крају и претреса срцепарајуће догађаје с неком немарљивом иронијом... као да је реч о неким крвницима Друзима, а не о народу кога је он син. То одсуство сваког чувства, то причање као од заната, та неопредељеност ни за једну ни за другу страну, лишава књигу г. Вука оне занимљивости коју би јој могли дати предмети у њој изложени.“²⁴ Милићевићу је засметао и начин којим је Вук саопштавао о мучким убиствима и варварским поступањима, срамним делима почињеним у Устанку не само од турске стране. Под насловом „Одбрана од ружења и куђења“, Вук ће одговорити своме критичару: „Истина је да је ово срамота чинити, а кад је ово већ учињено, у историји не ваља га крити.“²⁵

Вук је писао да би свој народ представио свету, помогао његовој промоцији, али Вук пре свега пише за потомство. Управо је свест да пише за потомство, што он изричито истиче, врело Вукове снаге. Одатле долази и диктат да се мора писати поштено и истинито. „Вук није живљео нити живи за свој вијек, него за вијек други што настаје; за то га вијек његов не разумије, за то га вијек његов прогоњаше.“²⁶

У Вукову заслугу спада што је преко његових историја Европа упознала Србе. И оно што су други саопштили о Србији, попут Ранкеа и Буеа, написано је на основу онога што је Вук саставио или им је он то усмено саопштио, било да ће они то признати или прећутати. Срезњевски открива да је Ранкеово дело настало тако што „се састајао с Вуком готово сваки дан, записивао до ситница његово

24 Према: *Исто*, стр. 413.

25 Према: *Исто*, стр. 413.

26 Ђуро Даничић, *Рат за српски језик и правопис*, Будим, Штампарија Пештанског универзитета, 1847, стр. 59.

причање, затим му читао све што је записивао, па почео штампати део по део, и тако је постала књига: *Die Serbische Revolution*²⁷. Срезњевски иде дотле да се Ранке може држати за писара ове књиге, а да је прави аутор Вук, јер „цела садржина, може се рећи, чак и дух излагања Вукови су“²⁸. Ранкеу треба признати да није заборавио одати признање Вуку, нити га заборавио кад је примио хонорар од књижара већ је пола новца послао Вуку. Указујући на Ранкеов пример, Срезњевски напомиње да је Ами Буе, писац књиге *La Turquie d'Europe* поступио сасвим другачије: „све што тамо има о Србији и Србима, о њеном животу и савременој историји, све је Вуково, делом извађено из онога што је наштампано, делом написано према његовом причању – а у знак захвалности Вук је само добио похвале у књизи, које често наопако представљају његов књижевни значај.“²⁹ У многим компилацијама које су изашле у Аустрији и Немачкој нема ни помена о Вуку, мада у њима нема ничега другог до онога што је Вук обелоданио. Али нам то говори колики је значај Вуковог дела када је у питању упознавање света са Србима и српском историјом, али и уважању Вука као веродостојног сведока те историје.

6. ПЕСМАРИЦЕ КАО ОСНОВА НАЦИОНАЛНЕ ИДЕОЛОГИЈЕ

Вук је деловао у епохи романтизма. Романтичару су у средиште целокупног збивања ставили национални дух, развијајући концепцију да се национални дух манифестује у свим творевинама народа као што су језик, морал, обичаји, религија, друштвене и државне институције, уметничке творевине. Став крајње супротан од рационалистичко класицистичке концепције која је културу посматрала као феномен који се увек и свугде управља према истим нормама, чија се нормативистичка поетика руководи универзално важећим правилима културног стваралаштва.

Романтичари су одбацили разум као једину меру ствари. Осећање и машта, по њима, такође воде сазнању бића. Романтизам је најбрже захватио поезију, сматрало се да управо песници најбоље и најпотпуније изражавају нови однос према реалности. Дајући маха машти и емоцији, они одвајају песничку стварност од свакодневице и својом визијом преносе се у народну прошлост. У складу с вером да је тајна човека и свемира у ритму и мелодији, држали су да је само метрички организован језик природан начин говора.

27 Измаил Иванович Срезњевски, *Вук Стефановић Караџић*, стр. 29.

28 Исто.

29 Исто.

На крилима романтичарске вере полетеће и наша усмена епика, јер романтичари симпатишу бунту и пркосу, импонују јој не-саломиви горштаци, привлачи их све што је непознато, необично и живописно. Једна запуштена, полудивља и беспутна земља постала је предмет живог интересовања посленика европске културе, понајвише зарад патријархално-херојске етике њезиних људи, са којом су их упознале Вукове песмарице.

Вук је делио романтичарска веровања у погледу народне епике. У предговору за *Пјеснарицу*, Вук каже: „А мени се чини да су овакве песме садржале, и сад у народу простом садржавају, негдашње битије Србско, и име.“ Народне песме су „заиста верно огледало у коме се огледа народно срце и народна душа, народна воља и народни дух; стара наша слава и величина; греси и мане; страдања и патње; душа земље наше, лепота наших пејзажа (лирски опис околине скадарске). Огледало, велимо, јер народни песници нису имали разлога да сликају људе другачије него што су у истини били.“³⁰

„Објављивањем народне епике у Лајпцигу 1823. открио је свету не само лепоту народне поезије но и херојство свога народа, литерарни, поетски вид српске историје, његове устаничке снове и пожаре.“³¹ Својом историјом желео је дати прозну варијанту онога што су садржавале песме које је већ предао читаоцима, које су скренуле пажњу духова попут Гетеа, Грима, Меримеа...

Није то био ни лак ни једноставан задатак, на све што се налазило иза санитарног кордона, преко Саве и Дунава, гледало се као на кужну земљу, дивљу земљу варварства и безакоња. После Вука мењају се представе о народу иза Лимеса, не толико што то више не би били варвари, већ се ради о варварима који могу бити и симпатични, чија поезија улива антрополошки оптимизам у правцу вере у способност људи да напредују ка бољем. Поводом српских песама, Гете казује: „Овде пада у очи да се један полусиров народ додирује с најкултивисанијим баш на ступњу најраскаланије лирике, што нас опет уверава да постоји општа светска поезија и да се она према приликама испољава; ни садржина ни облик не морају се предањем наследити: свуда где сунце греје она ће се сигурно развијати.“³²

Рецензије меродавних странаца имале су пресудну реч кад је реч о уметничкој вредности народних песама. Гете је писао: „Са оним што обично разумемо под немачким народним песмама, не

30 Милош Ђурић, *Видовданска етика*, Загреб, Издање Српског академског друштва „Његош“ у Загребу, 1914, стр. 57.

31 Миодраг Поповић, *Вук Стеф. Караџић*, стр. 200.

32 Јохан Волфганг Гете, *Списи о књижевности и уметности*, Београд, Култура, 1959, стр. 96.

могу се све ове баш сасвим упоредити. Разлика је у следећем: немачке народне песме су по форми сирове, што је својствено простом народном говору, по садржини неспретне, непотпуне, што је разумљиво ако помислимо откад су већ образовани овакве предмете и обраде избацили из свог круга. Међутим, српске песме испеване су чистим племенитим језиком, у приповедању су потпуне, без збрке и јасне од почетка до краја. У српским земљама уопште нема обичног простачког наречја, бар он тако не одудара од говорног језика као код нас. Издавач је могао узети у перо све како излази из певачевих уста, а да ништа није морао мењати или дотеривати у метру.³³

Уз то је ишла и Гримова рецензија, тиме је пресечен сваки разговор о вредности тих, како су их називали, „слепачких песама“. Вредност српске народне песме потврђена је с највишег места, нико се више није усуђивао омаловажавати Вуков рад на том пољу. „Ја не бих знао – каже Грим – који би народ могао показати тако изврсно богатство љубавних песама сем Соломунове свете Песме над песамама. Наше старонемачке ‘Minnelieder’ изишле су из дубине груди певачевих, и нежније су него све друге, али нису тако свеже и из живота као ове српске. А наше љубавне песме из народа на против исто су тако живе, можда још веселије, али једва да су тако смело изведене... Од свих словенских племена ови су Срби својим благим и за песму необично zgodним језиком најобдаренији песмом, певањем и причом, и изгледа као да је добри Бог богатим даром народне поезије хтео надокнадити им немање књига.“³⁴

Још већи значај одиграће Вукове песмарице на унутрашњем плану, на сабирању српског народа. Песма је кретала из патријархалне динарске средине, проносила се и у том преношењу садржајно богатила и формално усавршавала. „Преко епских песама исти херојски култ и исте националне легенде и митови духовно су повезивали Србе свих слојева у крајевима од Котора до Будима. Већ током XVIII века народна епика постала је кохезивна сила српске нације, а на почетку наредног столећа наметнула се као централна национална литература. У устанку (1804–1815) она ће бити гласник и инструмент националне (и социјалне) револуције.“³⁵ За писану књижевност, ограничену на уски слој грађанства, то се никако не би могло рећи. Усмена књижевност, поред своје друштвене улоге, надишла је писану и по уметничкој вредности. Усмена књижевност изградила је своју поетику и довела је до савршенства, док је писана лутала између класицизма и сентиментализма.³⁶

33 Исто, стр. 83.

34 Према: Љубомир Стојановић, *Живот и рад Вука Стеф. Караџића*, Београд, стр. 72.

35 Миодраг Поповић, *Историја српске књижевности: Романтизам, књига прва*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства, 1985, стр. 13.

36 Исто, стр. 14.

Вукови певачи долазили су са свих српских страна: Херцеговац Стојан Хајдук, Црногорац Ђуро Милутиновић, Личанин Гајо Балаћ, Бачванин Груја Механџић, Србијанац Старац Рашко, Анђелко Вуковић са Косова. Сви они добављају Хајку из Удбине: Тешан Подруговић из Босне као Јанковић Стојан („Женидба Јанковић Стојана“), Гајо Балаћ као Мали Радојица („Мали Радојица“), Анђелко Вуковић као Комнен Барјактар („Женидба Сењанина Ива“). Они не певају само јунаке из свога завичаја. „Пјесме о Стојану и његовијем котарскијем јунацима одушевљавале су – казаће Саво Бјелановић – наш народ на Дрини, Морави, Морачи, као и на Крци, Цетини и Неретви.“³⁷

Вукови певачи нису те песме редовно изнова испевали, нити су старе само декламовали. Било је и једнога и другога. „Вукови певачи били су одабрани или даровити појединци. Они су стару грађу преобликовали или надграђивали, а понекад и изнова стварали.“³⁸ Ранке је записао Вуково казивање како певач није обичан интерпретатор: „Он песму, која је на њега прешла, ваља да у себи прекува, па да је некако чисто својом снагом појетски на ново изведе.“³⁹ Песме које је Вук слушао у Срему „прекуване“ су у душама избеглица, махом слепаца, из прегажене Србије, у које је уткан лични очај, бунт и пркос. Певајући о минулим временима и јунацима они су им утискивали црте и особине јунака свог доба, па и сопствене.⁴⁰

Епска песма преузела је многе легенде из средњовековне српске књижевности. Јуначка песма, настала у племенско-родовским заједницама које су оживеле после доласка Турака, била је не само најрепрезентативнији облик патријархалне културе већ и основни израз слободарске националне идеологије; тиме и први облик борбе српског народа за слободу. „Захваљујући обнови Пећке патријаршије 1557, православна црква, као вазална институција у оквиру Отоманске империје, несметано је неговала култ српских владара и витезова. Током XVI, XVII и XVIII века феудална традиција преносила се из цркве, преко легенди и слика владара на зидовима цркава, у родовско-племенске заједнице. У њима, усклађујући се са духом патријархалног света, феудална традиција је добијала нове облике.“⁴¹ Епска песма, која је попримила све облике историјске хронике, била је најважнији медијум преношења ста-

37 Саво Бјелановић, предговор у књизи: Х. И. Бидерман, *О Етнографији Далмације*, Задар, Pečatnja Ivana Woditzke, 1893, стр. IV.

38 Драган Лакићевић, *Српски Хомер*, Београд, Вукотић медија, 2015, стр. 10.

39 Према: Миодраг Поповић, *Вук Стеф. Караџић*, стр. 82.

40 Владан Недић, *Вукови певачи*, Нови Сад, Матица српска, 1981, стр. 6.

41 Миодраг Поповић, *Историја српске књижевности: Романтизам, књига прва*, стр. 11.

рих традиција. У српском народу „гуслар је израстао у средишњи симбол националне културе, симбол народне историје и песничког погледа на њу. Вероватно стога што су само код Срба гуслари обухватили готово целокупну свест народа о његовој властитој историји и тако обликовали основна упоришта његовог културног и духовног идентитета – идентитета оне ратарске, патријархалне цивилизације и њеног укуса крваве балканске историје.“⁴²

Епска песма постала је општа национална прича, њезини јунаци заједнички свим Србима. „Слично калуђерима-летописцима, чуварима националног историјског памћења, народни певачи, уместо записивања, казивали су у стиховима историјска предања и нова збивања (стих боље чува памћење од ритмички неорганизованог говора), те се тако од XVI до XVIII у неписменим народним масама стварала епска (усмена) историјска хроника. Као ‘историчар’, патријархални епичар постепено је овладао поетским изразом: некада се пео и до митских уопштавања. Све ово, међутим, у ширем историјском контексту није оспоравало хроничарски карактер његовом казивању, односно опевању догађаја, него им је само давало поетски вид.“⁴³ Историјски усуд разагнао је Србе на широком простору „од Трста до Хотина и од Цетиња до Будима; Вукове збирке народних песама, напротив, зближавале су их, стапале у духовну, националну целину.“⁴⁴

Вук је с правом могао рећи како је „народ српски с ученом Европом познао“. „Могоао је такође рећи, с не мање права, да је народ српски (у)познао с њим самим. До њега је тај народ тек именом, вјером и језиком одређена величина, а од њега добија знамења своје културе, јавну свијест о сопственој традицији и њеној повезаности, европски оквир, опис простора који настањује, опис обичаја и вјеровања, те коначно европски углед. Што је Доситеј видио као језичку цјелину ‘од Црне Горе до Смедерева и Баната’, Вук је обликовао као духовну цјелину.“⁴⁵

Каква је Вукова улога, на шта се сводила његова редакција, какве су биле његове интервенције, заувек ће остати непознаница. По Срезњевском, Вук није поправљао народне песме, чак ни приче. Његов редакторски рад сводио се на изbacивање и чишћење „поправки“ које су други учинили. И на Сарајлију је био љут због његових поправљања, па би, пише Срезњевки, док му је он читао

42 Светозар Кољевић, *Наш јуначки еп*, Београд, Нолит, 1974, стр. 264.

43 Миодраг Поповић, *Историја српске књижевности: Романтизам, књига прва*, стр. 11.

44 Миодраг Поповић, *Вук Стеф. Караџић*, стр. 162.

45 Душан Иванић, „Вук о српском језику и књижевности или Срби сви и свуда“, предговор за: Вук Стефановић Караџић, *Срби сви и свуда: о књижевности и језику (предговори, критике, полемике, чланци, писма)*, Андрићград, Андрићев институт, 2014, стр. 11.

Пјеванију црногорску и херцеговачку, с времена на време узвикивао: „Е, или Е Чубро!, или Гледај, или Ну, ну“, и пошто би подигао главу и обрве лукаво би се осмехивао.⁴⁶ На распитивање Срезњевског о чему се ради казивао би му која је реч, стих или читав низ стихова уметнут, као и да је било и читавих песама које су били фалсификат, Симинова творевина коју је он потурио као народну.⁴⁷

Можда је, на ову тему, најбоље поновити мисао Светозара Кољевића: „срећа је, и то не понајмања, у свему томе, што је Вук имао своје певаче и што су ти певачи имали свог Вука.“⁴⁸

7. ВУКОВ РЕЧНИК, ЕНЦИКЛОПЕДИЈА НАРОДНОГ ЖИВОТА

Вуков рад на речнику започео је тако што му је Копитар донео рис хартије исечене на парчиће, за сваку реч које се сети по једно парче. Кад се накупила хрпа исписаних листића, почело је сређивање. „Тада сам – причао је Вук – почео посао заједно с Копитаром. Он је долазио к мени сваки дан пред вече, не обазирјући се ни на кишу, ни на блато, па смо седели на послу до зоре. Ја сам узимао хартијице једну за другом, па сам му објашњавао значење сваке речи, објашњавао док не бих видео да је Копитар потпуно разумео, а он је преводио речи на немачки, латински загледајући у сумњивим случајевима у Аделунгов, Шелеров и друге речнике. Понекад, кад би му се учинило потребним, терао ме да напишем пример који би могао олакшати разумевање смисла речи, или читав опис предмета, обичаја и сл.“⁴⁹ Тако је настало дело „које је разграничило епохе у историји нашег језика као инструмента културе“.⁵⁰

Надахнутим тумачењем речи из народног говора, Вуков речник није само лексикографско дело, но и својеврсна енциклопедија свеукупног народног живота из које се обавештавамо о народним обичајима, веровањима и сујеверицама, ношњама, упознајемо са друштвеним и политичким односима, културним приликама, добијамо обавештења о флори и фауни, оруђима и оружјима. И све то илустровано народним умотворинама: загонеткама, пословицама, приповеткама, украшено стиховима епских и лирских песама. Једноставније казано, *Рјечник* је и научно и литерарно дело, као и све друго што је изашло из Вуковог пера. Вуков *Рјечник* је енциклопе-

46 Измаил Иванович Срезњевски, *Вук Стефановић Караџић*, стр. 34.

47 Исто.

48 Светозар Кољевић, *Наши јуначки еп*, стр. 274.

49 Измаил Иванович Срезњевски, *Вук Стефановић Караџић*, стр. 22.

50 Павле Ивић, *Српски народ и његов језик*, Београд, Српска књижевна задруга, 1986, стр. 5.

дија народног живота и обичаја, из етнографских напомена унетих у њега „може се саставити диван опис живота и обичаја Срба“.⁵¹

Његов *Рјечник* представља узор којег је тешко досегнути, дело с којим се било које слично тешко може упоредити. Предвиђање да ће тако бити дао је још Измаил Срезњевски, наводећи да разлог томе ваља потражити у личности самог аутора чије је познавање и језика и народа без премца. „Ма колико да је – каже Срезњевски – за етнографа да познаје језике народа којима се посебно бави, и ма колико да је филологу нужно познавање живота, нарави и обичаја народа чије језике изучава, ипак не постоји филолог-етнограф, или се бар мени није догодило да га упознам – који би – свеједно колико је сужен његов круг његовог занимања – познавао народ колико и језик, или језик колико и народ. И то није чудно: и филолози, и етнографи, чак и када потичу из народа, обично се од њега одвајају толико да изнова морају изучавати и језик и појединости живота и обичаја, а често и једно и друго не посматрају непосредно, него са пристрасном мишљу. Карацић, који је из народа потицао, није се одвојио од свога народа: није се занимао народом из научних уверења, него се науком бавио из потребе да упозна народ. Читав живот проживео је мислећи о народу ради њега самог, и на то је усредредио своје личне планове. И свако други ко на тај начин започне свој живот и тако њиме управља може постићи исто што и Карацић, нарочито ако нађе тако несебичног саветника и помоћника какав је био Копитар, и таквог захвалног ученика-сарадника какав је био Даничић.“⁵²

Као што ни *Рјечник* није обична књига ни Предговор није оно што су обично предговори, по „својим кључним пасажима Предговор се увршћује у ред великих декларација, оних које најављују историјске епохе.“⁵³ И други Вукови предговори имају програмски карактер у којима он износи своје идеје, указује на смернице свога деловања, даје начела и циљеве. Већ у предговору малој збирци народних песама из 1814. Вук је изнео „неочекивана питања о истинском и исконском крупном бићу и имену, потом о језику и писму, историји и култури, а одговараће на њих током пола вијека, стичући све потпунији увид у језик и народну традицију у најширем смислу ријечи“.⁵⁴

51 Измаил Иванович Срезњевски, *Вук Стефановић Карацић*, стр. 28.

52 *Исто*, стр. 38.

53 Павле Ивић, *Српски народ и његов језик*, стр. 267.

54 Душан Иванић, „Вук о српском језику и књижевности или Срби сви и свуда“, предговор за: Вук Стефановић Карацић, *Срби сви и свуда: о књижевности и језику (предговори, критике, полемике, чланци, писма)*, стр. 14.

8. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Укупно Вуково дело, укључујући његову борбу за народни језик, није ништа друго до израз оне борбе коју су повели шумадијски сељаци, њезин идеолошко-политички и културни израз. Борба на плану националне културе тражила је одважност и самопрегор. Духовна клима која је владала у Европи била је за Вука и његову борбу као поручена; услови код куће, међутим, тешко да су могли бити неповољнији. У његовом завичају, био је све неписмен сељак с којим се није могло кренути у културну револуцију, а у Војводини, далеко културнијој, где су постојали услови, није било политичке воље за такво што. Да би се неко примио борбе у којој је све било против њега, културна заосталост, устаљени ред и навике, материјалне неприлике, морао је имати особине које се тешко стичу код једног човека, а код Вука су се стекле: „Човек акције и човек мисли, рушилац и градитељ слили су се – казаће Иво Андрић – у истој личности у једну целину.“⁵⁵

Вук није кабинетски научник који гради апстрактне теорије, већ борац за народни језик. А то значи и за народну мисао, националну културу и модерну националну свест. Био је то човек свестан свога времена и стања свога народа у томе времену, и свога задатка на „просвјешћенију рода“: шта време тражи, шта народу треба – а шта му он може дати.

Вукову улогу и његов значај у српској историји, вуковским језиком и стилем, сажето и прецизно, даје Радомир Лукић: „Општа карактеристика Вукова рада – каже он – очигледна је за сваког ко је покушао да га схвати као једну целину, надахнуту једним истим циљем и ношену једном једином целовитом мишљу. Вук је, наиме, хтео да српском народу створи јасну слику о њему самом, тј. о његовој националној култури, како би то послужило његовом коначном ослобођењу и увршћењу међу слободне и културне народе Европе. Вук је један од твораца националне свести српске. Тако он утврђује све основне елементе те културе: језик, правопис, историју стварања нове националне државе, састав и распоред становништва, опис основа материјалне културе, насеља, становања, одевања, рада, обичаја и особито опис и непосредно изношење целокупног духовног стваралаштва од песама до загонетки. (...) Оваквим радом – наставља Лукић – Вук је задирао у све области националних друштвених наука: лингвистику, етнографију, етнологију, антропогеографију, историју, фолклористику. Али у Вуковим очима, не само услед његовог нередовног „нешколског“, „не-

⁵⁵ Иво Андрић, *Уметник и његово дело*, стр. 126.

академског⁵⁶ образовања, његовог самоуштва, него услед његовог дубљег јединственог погледа на науку о српском народу, све је то чинило део једне јединствене науке о српском народу, науке која је требало да да потпуну слику тог народа, слику његовог стварног материјалног, друштвеног и државног живота, као и слику његовог духовног стваралаштва. За Вука се његови радови не деле на разне науке, не зато што он није знао да те науке постоје, него зато што је за њега то била све једна једина јединствена наука.⁵⁶

Вук је знао да је патријархално друштво пропало – прошло му време. Али, ако пролазе политички системи и друштвени пореци, културне тековине настале у њихово доба не пролазе, већ остају баштина будућих поколења и будуће културе, нешто што се предаје потомству. Оно што је у темељима људске духовности мора бити сачувано: песме, приповетке, пословице, загонетке. А да би било сачувано, требало га је прикупити, претрести, одвојити главно од спореднога, а затим предати књизи. Вук је све то знао и чинио, није само скупљао и приносио, већ је, захваљујући свом дару и генију, и доприносио. Његова дела нису само попис културних тековина, она су то и сама.

ЛИТЕРАТУРА

- Андрић, Иво, *Уметник и његово дело*, Београд, Просвета, 1977.
- Бјелановић, Саво, предговор у књизи: Х. И. Бидерман, *О Етнографији Далмације*, Задар, Реџатња Ivana Woditzke, 1893.
- Гете, Јохан Волфганг, *Списи о књижевности и уметности*, Београд, Култура, 1959.
- Даничић, Ђуро, *Рат за српски језик и правопис*, Будим, Штампарија Пештанског универзитета, 1847.
- Ђурић, Милош, *Видовданска етика*, Загреб, Издање Српског академског друштва „Његош“ у Загребу, 1914.
- Иванић, Душан, „Вук о српском језику и књижевности или Срби сви и свуда“, предговор за: Вук Стефановић Караџић, *Срби сви и свуда: о књижевности и језику (предговори, критике, полемике, чланци, писма)*, Андрићград, Андрићев институт, 2014.
- Ивић, Павле, *Српски народ и његов језик*, Београд, Српска књижевна задруга, 1986.
- Ивић, Павле, *О Вуку Караџићу*, Сремски Карловци, Нови Сад, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1991.
- Кољевић, Светозар, *Наш јуначки еп*, Београд, Нолит, 1974.
- Лакићевић, Драган, *Српски Хомер*, Београд, Вукотић медиа, 2015.

⁵⁶ Радомир Д. Лукић, „Вук и наша социологија“, *Вуков зборник*, стр. 168.

- Лукић, Радомир, „Вук и наша социологија“, *Вуков зборник*, Београд, 1966.
- Недић, Владан, *Вукови певачи*, Нови Сад, Матица српска, 1981.
- Поповић, Миодраг, *Вук Стеф. Караџић*, Београд, Нолит, 1987.
- Поповић, Миодраг, *Историја српске књижевност: Романтизам, књига прва*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства, 1985.
- Селимовић, Меша, *За и против Вука*, Београд, БИГЗ, 1988.
- Срезњевски, Измаил Иванович, *Вук Стефановић Караџић*, Београд, 1987.
- Стојановић, Љубомир, *Живот и рад Вука Стеф. Караџића*, Београд, Штампарија графичког завода „Макарије“, А. Д., 1924.

Đuro Bodrožić

ONE LOOK AT THE LIFE AND WORK OF VUK STEFANOVIC KARADZIC; LIFE OPPORTUNITIES AND WORK FEATURES

Resume

Amongst the people who at the start of XIX century took the fight for national liberation, political and cultural emancipation of Serbian people, prominent place belongs to Vuk Stefanovic Karadzic. The fight he was leading is nothing else then the sequel of the battle of Serbian peasants, guided by Karadjordje, for their freedom and independence. Spirit of the Serbian uprising preoccupied Vuk Stefanovic Karadzic, gave him determination and confidence, and made him a fighter for cultural emancipation of Serbian people. Aside from the fight for national language, Vuk has entered every area of national social sciences: linguistics, ethnography, ethnology, anthropogeography, history, folkloricism. With his work, Vuk gave the complete picture of Serbian society, picture of its real material, social and state life, as well as the picture of its spiritual creation. To achieve that, he had to be a man of a great gift.

Vuk's personality acquired scientific insight and artistic gift, which is best seen from his historical writings in which science and literature are not the only things harmoniously connected; we have also, developed to the maximum, every single character which Vuk shows as an artist. Although he lived in the time of romanticism, his writings are supremely realistic, and they

show the faithful picture of patriarchal society – its virtues and weaknesses.

With published folk songs in Leipzig 1823. he revealed to the world people of Serbia, their heroism, poetic view of Serbian history, their strives. With his history he wanted to give a prose variant of what the songs he already gave to his readers had, the songs that attracted the attention of ghosts like Goethe, Grimm, Merimee. Nevertheless, folk songs represented cohesive force within Serbian nation, with explanation that every epic song impersonated general national story, and its heroes were common to all Serbian people.

With inspired interpretation of the words from the national language, Vuk's dictionary is not only work of lexicography, but an encyclopedia of overall national life, from wich we are informed about national customs, beliefs and superstitions, national costumes, we meet with social and political relations, cultural opportunities, and from wich we get notifications about flora and fauna, tools and weapons. And all this is illustrated with national sayings: puzzles, proverbs, stories, decorated by verses of epic and lyric songs. Simpler said, the Dictionary is as scientific as is literary work, as well as everything that came from Vuk's pencil. Vuk's Dictionary is the encyclopedia of national life and its customs, and from ethnographic notes written in it, we can assemble the description of life and customs of Serbian people.

Keywords: Vuk Stefanovic Karadzic, Language, national culture, Serbs, folk song, Serbian history, identity

Зоран Ковачевић, МА¹

Факултет политичких наука Универзитета у Београду

ДАРВИНИЗАМ И КЛАСИЧНИ РЕАЛИЗАМ

Сажетак

У овом раду покушаћемо да укажемо на то да су одређени принципи дарвинизма подударни са најважнијим идејама класичног реализма као најстарије школе у теорији о међународним односима. Држава и њен опстанак за класичне реалисте остају средишњи концепт када говоре о међународној политици. Самим тим, разумевање политичких процеса на међународном плану је код већине класичних реалиста дарвинистичког карактера. Показаћемо да се дарвинистички појмови као што су егзистенција, опстанак најјачих, егоизам, доминација, природно стање и сл. често појављују код многих представника класичног реализма. Видећемо да се државе у међународној арени, као и јединке или организми у природи, константно такмиче за ограничене ресурсе како би обезбедиле сопствену егзистенцију, што готово увек доводи до неког вида конфликта. Указаћемо на то да ратови и сукоби представљају проблем који је дубоко укорењен у нашој еволуцији. Посебно ћемо се осврнути на Ханса Моргентауа као најзначајнијег представника класичног реализма, али и на Томаса Хобса који се сматра интелектуалним узором овог теоријског правца.

Кључне речи: класични реализам, дарвинизам, Хобс, Моргентау, природно стање, борба за опстанак, доминација, егоизам, сукоби.

---

¹ email: zorankovacevic1989@gmail.com

1. УВОД

Када читамо главне радове многих класичних реалиста примећујемо да њихове кључне идеје добрим делом подсећају на оно о чему је писао Чарлс Дарвин (*Charles Darwin*) и други представници теорије еволуције. Чини се да борба за опстанак, конкуренција, егоизам, доминација и слични појмови које проналазимо у класичном реализму имају везу са одређеним идејама Дарвинове теорије. Класични реалисти су често у својим делима истицали важност егзистенције и борбе, како за појединце тако и за државе. Три кључне ствари на којем инсистирају класични реалисти су егзистенцијализам (*statism*), опстанак (*survival*) и самопомоћ (*self-help*).² Примећујемо да последње две ствари директно проналазимо у природи и њеним законитостима. Такође су према традицији класичног реализма, али и реализма уопште, међународни односи у стању анархије. Недостатак централног ауторитета, попут светске владе, на међународном плану ствара услове у којој преовладава константна борба која подсећа на оно природно стање о којем говори Томас Хобс (*Thomas Hobbes*). Таква ситуација тера државе на вођење рачуна о сопственом интересу, што у преводу значи брига о сопственом опстанку и о сопственој безбедности. Таква ситуација је натерала Ханса Моргентхауа (*Hans Joachim Morgenthau*) да тражи да политика има статус посебне сфере, удаљене од некаквих моралних односно етичких принципа.

Две ствари које ће бити у посебном фокусу овог рада су егоизам и доминација, из разлога што су оба ова појма, како ћемо видети, од изузетног значаја и за дарвинизам и за класични реализам.³ Синергија између егоизма и тежње ка доминацији коју налазимо у људској природи може открити везу ка еволуционој биологији. Ако су и државе вођене егоизмом и доминацијом, поставља се питање да ли теорија еволуције игра битну улогу у класичном реализму? Хобс иначе државу, односно Левијатана, упоређује са великим живим организмом.⁴

Класични реалисти су препознали да је свет међународне политике, баш као и биолошки свет, место константне борбе. Следећи тај циљ, у овом раду ћемо указати да су дарвинистичка начела у великој мери повезана са класичним реализмом. На самом

2 Steve Lamy; John Masker, *Introduction to Global Politics (Fourth Edition)*, Oxford University Press, New York, 2017, p. 74.

3 Bradley A. Thayer, *Darwin and International Relations: On the Evolutionary Origins of War and Ethnic Conflict*, University Press of Kentucky, Lexington, 2004, pp. 61-64.

4 Томас Хобс, *Левијатан*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2011, стр. 29.

почетку ћемо пружити основне информације о ова два појма, док ћемо у даљем раду дати конкретне аргументе за нашу тврдњу да је дарвинизам саставни део класичног реализма.

1.1. О дарвинизму⁵

Значај неке теорије се цени, поред осталог, и према утицају који она има на развој различитих научних дисциплина. Утицај дарвинистичке теорије поред биолошких, проналазимо у психолошким и друштвеним наукама, али и на религијске дебате о настанку људске врсте и развоју човека. Идеја о еволуцији животињских и биљних врста дата је много пре Дарвина.⁶ Ипак, откриће Чарлса Дарвина о законитостима природе представљало је праву револуцију у ондашњим научним круговима и већ 150 година даје најпоузданије објашњење за сложеност и разноликост живог света. Његова заслуга је у томе што је први дао једну целовиту, научно засновану теорију о развоју органског света поткрепљену бројним доказима и чињеницама.

Разумевање Чарлса Дарвина није могуће без кратког осврта на најпознатију идеју његовог савременика, енглеског економисте Роберта Малтуса (*Robert Thomas Malthus*). Он је своја схватања најпотпуније изнео у књизи Есеј о начелима становништва (*Essay on the Principle of Population, 1798*). Малтус је сматрао да влада вечити „природни закон“ према којем се људи размножавају по геометријској прогресији, док се средства за живот повећавају по аритметичкој прогресији. Овај економиста је важан јер је Дарвин у потпуности преузео један важан елемент Малтусовог принципа – став да је природни свет, свет борбе.⁷ У Малтусовој представи о природи важну улогу има конкуренција између јединки исте врсте за ограничене ресурсе животне средине.⁸ Дарвин је као и Малтус, вођен научним открићима свог времена и на основу вишеденцијског истраживања, извукао закључак да у природи постоји „борба за опстанак“.⁹ Дарвин, додуше, признаје да он тај термин користи у једном ширем и преносном смислу.¹⁰ Основно начело

5 Наш велики еволуциони биолог Никола Туцић за овај термин каже да је за различите људе у различитим временима значај различите ствари. Ипак, већина савремених биолога под „дарвинизмом“ подразумева Дарвинову теорију органске еволуције.

6 *Политичка енциклопедија*, Савремена администрација, Београд, 1975, стр. 127.

7 Биљана Стојковић, Никола Туцић, *Дарвинијана*, Службени гласник, Београд, 2009, стр. 24.

8 Никола Туцић, *Еволуциона биологија*, ННК, Београд, 2003, стр. 38.

9 Биљана Стојковић, Никола Туцић, *Дарвинијана*, Службени гласник, Београд, 2009, стр. 21.

10 Исто.

дарвинистичке теорије јесте принцип природне селекције по којем се варијације у облику припадника врсте објашњавају различитом способношћу за преживљавањем.¹¹ Најкраће речено, Дарвинов принцип „природне селекције“, односно дарвинизам, подразумева борбу за опстанак и преживљавање најспособнијих.¹² Због обиља налаза међу еволуционистима постоји консензус да се еволуција путем природне селекције односи и на људе, што самим тим имплицира да природна селекција делује као крајњи узрок људског понашања.

Важан теоретичар који је теорију еволуције покушао да примени на друштвене процесе и увео социјалдарвинизам као грану у социологији био је Енглец Херберт Спенсер (*Herbert Spencer*). Главне појмове које је преузео од Дарвина су „природна селекција“ и „борба за опстанак“, док је са друге стране Дарвин од њега прихватио крилатицу „опстанак најспособнијих“ (*survival of the fittest*) као синоним за природну селекцију.¹³ Такође, за Спенсера се сматра да је први почео да користи термин „еволуција“ у њеном савременом значењу. Социјалдарвинизам је био актуелан све до почетка друге половине 20. века, док је данас тај теоријски правац заменила социобиологија. Едвард Вилсон (*Edward O. Wilson*), оснивач социобиологије, дефинисао је ову теоријску дисциплину као „систематско проучавање биолошке основе целокупног друштвеног понашања.“¹⁴

1.2. О класичном реализму

Утицај класичног реализма на теорије о међународним односима не треба претерано наглашавати. Кључни аргумент представника класичног реализма је да се државе налазе у таквом суровом амбијенту где је једини излаз борба за опстанак. Најстарији мислиоци који су имали утицај на развој класичног реализма у XX веку свакако су Тукидид (*Thucydides*), Сун Цу (*Sun Tzu*), Каутиља (*Kautilya*), затим нешто касније долазе Николо Макијавели (*Niccolò Machiavelli*) и Томас Хобс. Ипак, када говоримо о класичном реализму у првим редовима стављамо Едварда Кара (*Edward Hallett Carr*), Рајнхолда Нибура (*Reinhold Niebuhr*), Кенета Томпсона

11 Артур С. Ребер; Емили С. Ребер, *Речник психологије*, Службени гласник, Београд, 2010, стр. 100.

12 Руди Супек, *Херберт Спенсер и биологизам у социологији*, Матица Хрватска, Загреб, 1965, стр. 28.

13 Треба напоменути да овај термин (*fittest*) има вишеструко значење: најподобнији, најјачи, најспособнији итд.

14 Edward O. Wilson, *Sociobiology*, Harvard University Press, Cambridge, 1975, p. 4.

(Kenneth W. Thompson), Рејмона Арона (Raymond Aron) и Ханса Моргентауа.

Класични реалисти инсистирају на описивању света онаквог какав он јесте, тј. као живот – углавном суров и тежак, уз константну борбу за опстанак. Моргентау, као најутицајнији представник овог правца, као што ћемо видети често повезује трагедију живота и политике.¹⁵ Овај аутор је у својој епохалној књизи *Politics Among Nations (1948)* изнео став да је фундаментални принцип међународне политике борба (*struggle*) за моћ. Пун наслов тог његовог најважнијег дела додуше помиње борбу за моћ и мир¹⁶, али према Моргентауу борба за моћ је стална и непромењива јер је укоренењена у људској природи, односно човек по својој природи тежи одржању и увећању моћи. Зато се класични реализам назива и реализмом људске природе.

Постојање анархије у међународној арили одржава такво стање међу државама. Егоистично и себично понашање је самим тим потпуно нормално у бруталном свету (међународне) политике. Главна критика класичног реализма упућена либералној теорији се заснивала на томе да либерални теоретичари игноришу питање људске природе и њене тежње ка ратовању, односно насиљу и агресивности. Иако класични реализам прихвата етичке норме унутар саме државе, овај теоријски правац на међународном плану препознаје пре свега егоистичну политику без много обзира на етику и моралне принципе. Класични реалисти су такође веома сумњичави према међународној сарадњи. И представници (нео)либералног схватања међународних односа, попут Роберта Кохејна (*Robert Keohane*), приликом дефинисања међународне сарадње подвлаче анархично међународно окружење у којем егоистичне државе траже само интерес у систему без централног ауторитета.¹⁷ У сваком случају, овај теоријски правац је базиран на претпоставци да је светска политика у суштини константна борба међу државама у којој свака гледа сопствени интерес за премоћ у условима анархије.¹⁸

15 Ричард Нед Лебов, „Класични реализам“, у: *Теорије међународних односа – Реализам* (приредио Дејан Јовић), Политичка култура, Загреб, 2013, стр. 69.

16 *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*.

17 Ђана Луша, „Концепт анархије у реалистичкој теорији међународних односа“, у: *Теорије међународних односа – Реализам* (приредио Дејан Јовић), Политичка култура, Загреб, 2013, стр. 230.

18 Чарлс В. Кегли; Јудин Р. Виткоф, *Светска политика: тренд и трансформација*, Прометеј, Београд, 2004, стр. 85.

2. ЕГОИЗАМ И ДОМИНАЦИЈА

У овом делу ћемо разрадити егоизам и доминацију као изузетно важне факторе за разумевање понашања организама, појединца или државе. Како бисмо боље и дубље разумели егоизам значајну помоћ нам пружа данас најпознатији британски еволуциониста Ричард Докинс (*Richard Dawkins*). Овде ћемо укратко појаснити његову теорију себичног гена коју је 1976. године револуционарно представио научној јавности. У књизи Себични ген овај аутор сугерише да су на самом зачетку микро-органског живота били пресудни они гени који су пре свега промовисали опстанак и да су од тада сви животни облици постали једноставне „машине за опстанак“.¹⁹ Сва жива бића, односно јединке, јесу машине чији је једини смисао обезбеђивање генима да се умноже. Успешан ген, односно ген који ће из генерације у генерацију бити све заступљенији у популацији, јесте онај који највише тежи опстанку и размножавању. Тај „себични ген“ тиме ствара инстинктивну и генетску подлогу за егоистично понашање. Пошто је организам еволуирао углавном како би се задовољио сопствени ген, на исти начин егоизам еволуира кроз одређену популацију. Тиме егоизам постаје главно обележје код оних организама које доприносе бољој адаптивној вредности.²⁰ Ген даље шири овакво себично понашање које се најбоље огледа у размножавању и потрошњи одређених ресурса, као што је рецимо храна. Дарвин је такође тврдио да су организми заинтересовани само за сопствени опстанак уколико су ресурси, који су неопходни за живот, ограничени. Отуда идеја која је описана као борба за опстанак и овим се путем себично понашање организма ставља у сврху задовољавања основних физиолошких потреба.

За разлику од егоизма, доминација на први поглед не изгледа као нужна, односно витална индивидуална особина. Како би се доминација приказала потребан је неки други организам који ће бити објект доминације. Доминација се у еволуционом кључу квалификује када одређена јединка, у конкуритивним условима, врши контролу над осталим припадницима групе и има апсолутни приоритет у расподели оних ресурса који су витални за живот.²¹ Међутим, пре тога она је важна јер се путем доминације (и хијерархије) побољшава адаптивна вредност. Припадник врсте који има већу адаптивну вредност (*fittest*) има бољу шансу за преживљавање и репродукцију. Доминација се унутар неке групе јавља када надме-

19 Ричард Докинс, *Себични ген*, Хеликс, Смедерево, 2010, стр. 28.

20 Eng: *fitness*

21 Thelma E. Rowell, "The Concept of Social Dominance", *Behavioral Biology*, Volume 11, 1974, pp. 131-154.

тање око ресурса доводи до агресије и сукобљавања. Агресија је зато готово увек неопходна приликом успостављања доминантног (алфа) примерка. Када животиња, углавном мужјак, успостави таква супериоран статус она има већи приступ ресурсима и територији, што доводи до боље позиције за репродуктивни успех. Ипак, у сваком тренутку та привилегована позиција може бити оспорена од стране неког другог мужјака. Зашто и из ког разлога доминантне животиње настоје да бране такву опасну позицију? Еволуциони биолог Ричард Врангам (*Richard W. Wrangham*) и етнолог Дејл Петерсон (*Dale Peterson*) сматрају да мотивација мужјака шимпанзе који изазива, односно оспорава оног мужјака који је супериорнији, није због жеље за парењем нити због хране или дужег животног века. Таква доминантна „позиција“, према овим ауторима, објашњава да је природна селекција фаворизовала вољу за моћ кроз жељу да се доминира над подређенима.²² Преко доминације долазимо до моћи, престижа, вођства и сл.

Обе ове ствари проналазимо код Ханса Моргентауа. Његова прва књига *Scientific Man versus Power Politics*, између осталог, говори о два људским нагонима. Прва је себичност која је еквивалентна вољи за животом, док је друга *animus dominandi* – односно тежња за доминацијом. У тој књизи он полази од тога да је човек себично биће и да је човекова главна преокупација самоодржање које неминовно води у Хобсово природно стање. Човек, према Моргентауу, не може а да не буде себичан – он се бори за храну, за кров над главом и за елементарну сигурност. Човек самим тим има два примарна инстинкта: инстинкт самоодржања и инстинкт самопоtvrђивања. Самоодржање представља опстанак, док самопtvrђивање представља доминацију. Такво егоистично понашање тера појединца да на првом месту стави сопствени интерес испред интереса неког другог, затим интерес своје породице испред интереса даље родбине²³, потом интерес родбине испред интереса заједнице, државе и тако даље. Од појединаца који воде државе се очекује да следе ову логику тако што ће интерес своје државе ставити испред интереса неке друге државе или међународне заједнице.²⁴ Државе као такве следе свој национални интерес, као што ћемо касније видети, важан термин Моргентаовог схватања међународне политике. Моргентау зато упозорава да државе, као и појединци, треба да воде рачуна о сопственом интересу. Такав егоистичан принцип највише подсећа на бризи јединке искључиво о сопственом опстанку у бу-

22 Richard Wrangham; Dale Peterson, *Demonic Males: Apes and the Origins of Human Violence*, Houghton Mifflin, Boston, 1996, p. 199.

23 Eng: *kin*

24 Бољи и прецизнији израз би свакако био „међународно друштво“.

дућности која је доста неизвесна. Рејмон Арон, као и Моргентау, понашање државе такође повезује са егоизмом.²⁵

Доминација, или су овом случају *animus dominandi*, је познат термин који је Моргентау увео својом теоријом међународних односа. Његова теза је да човеком влада *animus dominandi* која га тера да оствари моћ над другима након што је осигурано преживљавање. Доминација долази као мотивациона сила која нема за циљ само очување опстанка, већ оно што следи након што је живот осигуран, а то је жеља за моћи над другима. Ову жељу за моћи Моргентау пребацује и на међудржавну димензију, па тако говори да међународну политику карактерише борба за моћ, што је у ствари борба за доминацију. Према њему, државе у таквом амбијенту имају три алтернативе: 1) статус кво, 2) политику империјализма или 3) политику престижа. Који год избор држава одабере, сматра Моргентау, свака је на овај или онај начин под утицајем ове појаве која је универзална у времену и простору. Код Моргентауа такође проналазимо да се појединци, групе и државе неминовно удружују како би се заштитили од доминантног актера. Он је, као и други класични реалисти, наглашавао да се савези углавном формирају како би се одговорило на одређену претњу и да се распуштају чим та претња нестане. Формирање савеза је најчешће утемељено на калкулацији користи и штете (*cost-benefit analysis*), а не на идеалима или осећајима оданости.²⁶ У природи такође видимо да је корист коју јединка може извући из живота у групи поприлично велика.²⁷ Плен који чопор вукова може да ухвати толико је већи од плена који може да ухвати један вук да се свакој себичној јединки напросто исплати да се удружи у такву заједницу. Са друге стране, многе користи од живљења у групи своди се на избегавање јединке да не заврши као плен предатора. Можемо споменути да је анархично окружење и жеља за сигурношћу нешто што посебно истичу неореалисти (видети табелу) попут Кенета Волца (*Kenneth Waltz*), а што свакако можемо довести у везу са дарвинистичком теоријом. Ипак, очито је да се уз помоћ теорије еволуције егоизам и доминација позиционирају као важне карике у разумевању понашања државе, нарочито за теорију класичног реализма.

25 Рејмон Арон, *Мир и рат међу народима*, Голден Маркетинг, Загреб, 2001, стр. 676.

26 Лош је Тукидид приметно да су идентични интереси најпоузданија веза како међу државама тако и међу појединцима.

27 Ричард Докинс, *Себични ген*, Хеликс, Смедерево, 2010, стр. 178-197.

	Класични реализам	Неореализам	Допринос еволуционе теорије
Крајњи узрок понашања државе	Зло <i>Animus dominandi</i>	Анархични међународни систем (који производи опасно окружење за државе)	Понашање објашњено помоћу људске еволуције у анархичном окружењу из времена Плиоцена, Плеистоцена и Холоцена (окружење карактеристично по недостатку ресурса и многим претњама)
Непосредан узрок понашања државе	Егоизам Доминација	Жеља за сигурношћу Систем самопомоћи	Егоизам Доминација Разлике између припадника групе и оних који то нису стварају страх, претњу и жељу за моћ
Решење за државу	Увећати релативну моћ (Моргентау)	Развијање довољно моћи за дефанзивни реализам (Волц) Увећање релативне моћи за офанзивни реализам (Миршајмер)	Увећати релативну моћ

Табела 1. Реализам и теорија еволуције²⁸

3. ОПСТАНАК И АНАРХИЈА

Као што смо навели опстанак је у Дарвиновој теорији кључан појам када се анализира живи свет. Жеља за животом је уписа-

²⁸ Bradley A. Thayer, *Darwin and International Relations: On the Evolutionary Origins of War and Ethnic Conflict*, The University Press of Kentucky, Lexington, 2004, p. 67.

на у генетски код свих живих организама. Као што ћемо на овом месту видети, опстанак државе је за класичне реалисте исто тако од круцијалног значаја. Борба за опстанак је неминовност у стању анархије, односно оном стању које највише подсећа на природно стање. Повлачење паралеле између анархије и природног стања учестала је појава код класичних реалиста.²⁹ Најопштија дефиниција анархије је одсуство одређене централне власти која поседује монопол на легитимну употребу силе. Унутар државе превладавају закони и хијерархија, док у међународним односима доминира моћ без легитимног ауторитета.

Почећемо од Хобса. У Хобсовом природном стању, пренесено на поље међународних односа, главни циљ је увек самоодржање тј. опстанак.³⁰ Државе су у међународним односима препуштене саме себи како би осигурале опстанак, односно самоодржање. Он опстанак (самоодржање) ставља као једино добро изнад свих осталих.³¹ Његова дефиниција самоодржања у себи садржи оба кључна концепта класичног реализма, а то су моћ и интерес. Моћ је важна јер се акумулацијом моћи у природном стању осигурава перспектива виталним интересима чиме се придоноси опстанку.³² У таквом природном стању људи су окарактерисани као рационални егоисти који искључиво гледају свој лични интерес.³³ Хобс је зато изричит у свом ставу да претња нечијем животу дозвољава тој особи да делује супротно интересима других актера. Према Хобсу, али и према класичним реалистима, оно што важи за људска бића у природном стању, важи и за државе у међународним односима.³⁴ Он не разликује законе који владају међу људима од оних који владају међу државама.³⁵ У таквим околностима је за државе најрационалније да чине исто што и појединци у природном стању – да раде на повећању властите моћи како би осигурале опстанак.

29 Ђана Луша, „Концепт анархије у реалистичкој теорији међународних односа“, у: *Теорије међународних односа – Реализам* (приредио Дејан Јовић), Политичка култура, Загреб, 2013, стр. 232.

30 Гордан Иво Лазовић, „Модерна класична реалистичка теорија као реакција на утопизам у међународним односима“, у: *Теорије међународних односа – Реализам* (приредио Дејан Јовић), Политичка култура, Загреб, 2013, стр. 138.

31 Eng : *self-preservation*.

32 Гордан Иво Лазовић, „Модерна класична реалистичка теорија као реакција на утопизам у међународним односима“, у: *Теорије међународних односа – Реализам* (приредио Дејан Јовић), Политичка култура, Загреб, 2013, стр. 138.

33 Душан Павловић, „Теорија игара у „Левијатану“ Томаса Хобса“, *Годишњак ФПН*, Факултет политичких наука, Београд, бр. 13/2015, стр. 137.

34 Душан Павловић, „Теорија игара у „Левијатану“ Томаса Хобса“, *Годишњак ФПН*, Факултет политичких наука, Београд, бр. 13/2015, стр. 137.

35 Ђана Луша, „Концепт анархије у реалистичкој теорији међународних односа“, у: *Теорије међународних односа – Реализам* (приредио Дејан Јовић), Политичка култура, Загреб, 2013, стр. 235.

Схватање националног интереса код Ханса Моргентауа је у својој суштини прича о опстанку неке државе. Моргентау садржину националног интереса у крајњој линији своди на проблем националне безбедности, односно самоочувања, сматрајући да „одржање у животу (*survival*) политичке заједнице, као што је нација представља онај несводљиви минимум“ националног интереса, његове „минималне захтеве“. ³⁶Према њему сви политички ентитети, у овако опасном свету, стреме ка опстанку. ³⁷ Зато Моргентау говори о разлици између моралне и политичке етике. Иако у петој глави *Politics Among Nations* он придаје одређени значај моралу као кочничару претеране моћи у међународним односима ³⁸, две деценије касније у књизи *Truth and Power: Essays of a Decade, 1960–70* изричито напомиње да „понашање државе није одређено моралним принципима и правним обавезама, него је вођено интересима и моћи“. ³⁹

Ханс Моргентау је такође познат по свом уверењу да одређени друштвени уговори или споразуми никад не трају дуго, већ сматра да би требало искључиво гледати „исконске биолошко-психолошке“ нагоне који су одувек присутни. Његов се антрополошки пессимизам доста ослања на Фројдову инстинктивистичку теорију. ⁴⁰ Инстинкти извиру из егзистенцијалних потреба и урођени су свим живим бићима. Моргентау дефинише ове „биолошко-психолошке“ нагоне као инстинкте за живот, за размножавањем и доминирањем који су «заједнички за све људе». ⁴¹ Према Моргентау борба за моћ је еквивалентна борби за живот. ⁴² Као и за живот, он додаје да је „борба за моћ универзална у времену и простору“. ⁴³ Моргентау је на моћ гледао као на свеprisутну појаву те је закључио да је наивно, а по-

36 Андреја Милетић, *Национални интерес у америчкој теорији међународних односа*, Са времена администрација, Београд, 1978, стр. 43.

37 Michael C. Williams (ed.), *Realism Reconsidered: The Legacy of Hans Morgenthau in International Relations*, Oxford University Press, Oxford NY, 2007, p. 208.

38 Hans J. Morgenthau, *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*, A. A. Knopf, New York, 1948, p. 167-207.

39 Hans J. Morgenthau, *Truth and Power: Essays of a Decade, 1960–70*, Praeger, New York, 1970, p. 382.

40 Robert Schuett, „Freudian roots of political realism: the importance of Sigmund Freud to Hans J. Morgenthau’s theory of international power politics“, *History of Human Sciences*, Vol. 20, No. 4, 2007, p. 57.

41 Mihaela Neacsu, *Hans J. Morgenthau’s Theory of International Relations: Disenchantment and Re-enchantment*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2009, p. 122.

42 За боље разумевање игре моћи (*power-play*) код Моргентауа можемо видети на примеру тигрова овде: <https://www.youtube.com/watch?v=SRA-BliBnB8> (приступљено 20.09.2017.)

43 Mihaela Neacsu, *Hans J. Morgenthau’s Theory of International Relations: Disenchantment and Re-enchantment*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2009, p. 97.

некад и опасно, веровати у тзв. „зоне без моћи“ (*power-free zones*).⁴⁴ Моргентау је из тих разлога жестоко нападао филозофију рационализма која верује у континуирани прогрес појединца или државе.

4. СТРАХ И РАТ

Иако је рат поприлично истраживан у теорији о међународним односима, еволуционо објашњење овог цивилизацијског проблема може додатно учврстити став класичних реалиста о неминовности и неискорењивости рата. Као што је познато, класични реалисти узрок рата виде у људској природи. Код Хобса рат представља саставни део природе људског друштва путем којег се појединци који у њему учествују срзавају на ниво анималности. Такво виђење има и Винстон Черчил (*Winston Churchill*) када је током Другог светског рата истакао да је „главна прича људске врсте рат. Осим кратких и крхких предаха, на свету никада није владао мир. А пуно пре него што је започела историја, убилачка борба је била универзална и бескрајна.“⁴⁵ Корен рата, према дарвинистичкој теорији, између осталог видимо у постојању страха и недостатку елементарних ресурса неопходних за живот.

Сам Чарлс Дарвин је увидео значај страха сврставши га међу шест основних емоција.⁴⁶ За ову емоцију се сматра да је играла пресудну улогу у еволуцији као биолошки програмирана реакција на опасности које долазе из спољашње средине.⁴⁷ Према еволутивној психологији страх је имао пресудну улогу још од најранијих зачетака људске врсте, нарочито на начин на који опажамо и реагујемо на наше непосредно окружење.⁴⁸ Страх од оног другог се често види као довољан разлог за агресију и сукобљавање. Иако се далеко више концентрише на моћ, Моргентау у својим радовима јасно дефинише страх као емоцију у међународним односима.⁴⁹ Он сматра да се страх као емоција може пребацити са нивоа појединца на ниво државе.⁵⁰ Поред тога што корен ове емоције проналази у људској природи, Ханс Моргентау идентификује страх као један

44 Кнуд Ерик Јоргенсен, „Реалистичка традиција“, у: Теорије међународних односа – Реализам (приредио Дејан Јовић), Политичка култура, Загреб, 2013, стр. 109.

45 Christian Potholm, *Winning at War: Seven Keys to Military Victory throughout History*, Rowman & Littlefield Publishers, Lanham (Maryland), 2010, p. 12.

46 Charles Darwin; Paul Ekman, *The Expression of the Emotions in Man and Animals*, Oxford University Press, Oxford NY, 1998, p. 390.

47 Жарко Требјешанин, *Лексикон психоанализе*, Нова књига, Подгорица, 2005, стр. 225.

48 Arash Heydarian Pashakhanlou, *Realism and Fear in International Relations: Morgenthau, Waltz and Mearsheimer Reconsidered*, Palgrave Macmillan, Cham, 2016, p. 10.

49 Исто, стр. 45.

50 Исто, стр. 46.

од главних узрока рата међу народима.⁵¹ Страх је уско повезан са анархијом, и доводи до тзв. затвореникове дилеме, односно до сигурносне дилеме у случају међународних односа. У таквој сфери константне опасности, добар део класичних реалиста сматра да државе своје одлуке доносе под утицајем страха.⁵² Хобс је свакако највише наглашавао улогу страха у односима међу државама. Овај недостатак поверења, који је заснован на страху и неизвесности некада производи погубне последице по државу. Иако страх има одређену важност код понашања живих организама и држава, у наставку ћемо видети да ресурси представљају корен рата јер су фундаментални за сваки облик живота.

Највећи део људске (пра)историје је обележен бруталном борбом за егзистенцију због недостатка виталних ресурса.⁵³ Овај принцип елиминације кроз конкуренцију, који се још назива Гаусевим (*Georgy Gause*) принципом, тврди да две врсте које заузимају и користе исти простор, не могу заједно бесконачно да коегзистирају.⁵⁴ Пре или касније једна ће одстранити другу. Биолози се слажу да овај принцип важи и за јединке исте врсте управо због тога што ће њихови прохтеви за храном бити слични или чак исти. Борба око ресурса се отуда види као главни узрок агресије и смртоносног насиља.⁵⁵ Међутим, према еволуционом гледишту, ратовање и борба повећавају могућност преживљавања фенотипа и побољшава укупну адаптивну вредност (*fitness*) стицањем одређених ресурса. Највећи део ресурса је, још од доба ловаца-сакупљача па све до пре отприлике једног века, био недовољан да задовољи све људске заједнице. У правим околностима појединац, али и група у целини, постају физички спремнији тиме што се узимају ресурси од оних „других“ у рату.⁵⁶ И за индивидуалну и за групну селекцију рат се може посматрати као главна активност која обезбеђује ресурсе, а самим тим и опстанак у једном неизвесном и анксиозном свету.⁵⁷ У том смислу, еволутивни мотиви за сукобе, односно рат, су се веома мало променили. Као и код примитивних племена, модерне државе улазе у оружане сукобе због прибављања или одбране одређених

51 Исто, стр. 55.

52 Jonathan Kirshner, *The tragedy of offensive realism: Classical realism and the rise of China*, *European Journal of International Relations*, Volume 18, 2012, p. 57.

53 Најзначајније епохе су Плиоцен (пре 5-1 милиона година), Плеистоцен (900.000-11.000 година) и Холоцен (пре 10.000-данас).

54 Чедомир Чупић, *Политичка антропологија*, Чигоја штампа, Београд, 2002, стр. 208.

55 Azar Gat, *So Why Do People Fight? Evolutionary Theory and the Causes of War*, *European Journal of International Relations*, Vol. 15, 2009, p. 574.

56 R. Brian Ferguson, *Warfare, Culture, and Environment (Studies in Anthropology)*, Academic Press, Orlando FL, 1984, p. 38.

57 Ресурси нису само вода и храна, већ и одређена територија, склониште и сл.

ресурса.⁵⁸ Када се онај „други“ види као потенцијални непријатељ, само његово постојање представља одређену врсту претње, јер може у ближој или даљој будућности напасти државу зарад прибављања ресурса и самим тим угрозити опстанак.

Познати енглески класични реалиста Едвард Кар се у овом смислу ослања на дарвинистичку теорију када каже да узрок конфликта представља оскудица, односно недостатак ресурса за живот.⁵⁹ Разлог за овакву Карову тврдњу проналазимо у историјски непрекидном егоистичном обрасцу приликом стицања и одбране виталних ресурса. И Моргентхау када наводи елементе националне моћи на самом врху ставља географију и природне ресурсе.⁶⁰ У свету ограничених ресурса, таква ситуација неминовно доводи до борбе за моћ, односно борбе за живот.⁶¹ Он напомиње да је Велика Британија била најјача сила 19. века управо због тога што је имала под контролом територије са обиљем ресурса које су јој помогле да одржи односно увећа своју моћ. Он такође каже да су САД и СССР након Другог светског рата имале такве ресурсе које су им омогућиле статус суперсила 20. века. „Трка у наоружању“ током Хладног рата би била немогућа без адекватних ресурса за развој индустрије и нових (војних) технологија. Државе су током историје биле спремне на велике жртве у одбрани оних ресурса које су у том тренутку биле важне за опстанак.

5. ЗАКЉУЧАК

Дарвинизам и класични реализам очигледно имају доста тога што их повезује. Начела на којима почива класични реализам највише одговарају дарвинистичкој теорији. На пример, класични реализам подразумева ограничење политике коју намеће људска природа, као и чињеница непостојања одређене (централне) међународне владе.⁶² Људска природа је због своје сложености једна од најконтроверзнијих тема и у оквиру еволуционе биологије са једне, и политикологије са друге стране. Оно на чему инсистирају

58 Многи сукоби у Африци се воде управо због недостатка воде и хране, док су на Блиском истоку резерве нафте и гаса главни узрок нестабилности на том подручју. О важности територије за одређену државу не треба посебно наглашавати.

59 Edward Hallet Carr, *The Twenty Years Crisis 1919-1939*, Harper & Row, New York, 1964, p. 111.

60 Hans J. Morgenthau, *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, A. A. Knopf, New York, 1948, pp. 80-86.

61 Исто, стр. 17.

62 Гордан Иво Лазовић, „Модерна класична реалистичка теорија као реакција на утопизам у међународним односима“, у: Теорије међународног односа – Реализам (приредио Дејан Јовић), Политичка култура, Загреб, 2013, стр. 129.

класични реалисти је антрополошки песимизам, односно негативна слика о људској природи која се није мењала хиљадама година. Такво становиште је подударно са биолозима који се слажу да је човек „по природи“ територијална и агресивна животиња.⁶³

Поједини класични реалисти интензивно користе факторе егоизма и доминације како би објаснили међународне односе. Теорија еволуције нам може пружити добро објашњење ова два појма. Поред објашњења порекла егоизма код људи које нам пружају Хобс, Нибур и Моргентау, Ричард Докинс нам даје увид у то да је корен егоистичног понашања у нашој генетици као производу природне селекције, односно еволуције. Исто тако, жеља за доминацијом је особина која врло вероватно своје порекло има у нашој еволуцији. У светској политици демонстрација доминације је нарочито присутна међу оним државама које теже ка хегемонији.⁶⁴

Код свих класичних реалиста постоји сагласност да на нивоу међународних односа постоји анархија. Главна карактеристика анархије на међународном плану је константна могућност избијања неког сукоба. Инстинкт самоодржања нам објашњава порекло ратовања пре било каквих историјских записа. Тај страх од уништења (смрти) је важан аргумент дарвинистичког схватања међународних односа. Тај аргумент заступа Хобс када каже: „Као општу тежњу човечанства на прво место стављам вечну и непрестану жудњу за једном моћи након друге, која престаје само у смрти“.⁶⁵ Такође и Нибур сугерише да наша склоност да победимо смрт нагомилавањем моћи доказује егоистичну и индивидуалистичку људску природу.⁶⁶ И овај аутор понашање човека види као егоистично и склоно насиљу.⁶⁷

Жудња и борба за оскудне ресурсе су најчешће виђени као главни циљ политике и најочигледнији мотив за рат.⁶⁸ И Аристотел је у Политици пре више од две хиљаде година написао како је рат настао као изданак (*offshoot*) лова.⁶⁹ Са друге стране, за већ поминутог Томаса Малтуса рат је штавише пожељно средство против

63 Никола Туцић, *Еволуциона биологија*, ННК, Београд, 2003, стр. 457.

64 Данас је потпуно евидентно да САД види Кину као главну претњу својој „доминантној позицији“ у свету, као што и Кинези виде САД као главну препреку према успостављању властите „хегемоније“ на међународном плану.

65 Томас Хобс, *Левџатан*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2011, стр. 94.

66 Edward J. Carnell, *The Theology of Reinhold Niebuhr*, Wipf & Stock, Eugene OR, 2007, p. 73.

67 Војин Димитријевић; Радослав Стојановић, *Међународни односи*, Службени лист СРЈ, Београд, 1996, стр. 32.

68 Azar Gat, *So Why Do People Fight? Evolutionary Theory and the Causes of War*, *European Journal of International Relations*, Vol. 15, 2009, p. 594.

69 Аристотел, *Политика*, БИГЗ, Београд, 2003, стр. 12.

претераног раста популације. И Сигмунд Фројд (*Sigmund Freud*), који се често доводи у везу са теоријом класичног реализма, ни у једном од својих разматрања рат не приписује болести духа или некој масовној патологији друштва и цивилизације.⁷⁰ Ратовање је, објективно гледано, играло важну улогу у човековој еволуцији и приликом стварања првих држава. Зато поједини теоретичари међународних односа порекло и природу државе објашњавају теоријом природне селекције.⁷¹

ЛИТЕРАТУРА

- Арон Рејмон, *Мир и рат међу народима*, Голден Маркетинг, Загреб, 2001.
- Аристотел, *Политика*, БИГЗ, Београд, 2003.
- Докинс Ричард, *Себични ген*, Хеликс, Смедерево, 2010.
- Димитријевић Војин; Стојановић Радослав, *Међународни односи*, Службени лист СРЈ, Београд, 1996.
- Јовић Дејан (ур.), *Теорије међународних односа – Реализам*, Политичка култура, Загреб, 2013.
- Кегли В. Чарлс; Виткоф Р. Јуџин, *Светска политика: тренд и трансформација*, Прометеј, Београд, 2004.
- Милетић Андреја, *Национални интерес у америчкој теорији међународних односа*, Савремена администрација, Београд, 1978.
- *Политичка енциклопедија*, Савремена администрација, Београд, 1975.
- Павловић Душан, „Теорија игара у „Левијатану“ Томаса Хобса“, *Годишњак ФПН*, Факултет политичких наука, Београд, бр. 13/2015.
- Ребер С. Артур; Ребер С. Емили, *Речник психологије*, Службени гласник, Београд, 2010.
- Супек Руди, *Херберт Спенсер и биологизам у социологији*, Матица Хрватска, Загреб, 1965.
- Стојковић Биљана, Никола Туцић, *Дарвинијана*, Службени гласник, Београд, 2009.
- Требјешанин Жарко, *Лексикон психоанализе*, Нова књига, Подгорица, 2005.
- Туцић Никола, *Еволуциона биологија*, ННК, Београд, 2003.
- Хобс Томас, *Левијатан*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2011.

70 Жарко Требјешанин, *Лексикон психоанализе*, Нова књига, Подгорица, 2005, стр. 218-220.

71 Roger D. Masters, *The Biological Nature of the State*, *World Politics*, Vol. 35, No. 2, 1983, pp. 161-193.

- Чупић Чедомир, *Политичка антропологија*, Чигоја штампа, Београд, 2002.
- Carnell J. Edward, *The Theology of Reinhold Niebuhr*, Wipf & Stock, Eugene OR, 2007.
- Carr Edward Hallet, *The Twenty Years Crisis 1919-1939*, Harper & Row, New York, 1964.
- Darwin Charles; Ekman Paul, *The Expression of the Emotions in Man and Animals*, Oxford University Press, Oxford NY, 1998.
- Ferguson R. Brian, *Warfare, Culture, and Environment (Studies in Anthropology)*, Academic Press, Orlando FL, 1984.
- Gat Azar, *So Why Do People Fight? Evolutionary Theory and the Causes of War*, *European Journal of International Relations*, Vol. 15, 2009.
- Kirshner Jonathan, *The tragedy of offensive realism: Classical realism and the rise of China*, *European Journal of International Relations*, Volume 18, 2012.
- Lamu Steve; Masker John, *Introduction to Global Politics (Fourth Edition)*, Oxford University Press, New York, 2017.
- Masters D. Roger, *The Biological Nature of the State*, *World Politics*, Vol. 35, No. 2, 1983.
- Morgenthau J. Hans, *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*, A. A. Knopf, New York, 1948.
- Morgenthau J. Hans, *Truth and Power: Essays of a Decade, 1960–70*, Praeger, New York, 1970.
- Neacsu Mihaela, *Hans J. Morgenthau's Theory of International Relations: Disenchantment and Re-enchantment*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2009.
- Pashakhanlou Heydarian Arash, *Realism and Fear in International Relations: Morgenthau, Waltz and Mearsheimer Reconsidered*, Palgrave Macmillan, Cham, 2016.
- Potholm Christian, *Winning at War: Seven Keys to Military Victory throughout History*, Rowman & Littlefield Publishers, Lanham (Maryland), 2010.
- Rowell E. Thelma, "The Concept of Social Dominance", *Behavioral Biology*, Volume 11, 1974.
- Schuett Robert, „Freudian roots of political realism: the importance of Sigmund Freud to Hans J. Morgenthau's theory of international power politics", *History of Human Sciences*, Vol. 20, No. 4, 2007.
- Thayer A. Bradley, *Darwin and International Relations: On the Evolutionary Origins of War and Ethnic Conflict*, University Press of Kentucky, Lexington, 2004.
- Wilson O. Edward, *Sociobiology*, Harvard University Press, Cambridge, 1975.
- Williams C. Michael (ed.), *Realism Reconsidered: The Legacy of Hans*

Morgenthau in International Relations, Oxford University Press, Oxford NY, 2007.

- Wrangham Richard; Peterson Dale, *Demonic Males: Apes and the Origins of Human Violence*, Houghton Mifflin, Boston, 1996.
- <https://www.youtube.com/watch?v=SRA-BliBnB8>

Zoran Kovačević

DARWINISM AND CLASSICAL REALISM

Resume

This article examines the connection between Darwinism and classical realism in the theory of international relations. For example, it is well known that every living organism tends to survive and increase its own safety. The desire for life is thus engraved in the genetic code of all living organisms. Also, classical realists believe that survival remains the most crucial objective for every state in international arena. State of anarchy, which has its similarities with the state of nature, is forcing countries to act in such a way. Author will show that the pursuit for power is intertwined with dominance and egoism which has its roots in evolutionary theory. Hans Morgenthau's view on national interest and animus dominandi represents best parallel with egoism and dominance. Furthermore, classical realism insists that war is determined by our human nature that has remained the same for thousands of years. In a world of limited resources conflicts within the same or between different species are ever-present and inevitable. States are also always eager to gain and defend those resources that are important for their own survival and safety. Fear as an emotion also has its roots in evolution and often plays a role in the behavior of one state towards the other. That is why the origin of war can be seen from Darwinian standpoint.

Keywords: classical realism, Darwinism, Hobbes, Morgenthau, state of nature, survival of the fittest, dominance, egoism, conflicts

Душан Гујаничић^{1*}
Институт за политичке студије

ПОЛИТИЧКА ИДЕОЛОГИЈА ДЕГОЛИЗМА^{2**}

Сажетак

Личност Шарла де Гола и његово дело су неспорно обележили неколико деценија француске и европске политике. Од вође француског покрета отпора у Другом светском рату преко утемељивача Пете француске републике 1958. широк је дијапазон области где је овај државник оставио свој дубок траг. Наша намера је да у понуђеном раду издвојимо кључне елементе његове политичке мисли која је инспирисала његову свеобухватну друштвену акцију, да укажемо на оно што је посебно аутентично у његовим политичким промишљањима и скицирамо, у домену могућег, извесне обресе једне, по нашем мишљењу, самосвојне идеологије. Истовремено ћемо се осврнути и на судбину његових идеја и тековина у данашњем политичком и историјском контексту кроз анализу деловања савремених актера у Француској и Европи.

Кључне речи: деголизам, сувереност, национална независност, визија, историјска улога

Уобичајена пракса и логичан захтев приликом писања научних или стручних радова је дефинисање или барем разјашњење кључних појмова од чијег разумевања зависи садржина и дух одређене тематике. У нашем раду такав кључни појам је идеологија. Наслов текста нашег текста, иако на први поглед јасан и недвосмислен, може да изазове одређена питања, па чак и легитимне

¹ *Истраживач-сарадник

² **Овај рад је настао у склопу истраживачког рада аутора на пројекту: Демократски и национални капацитети политичких институција Србије у процесу међународних организација (бр. 179009), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

сумње. Најпре, да ли уопште постоји једна систематски изграђена политичка идеологија чији би утемељитељ био Шарл де Гол? Иако ће већина аналитичара и истраживача, имајући у виду пословичну и несумњиву генералову суревњивост према идеологијама као таквима, с правом дати негативан одговор на постављено питање, ми ипак сматрамо да постоји одређени, јасно препознатљив корпус његових заокружених мисли и идеја које заслужују да буду посебно проучене и представљене научној и широј јавности код нас.

Као и код сваког дела које је посвећено мисли и деловању једног човека и овде би било сасвим легитимно поставити питање због чега посветити посебну пажњу Шарлу де Голу. Ова велика личност то заслужује свакако из више разлога. Најпре, то је вероватно једини француски државник савременог доба који је у току своје каријере морао да се бори са толиким бројем разноврсних и тешких изазова по Француску: војна окупација земље 1940. године, процес деколонизације афричких и азијских колонија кроз ратове у Вијетнаму и Алжиру почев од 50-их година, непосредна претња војним пучем дела незадовољних генерала кризом у Алжиру а самим тим и грађанским ратом, латентна претња од комунистичког фактора у земљи непосредно при крају Другог светског рата и касније, борба за националну независност и „трећи пут“ између Вашингтона и Москве, мајска побуна у земљи 1968. године итд. Већину ових великих изазова је овај државник стоички и углавном успешно изнео тако да Шарл де Гол у данашњем свету представља пример оних личности које су стекле свеопште поштовање и око чије позитивне историјске улоге је успостављен готово консензус. Па ипак, није одувек било тако, поготово у одређеним историјским моментима где је био веома усамљен у свом деловању. Овај војник, државник и писац³ ерудитске ширине је прошао дугачак пут од дечака из Лила до историјске личности током свог осамдесетогодишњег живота (1890-1970).

У нашем раду ће ради бољег и целовитијег разумевања теме овог чланка бити изложене и одређене, кључне историјске чињенице везане за релевантне периоде чије је познавање неопходно за разумевање било које политичке акције, мисли или идеологије, па тако и Шарла де Гола. Ми ћемо у овом раду размотрити политичку

3 Ово последње својство је вероватно најмање познато широј публици. Де Гол је наине од раног детињства показивао велику страст ка перу и у току свог живота је написао одређени број књига, од којих је свакако најпознатије дело Ратни мемоари, као драгоцен историјско сведочанство о Другом светском рату. Ту вреди издвојити и његова стручна дела из области војне доктрине из ,30-их година којим је пророчки и темељно указао на нужне реформе војске и одбрамбене доктрине, чији је изостанак, између осталог, и довео до националног слома 1940. године. Поменимо успут и да је његов књижевни таленат препознат и кроз званичну номинацију за Нобелову награду 1963. године.

мисао и деловање генерала кроз призму: 1) међународне политике и односа, 2) европског питања, и 3) стварања новог политичког поретка у земљи.

1. ИДЕЈА НАЦИОНАЛНЕ ВЕЛИЧИНЕ И ПОЛИТИКА НЕЗАВИСНОСТИ У МЕЂУНАРОДНИМ ОДНОСИМА

Просечан познавалац лика и дела генерала де Гола би вероватно у првом маху његово име повезао са улогом вође француског покрета отпора у Другом светском рату. И неспорно би имао право јер је та улога лансирала Шарла Де Гола ка будућој националној мисији коју је испуњавао малтене до последњег дана свог живота. Међутим, ова несвакидашња личност је својим целокупним деловањем далеко превазишла ту улогу преко које је постала позната и ван граница Француске.

Кад се разматра политичка мисао Шарла де Гола, чини нам се нужним да издвојимо једну идеју, једну реч која представља почетак и крај, алфа и омегу његове националне мисије: то је идеја националне величине. На самом почетку његових чувених Ратних мемоара он каже: „Целог свог живота стварао сам себи извесну представу о Француској. Надахнуту осећањем колико и разумом. Оно осећајно у мени, наравно, замишљало је Француску као принцезу из бајке или Богородицу са фреске, којој је додељена узвишена и изузетна судбина. Нагонски сам осећао да је Провиђење створило Француску за потпуне успехе или изванредне несреће. Ако би се пак догодило да просечност обележи њена дела и подвиге, чини ми се да би то била нека бесмислена аномалија коју треба приписати грешкама Француза а не духу отаџбине. Али ми је и позитивна страна мога духа говорила да је Француска верна себи само ако се налази у првом реду...“⁴

Овај надахнут приказ његовог односа према отаџбини у сликовитом, литерарном тону прожима целокупно његово интелектуално, па самим тим и политичко биће, од самог рођења у Лилу 1890. године под Трећом Републиком па до смрти 1970. под Петом Републиком која је остала његов својеврсни животни споменик. Поменути осећај величине као логичног пратиоца има идеју националне независности. У том контексту он нема никакву дилему када каже: „Одувек, као и данас, ја имам о Француској извесну идеју. Под тим желим да кажем да је она нешто веома велико, веома посебно... Тачно је, Француска мора имати своју посебну улогу, а да би имала

⁴ Шарл Де Гол, *Ратни мемоари I*, Просвета, 1968, стр. 1.

своју посебну улогу она мора бити Француска⁵. Ова тврдња која на први површан поглед може деловати као таутологија има своју савршену логику у деголистичком мисаоном систему. Једноставно, Француска с обзиром да је велика мора бити и независна. Другим речима, независност је управо оно преко кога се и одражава величина једне земље, њен нераскидиви и најприроднији могући пратилац. Имајући у виду оволико истицање француске посебности питање које се може логично поставити је ко би био тај противник или евентуално непријатељ који би угрозио француску самобитност и независност до које генерал толико држи?

Одговор на то питање је једноставан и лапидаран (да ли и изненађујући?) – у деголистичкој визији то је у првом реду, мада не и искључиво, англоамерички фактор, с којим су одржавани веома сложени односи који ће бити предмет анализе у следећем одељку.

1.1. Однос са англо-америчким фактором

Де Голов однос са Великом Британијом и поготово Сједињеним америчким државама се може анализирати и пратити практично од првих дана његовог боравка на британском тлу као вође француског покрета отпора од јуна 1940 године. По својој сложености и последицама које је произвео овај однос заслужује посебно место приликом разматрања деголистичке политичке мисли и деловања, тако да ће он неизоставно представљати једно од тежишних тачки овог рада. Као што ћемо видети, у склопу тог односа је било више „неуралгичних“ момената који су упечатљиво обележили односе између де Гола и англо-америчких политичара и власти.

Претходна констатација, с обзиром на значај и последице поменутог односа, захтева одређено појашњење и краће историјско подсећање појединих незаобилазних чињеница. Наиме, након војног слома Француске пред налетом немачких трупа у пролеће 1940. француска влада је потписала примирје, у основи капитулацију, и скупштинским путем је изабран маршал Филип Петен, некадашњи херој из Првог светског рата, као нови шеф „државе“, то јест, суштински посматрано, новог марионетског режима у тесној зависности од немачког окупатора. Земља је административно подељена на окупирани део и „слободну“ зону са седиштем у Вишију, одакле и уобичајени назив „вишијевска“ Француска за оно подручје које је контролисао Петенов режим. Једини човек из државног и војног апарата који од почетка није прихватао такав расплет, не мирећи се ни у ком случају са капитулацијом земље и губитком њене час-

5 Charles de Gaulle, *Mémoires d'espoir*, Plon, 1999, p. 954-955.

ти је управо био Шарл де Гол, који је прешавши Ламанш позвао француски народ из Лондона на наставак борбе и стварање мреже отпора.⁶ Од тог момента почиње његова тесна сарадња са британским премијером Винстоном Черчилем који је, иако увиђајући сву потребу организовања једног француског покрета отпора, настојао да га држи у строгој потчињености онемогућавајући директно или прећутно де Гола да делује у пуном капацитету. Истовремено, прошло је и више месеци пре него што је генерал постао признат у званичном својству представника једине легитимне француске власти од стране британске владе. Такво, савезништво из нужде, је са мање или више трзавица трајало до самог краја рата, а врхунац тензија је досегнут са већим „братам“ англоамеричке породице с обзиром да је тадашњи председник САД-а Френклин Рузвелт гајио нескривену суревњивост према де Голу сматрајући га неком врстом „приученог диктатора“. Током времена, при самом крају рата, а нарочито од 1944. године и чувеног англоамеричког⁷ искрцавања у Нормандији почев од дана „Д“ 6. јуна те године, размере (полу) неискреног савезништва су постајале постепено све видљивије. С једне стране, генерал је дословно до дан-два пред савезничку инвазију на његову земљу држан по страни што се планова и информација тиче, а с друге стране, Де Гол је временом дошао у посед сазнања да се за Француску припрема неко одређено време (вероватно већ од 1943.) уназад својеврсни план звани АМГОТ (*Allied Military Government of Occupied Territories*), односно „Војна савезничка управа окупираних територија“. Овом унапред разрађеном операцијом се настојало успостављање фактички једне меке окупације Француске кроз рехабилитацију извесног броја функционера марионетског Петеновог режима (1940-1944) који би уз америчку свесрдну финансијску и логистичку потпору били постављени као будућа влада „нове“ Француске. Овај план је, поред тога, подразумевао и стављање у оптицај „националне“ валуте (франка) коју су Американци већ унапред отштампали и предвидели за употребу. Исто тако, вреди нагласити и да дотични план није био предвиђен искључиво за Француску већ су Американци спровели своју војну управу у читавом низу земаља: Италији, Данској, Холандији итд. Сазнавши за ове планове који су му већ од почетка указивали на поновни губитак националне независности и суверености иако

6 То је у историји остало познато као чувени „апел 18. јуна“ упућен преко радија Би-Би-Си (BBC). Тим путем се он у више наврата оглашавао и указивао на даље кораке у вођењу отпора против окупатора.

7 Поред америчких и енглеских трупа које су чиниле главнину савезничких снага, био је ангажован и један број канадских, као и аустралијских јединица. У том смислу, горе наведени придев „англоамерички“ је морао бити овде појашњен.

овог пута од другог актера и несумњиво у много мекшој (али и перфиднијој) форми, генерал је снагом свог ауторитета и утицаја, као и својом пословичном упорношћу, успео да их осујети.

Након завршетка рата, под режимом Четврте Републике (1946-1958) Шарл де Гол је имао само пролазну улогу те, повукавши се већ од 1947. у привремену политичку пензију, није имао прилику да води државне послове те ни да долази у контакт самим тим са америчким и британским властима. По повратку генерала на власт, током кратког председничког мандата Џона Кенедија (1961-1963) и поред извесних неслагања (као на пример питање француске нуклеарне самосталности, нимало по вољи Американцима) примећен је одређени напредак у француско-америчким односима праћен искреним поштовањем које је Кенеди имао за вођу француског покрета отпора. Међутим, после Кенедијевог убиства ствари се погоршавају већ следеће године поводом обележавања двадесетогодишњице искрцавања у Нормандију. Генерал, доследан својој специфичној визији части, како личне тако и отаџбинске, није заборавио делимично понижавајући третман који је он (а самим тим у његовој свести и Француска) доживео приликом припреме савезничког искрцавања у Нормандију 6. јуна 1944. Скрајнут од главних планова и информисан у последњи час о изабраном датуму за операцију од стране англо-америчких војно-политичких стратега, он није могао ни желео две деценије касније да пређе преко тога, те је свесно изостао са комеморације на његовом „рођеном“ тлу, у Нормандији. Символички домет оваквог потеза итекако својственог генераловој личности је наравно свима био јасан.

Међутим, неспорно највећи удар на француско-америчке односе, или барем нешто што бисмо означили као кулминација њиховог нестабилног одвијања, се десио у пролеће 1966. године. Де Гол је наине предузео радикалан потез иступања Француске из интегрисаног система командовања НАТО-а, односно из система јединственог доношења одлука.⁸ Организација Северноатлантске алијансе је првобитно имала седиште у Паризу почев од свог оснивања 1949. да би касније услед генераловог једностраног потеза нужно морала преbacити седиште, конкретно у Брисел. У том контексту, генерал није имао никаквих илузија јер по њему „Атлантска алијанса није ништа друго до војно и политичко потчињавање западне Европе Сједињеним америчким државама“.⁹ Имајући то увек у виду он је желео да сачува за Француску по сваку цену из-

8 То није био, како се може погрешно чути каткад, излазак Француске из самог НАТО-а. Формално, ова земља је и даље задржала чланство у организацији али са прилично посебним статусом неке врсте “*corpus separatum*”.

9 *Mémoires d'espoir*, *ibidem*, стр. 134.

вестан маневарски простор како би она могла у сваком конкретном случају да сама одлучује о свом поступању ако би постојала опасност од усвајања одлука и повлачења потеза унутар НАТО-а који би угрожавали француске националне интересе. Да је он ову организацију посматрао као привремени аранжман за своју земљу, па и неку врсту нужног зла, види се недвосмислено и даље из његових „Мемоара наде“: „Француска... настављајући и даље да припада начелној коалицији установљеној за случај непријатељске агресије Вашингтонским споразумом, настојаће пре или касније да изађе из НАТО система, тим пре што ће се она снабдети нуклеарним наоружањем... Изнад свега, политичка независност... нам је неопходна да бисмо опстали у будућности“.¹⁰ Де Гол је јасно и исправно увидео током времена да је прошла реална опасност од совјетске, комунистичке инвазије на запад која је објективно фигурирала првих послератних година, те је сходно томе (а снабдевши претходно земљу нуклеарним оружјем као најјачом залогом) повукао овакав далекосежан потез.

У склопу разматрања његових односа са Англосаксонцима незаобилазно је питање генераловог односа према Канади и поготово Квебеку, као историјски француској провинцији у оквиру ове земље.¹¹ Коначан губитак Канаде након пораза у рату против Енглеза 1763. године није истовремено значио и престанак сваког утицаја француског елемента на том простору. Бројно и територијално релативно концентрисано франкофонско становништво је опстало током векова уживајући извесну форму аутономије кроз провинцију Квебек. Шарл де Гол је после дужег времена, вероватно и читавог низа деценија, први француски државник који је отворено покренуо питање статуса франкофонске провинције, федералне јединице Квебек у оквиру Канаде. Његов свефранцуски приступ националном питању и жеља да се ојачају везе са прекоокеанским „рођацима“ га је просто терао на акцију, па и неке радикалније потезе. У том смислу је као веома погодна прилика послужила његова, сада се већ може рећи чувена, посета Канади у јулу 1967. године. Сплетом околности његово обраћање окупљеној маси грађана у Монтреалу, престоници Квебека, се завршило, између осталих, његовим громогласним слоганом: „Живео слободни Квебек“! Тиме је де Гол изазвао својеврсни дипломатски инцидент и отказивање посете Отави и федералним властима Канаде. Ова посета, прва и истовремено последња Канади, је оставила значајан

¹⁰ *Mémoires d'espoir*, ibidem, стр. 143.

¹¹ Француско присуство у Канади датира још из прве половине XVI века. Француски краљеви су имали амбицију да прошире своје поседе и у том делу света, тако да је прва експедиција пућена ка северноамеричком тлу 1534. под вођством Жака Картијеа.

траг у свести многих канадских Француза¹² током наредних деценија и у великој мери подстакла њихову борбу за независност. Остварење тог циља је најближе било на референдуму за независност Квебека 1995. године који су присталице независности изгубиле за мање од једног процента.

При крају овог дела посвећеног односу Шарла де Гола према англо-америчком фактору није згорег препустити реч самом генералу: „Дакле овако! Ја нисам антиамерички настројен само зато што тренутно не следим Американце свуда, а поготово у политици коју они воде у Азији (рат у Вијетнаму, прим. аут.). Потпуно је тачно да их ту не подржавам. Према томе, ако то некеме значи да сам ја антиамерички настројен, ја ту не могу ништа, али водимо рачуна увек о чињеницама“.¹³

Овај његов амбивалентни став, који се нама чини као својеврсни прећутни, „непризнати“ антиамериканизам (а у основи као облик антиимперијализма), изречен у председничкој кампањи 1965. године, чини се да најбоље сажима суштину овог односа. Или, другим речима, могло би се резимирати као: „ваши смо савезници по жељи или нужди, али ваши поданици ни у ком случају“. У том својеврсном политичко-дипломатском надмудривању деголистичка политика је, према доминантно раширеном мишљењу, постигла неспорни успех, што потврђују и речи Хенрија Кисинџера, каснијег америчког државног секретара: „Током 60-их година наша европска политика се у великој мери састојала од узалудних покушаја да изолујемо Француску“.¹⁴

1.2. „Источна“ политика Шарла Де Гола

Шарл Де Гол је свакако био свестан чињенице да Француска припада Западу, односно западном крилу хришћанске цивилизације. Географски, културолошки, историјски посматрано, у то нема никакве дилеме. Међутим, он је итекако био свестан и свих политичких сложености и цивилизацијских разноликости планете и у том контексту је имао несумњиву жељу и амбицију да Француску нипошто не ограничи у свом деловању и утицају на западну хемисферу. Његова идеја водила је у том погледу сасвим јасна:

12 „Француски Канађани“ или „Канадски Французи“ су два израза које је Де Гол редовно користио, мада је уобичајенији и чешћи израз данас „франкофони Канађани“ или „Квебечани“, и то превасходно, наш је утисак, из прећутог разлога политичке коректности. Шарл де Гол пак није имао разлога, нити је желео, да ни језички ни суштински превише околиша у квалификацији појава и света око њега.

13 *Mémoires d'espoir*, ibidem, стр. 969.

14 <http://www.gaullisme.fr/2017/10/11/entre-de-gaulle-et-les-etats-unis-les-dessous-dune-guerre-de-30-ans/>

„Ми смо дужни да појмимо свет онакав какав он јесте, да деламо и живимо у таквом свету...То значи да Француска не сме себи ограничавати било какву могућност“.¹⁵ У том и таквом свету „не постоји ниједан разлог због којег бисмо ми искључили добре односе са овом или оном државом“, јер „ми смо народ који је створен да гради, да потпомаже међународну сарадњу“.¹⁶ У склопу исте визије је и његово уверење да је „мисија Француске да дела за општи интерес“ с обзиром да је „Француска светло света чији геније треба да обасјава васиону“.¹⁷ Овакав надахнути излив патриотизма (па вероватно, истине ради, и француског национализма) је неспорно плод његове дубоке вере у универзалистичку улогу своје земље, узгред речено врло ретке у толиком степену у новијој француској историји, једне заиста ватрене вере која је временом постала заштитни знак политичке мисли генерала на основу које је он градио своју целокупну политичку мисао и дело. Односно, како је то већ примећено, то је „убеђење које имају Французи да морају да размишљају не само за себе, већ и за остатак света“.¹⁸

Када се ова важна чињеница узме у обзир онда није тешко разумети његово послератно „источно отварање“ према Русији и Кини. Човек као Де Гол са огромном и разноврсном културом није могао сметнути са ума историјску величину и велике идеолошке разлике са болшевичким режимом у Москви нису у деголистичкој визији света могле избрисати потребу сарадње између Француске и Совјетског Савеза. У том смислу су одржавани и одређени контакти између француског покрета отпора у Лондону и Стаљиновог режима у Москви и током самог рата. Примера ради, једна ескадрила француских авиона (*Normandie-Niemen*) је упућена као помоћ Црвеној армији, а при крају рата, у децембру 1944. године, је потписан у Москви између две стране „Споразум о међусобном савезништву и помоћи“ инспирисан добрим делом и жељом Де Гола да Француској обезбеди бок и отвори врата сарадње и на другој страни света с обзиром на претећу америчку доминацију у готово сваком смислу у послератном периоду. Та сарадња и међусобно разумевање су настављени и након Стаљинове смрти током владавине Никите Сергејевича Хрушчова кроз међусобне посете њега и Де Гола Москви¹⁹ и Паризу. У прилог тврдње о специфичном,

15 *Mémoires d'espoir*, ibidem, стр. 970.

16 *Mémoires d'espoir*, ibidem, стр. 971.

17 Alain Peyrefitte, *C'était de Gaulle*, Edition de Fallois/ Fayard, 1994, стр. 283-284.

18 Sudir Hazareesingh, *Ce pays qui aime les idées- histoire d'une passion française*, Champs d'histoire, 2015, стр. 22.

19 Нарочито је Де Голова посета Москви 1966. године оставила на савременике упечатљив утисак. Приређен му је велики дочек и озбиљан програм посете широм многих места у

а у основи позитивном односу према Русији може да посведочи и једна, наизглед безначајна опаска. Ради се наиме о генераловом сталном инсистирању управо на речи „Русија“ или пак „совјетска Русија“ у обраћању, и поред званичног назива земље СССР. Нама се чини да је тиме индиректно желео да укаже да је, и поред тренутног комунистичког режима, „права“, историјска Русија увек ту, и да ће надживети све промене режима и идеологије, укључујући и тада владајућу комунистичку. Таква претпоставка, имајући у виду поготово генералов смисао за симболичне поруке и вербално изражавање, нам се чини сасвим основаном.

Што се пак друге велесиле источне хемисфере тиче, Шарл де Гол је и према Кини имао изграђен став и препознатљиву политику. Иако несумњиви противник сваке тоталитарне, па самим тим и комунистичке идеологије (и у њеној кинеској форми), његова флексибилност у меандрима геополитике је и овде дошла до изражаја. Комунистички режим Мао Цетунга, успостављен 1949. године након коначне победе над националистичким снагама Чан Кај Шека, је изазивао разумљиви одијум у западној хемисфери. Уосталом, сама чињеница да Кина није заузимала своје стално место у Савету безбедности УН све до 1971. године довољно говори о изолованости владајућег кинеског режима.²⁰ Међутим, све то није спречавало Шарла де Гола да и по овом питању издвоји став Француске на међународној сцени, а поготово у окриљу западног света. Француска је прва међу западним земљама признала Народну републику Кину, и то почетком 1964. године. Очекивано, и за овај државни гест би се упориште посредно могло пронаћи у његовим списима: „Француска... жели да буде у практичном, директном, плодотворном односу са свима и она то и чини, верујте! Рећићу чак да тренутно у свету, ако обратите пажњу, она једина то и чини...“²¹ Школски пример онога што многи у теорији зову *realpolitik* генерал је отворено примењивао у пракси.

Овде је дакле неопходно учити и подвући ту посебну, суштинску црту деголистичке политике - то је у основи једна специфична комбинација националног романтичарског идеализма с једне стране, и једног видљивог реалполитичког прагматизма, с друге стране. Чак бисмо били склони да тврдимо да је ово друго у осно-

СССР-у, укључујући и обилазак неких нуклеарних постројења и индустријских погона. Потписани су притом бројни двострани споразуми о сарадњи у многим областима. „Једини западни пријатељ“ Совјетског савеза се задржао у посети 12 дана, што је још један показатељ са колико озбиљности је пришао јачању француско-руских односа.

20 Уместо Кине, стално место у Савету безбедности Уједињених нација све до наведене године је заузимао представник антикомунистичког режима на Тајвану (у том периоду под називом Формоза).

21 *Mémoires d'espoir*, ibidem, стр. 971.

ви средство за остварење оног првог – кроз један флексибилан геополитички прагматизам постићи националну величину и независност. Код овако (наизглед) супротстављених и непомирљивих ствари као што су ове претходно наведене које је Шарл Де Гол вешто спајао у свом политичком деловању, јасно је да је стаза оваквог својеврсног одржавања политичке равнотеже између два светска гиганта какви су САД и СССР била релативно уска и да је захтевала личност веома јаких уверења, посебног историјског надахнућа и неспорне политичке вештине.

2. ЕВРОПСКО ПИТАЊЕ И УЛОГА ФРАНЦУСКЕ

Европско питање је једно од оних где је мисао Шарла Де Гола по нашем суду ванвременски актуелна, иако је тренутно, а ми верујемо ипак привремено, напуштена. Након Другог светског рата у разореној Европи, а првенствено у њеном западном делу, постојала је, објективно говорећи, идеја повезивања и сарадње европских народа. У послератном европском контексту прва детерминанта у одлучивању и деловању западне Европе је био страх од комунизма, односно од евентуалне инвазије Црвене армије. Тај реални страх је најпре довео до стварања НАТО-а са првобитним седиштем у Паризу 1949. године, а онда затим и до првог институционалног облика организовања западноевропских земаља кроз Европску заједницу за угљањ и челик 1951. године са Француском, Западном Немачком, Италијом, Белгијом, Холандијом и Луксембургом као земљама оснивачима. Та заједница је проширена 1957. године оснивањем Европске економске заједнице са основним циљем стварања и јачања заједничког тржишта и царинске уније. Битно је притом напоменути да су се ови почетни подухвати у изградњи европске „куће“ поклопили временски са привременим повлачењем генерала из јавног, па тако и политичког живота. Наиме, у периоду од неких 10-ак година (1947-1958) које се у литератури обично називају «*traversée du désert*“ или у буквалном преводу „прелазак преко пустиње“, он се у потпуности повукао на своје имање пишући ратне мемоаре и гледајући у тишини нарастајућу кризу у земљи коју слаби режим Четврте Републике није никако ни знао ни могао да реши.

Са његовим доласком на чело државе 1958. године Шарл де Гол је добио прилику да спроведе своју политику „европских интеграција“ данашњим језиком говорећи. Која је његова основна идеја по том питању? То је најпре један суви рационализам и врло изражени прагматизам. Односно, „Француска, гледајући строго са

становишта свог националног интереса...нема, отворено говорећи, потребу за неком организацијом Западне Европе... Међутим, она тежи практичном, а ако је могуће, и политичком приближавању...²² За Де Гола, уједињена Европа има смисла само у оној мери у којој одговара интересима свих европских народа и у којој сваки од тих народа појединачно може да очува своју националну самобитност, идентитет и посебне интересе. Такав став сходно доследној логици онда подразумева и самосталност једне такве „европске Европе“ наспрам осталих спољних чинилаца, а у првом реду Сједињених америчких држава. Де Гол је притом био сасвим свестан своје издвојене позиције у односу на остале европске политичаре у геополитичком контексту Европе током 50-их и 60-их година прошлог века. Тако, на пример, он каже током 1964. године: „Ако су наши суседи одбили да следе позив Француске за јединством и независношћу једне европске Европе, то је донекле и због тога што, у складу са својом традицијом, осећају бојазан од нашег вођства, али нарочито због тога што је у стању хладног рата у коме се свет налази њихова првенствена жеља да уживају америчку заштиту. Дакле, по том питању ми имамо другачије виђење од њих. Они виде ствари онаквим какве су оне биле пре петнаест година (у доба оснивања НАТО-а 1949, прим. аут.). Ми то видимо другачије.²³ Дobar пример оваквог концептуалног размимоилажења о изгледу будуће Европе можемо видети рецимо кроз однос Француске и Италије. Две историјски и културно блиске нације нису током читавог деголистичког периода успеле да пронађу до краја заједнички језик по овом питању. Тако рецимо италијански председник Антонио Сењи (*Antonio Segni*) приликом посете Паризу 1964. није крио разлике у виђењу са Де Голом: „Француска и Италија се у потпуности могу развити само кроз Европу. Једну уједињену Европу, али никако затворену, већ отворену ка свим партнерима који прихватају да се уједине у слободи и демократији“.²⁴

Европа је дакле према деголистичкој визији требало да представља једну хомогену групу земаља међусобно усклађених интереса чије политичке и економске амбиције не би смеле никако да дођу међусобно у сукоб. Земље које ће у тесној сарадњи солидарно сарађивати, али без икаквих примеса (и то је сигурно најважнија тачка његове мисли овде!) било каквог наднационалног приступа у циљу евентуалног стварања неке европске „супер-државе“ лишене стварног идентитета и вођена од стране безначајних европских бирократа.

22 *Mémoires d'espoir*, ibidem, стр. 142.

23 *Mémoires d'espoir*, ibidem, стр. 158.

24 Serge Bernstein, *L'Italie dans la pensée et le discours du general de Gaulle*, стр. 77, De Gaulle et l'Italie. Actes du colloque de Rome (1er-3 mars 1990).

У сржи европске тематике за генерала се налазило питање будућих француско- немачких односа. Односи двеју великих нација су свакако били значајно обележени и оптерећени свим ратовима које су две државе међусобно водиле, почев од француско-пруског рата 1871. године па све преко Првог и Другог светског рата. У том погледу, Шарл Де Гол је сматрао да „нова“ Европа мора да почива на чврстом будућем француско-немачком савезништву како би једном за свагда престали француско-немачки ратови који су разарали Европу. У циљу реализације такве политике је и потписан Споразум о помирењу и сарадњи између Немачке и Француске 1963. између Шарла Де Гола и Конрада Аденауера у чијој личности је генерал пронашао правог саговорника и савезника за остварење своје визије Европе. „Французи и Немци морају постати браћа. Братство два народа мора постати нешто елементарно“.²⁵ Иако на први поглед овакав излив добронамерности ка германском елементу против кога је ратовао у два светска рата може деловати чудан, па делом и необјашњив, он заправо и није изненађујући ако се до краја проникне у деголистичку логику поимања државне политике. Јер, „чињеница да он познаје само једну доктрину – интерес Француске“²⁶ указује на објашњење оваквог става. У послератном контексту нарастајуће моћи Сједињених америчких држава као објективно главног добитника Другог светског рата, Француска као сила „средњег ранга“, односно као сила која се бори да поврати своје некадашње политичке позиције, мора имати у будућности обезбеђен бок са истока у циљу мирног развијања својих потенцијала и моћи и одбрани своје независности и суверености. У том политичком науку, француско-немачко сукобљавање мора постати прошлост, док би савезништво са Немачком требало да постане незаобилазан елемент. Ако се притом узме у обзир и његов нескривено подозрив став према могућности и жељи Велике Британије²⁷ да заузме своје равноправно место у оквиру Европске економске заједнице, а чије приступање тој организацији је он доследно спречавао,²⁸ онда је јасно да сем будућег савез-

25 *C'était de Gaulle*, ibidem, стр. 153.

26 Michel Tauriac, *Vivre avec de Gaulle*, Plon, 2008, стр. 241.

27 И поред ратног савезништва и несумњиве чињенице да су пружили уточиште француском покрету отпора с њим на челу, Де Гол никад није могао (а чито ни хтео) да се ослободи својеврсног анти-англосаксонског осећања, у културолошком, па рекло би се делом и у цивилизацијском смислу. С једне стране, он је умео да ода признање енглеским и америчким војним успесима у оба светска рата, али са друге пак стране је био убеђен у политичку неискреност и хегемонистичке тежње англо-америчког двојца. У том контексту он указује на „својеврсно англосаксонско лицемерје које своју хегемонију скрива иза моралне забринутости“ (*Vivre avec de Gaulle*, ibidem, стр. 630-631).

28 Француски вето који је био суштински једина препрека уласку Велике Британије у Европску економску заједницу је фактички повучен тек 1973. године током председничког мандата генераловог наследника Жоржа Помпидуа. Тај генералов вето је био узрокван

ништва с Немачком он и није имао нарочити велики избор.

3. ПЕТА ФРАНЦУСКА РЕПУБЛИКА КАО ТЕМЕЉНИ ПРЕОБРАЖАЈ СИСТЕМА

Његов повратак на власт је најтешње повезан са кулминацијом кризе у Алжиру и отвореном побуном дела официра који су претили да преузму полуге власти и прошире утицај и на европски део Француске. Просто речено, претња војним ударом у земљи 1958. године је била врло реална. Режим умируће Четврте републике није имао ниједног другог излаза до да се обрати Шарлу де Голу као последњој нади за излазак из велике кризе, са саме ивице понора. Генералово лично дело не заостаје ни мало по својој амбицији или обиму ни у домену унутрашње политике. Он је управо и врло свестан чињенице да су неодговарајући политички систем као и слабост политичке елите земље пресудно допринели урушавању француске моћи и престижа који су кулминирали војним и националним сломом 1940. године.

3.1. Стање пре повратка на власт

Стање у Француској које је Шарл Де Гол затекао преузимањем власти (најпре премијерске дужности у мају 1958, а затим председничке крајем те године) је било све сем стабилног и обећавајућег. Проблема је било много а успешних решења мало на видуку. Доста сликовит приказ тог стања је дао и један од познатијих деголистичких министара Ален Перфит²⁹ (*Alain Peyrefitte*) када говори на пример о француском држању у међународним односима у периоду пре 1958. године: „Водећи послушничку спољну политику према Американцима с једне стране и колонијалну политику против које су се управо они борили с друге, Француска је на себе истовремено навукла суревњивост западног света и изазвала тензије са источним блоком. То је било превише. Али најгоре од свега је било то што је наследница Револуције из 1789. била презрена од стране пролетерских нација. Парламентарци (француски, прим. аут.) које сам сретао су видели својеврсну доследност у једном систему где су колоније биле подређене Паризу, а Париз Вашингтону. Зашто онда и Француска не би била један протекторат с обзиром да и

жељом да се из „европске породице“ искључи својеврсни убачени елемент, односно „тројански коњ Сједињених америчких држава“, како је де Гол третирао Велику Британију.

29 Ради се о личности која је заузимала више министарских функција под Де Головом влашћу, а касније обављала дужности и у дипломатији. Дакле о некоме ко је био врло релевантан и упућен у све догађаје током година о којима говоримо.

она има протекторате?³⁰ Наведено запажање једног од генералових каснијих министара на врло уверљив начин показује дубину кризе, недостатак озбиљне политичке визије и мањак међународног кредибилитета Четврте Републике на издисају. Овај политички поредак који је својим трајањем једва пребацио једну деценију (1946-1958) је свакако један од најнестабилнијих, а самим тим и најслабијих које је Француска имала у својој модерној историји. Тај режим објективно, с обзиром на број влада које су се под њим измениле (укупно 22 за 12 година!) није могао да успешно и трајно реши ниједан од бројних проблема који су опхрвали земљу. Постепени распад колонијалног царства, бројне министарске кризе и узастопни падови влада, лебдећа претња војним ударом једног броја незадовољних генерала ратним дешавањима у Алжиру, економска нестабилност и висока инфлација...у таквом стању је Шарл Де Гол дословно био „умољен“ да се реактивира из (привремене) пензије како би преузео власт и „гасио пожар“ у трошној грађевини Четврте републике.

Основна и темељна претпоставка од које полази Шарл де Гол у свом промишљању нужног институционалног преображаја је да су режими Треће (1870-1940) и Четврте (1946-1958) Републике својом вишедеценијском слабашћу и инертношћу пресудно допринели паду моћи и угледа француске државе што је и произвело војни и национални слом 1940. године, али и неиздрживу пат-позицију у алжирском рату (1954-1962). Ова два политичка режима, у основи готово идентична, фаворизујући свемоћ парламента и нестабилност влада (а уз шефа државе који је биран скупштинским путем уз углавном церемонијална овлашћења) није могао да одговори захтевима времена и бројним изазовима држави и друштву. У таквом једном контексту, генералова осуда онога што је он презриво називао „режим партија“ је потпуна и без изузетка. Он превасходно сматра да председник Републике мора бити апсолутно изнад дневних страначких борби и често јалових партијских свађа као својеврсни државни арбитар и водич нације кроз „ходнике“ садашњости и будућности, уз озбиљно уважавање и познавање прошлости.

3.2. Де Голов однос према идеологији и странкама

Као и у свакој политичкој анализи нечијег лика и дела потпуно је легитимно и очекивано питање идеолошке опредељености дотичне личности. Такво питање, природно, се може поставити и код разматрања генералове политичке мисли и деловања. С обзиром

³⁰ Alain Peyrefitte, *Le mal français*, Plon, 1976, стр. 46-47.

да је он на политичку позорницу ступио силом историјских прилика из потпуно другачијег, војничког света, јасно је да није имао класичан политички пут пре тога, нити му је била блиска стандардна политичка комбинаторика и уобичајен партијски живот. У том смислу ни његов однос према некој посебној идеологији није могао бити нарочито изражен у смислу претераног везивања. Па ипак, имајући у виду његово аристократско-буржоаско порекло, његову склоност ка „старинској“ визији отаџбине, његово природно ауторитативан став, војнички миље из кога је потекао, његове традиционалне манире и ставове по многим питањима, Шарл Де Гол је некако „природно“ и прећутно био сврставан у десницу, дакле конзервативни блок. Историјско-политички контекст у земљи у том погледу је био доста специфичан. Јер, како је то запазио током 60-их година чувени француски политиколог и правник Морис Диверже (*Maurice Duverger*): „У Француској нико не признаје да је десно – сви желе да буду на левици или бар на центру“.³¹ И притом закључује: „Левица је постигла велики успех тиме што је десници набацила осећај кривице“.³² Тај осећај кривице или нешто што је било налик томе је настало првенствено као плод држања петенистичког марионетског режима у току Другог светског рата када је мање-више све оно што је представљало или се сматрало десним снагама подржало, ако не искључиво, а оно у великој мери тај режим а самим тим, према доминантном послератном мишљењу, и губитак части Француске. Тако поједностављена слика свакако није до краја одговарала стварности јер је и добар број десно оријентисаних појединаца био у покрету отпора, али чињеница да је таква слика већ била створена и укореењена у послератној јавности. Под том и таквом хипотеком, једним својеврсним историјско-психолошким оптерећењем је читав низ деценија после Другог светског рата живела и деловала француска десница.³³

Међутим, сва та идеолошко-партијска питања су за генерала имала у основи другоразредни значај. По том питању он је имао сасвим категоричан, надидеолошки став: „Тежити изградњи Француске ослањајући се само на једну политичку фракцију је озбиљна грешка, а желети представљати Француску у име само једне политичке фракције је неопростив национални грех“.³⁴ Тежња за нацио-

31 Maurice Duverger, *Institutions politiques*, PUF, 1966, стр.705.

32 Maurice Duverger, *ibidem*, стр. 713.

33 У том контексту је занимљиво и сведочење бившег конзервативног француског премијера Франсоа Фијона који је изјавио да током његовог школовања на високим школама у Паризу (70-их година све оно што се сматрало „напредним“ и „вредним“ је сврставано лево, док све оно што је „назадно“ и „ретроградно“ је скоро аутоматски приписивано десници.

34 *Mémoires d'espoir*, *ibidem*, стр. 973.

налним јединством по сваку цену је у генераловим очима морала бити искључиво у функцији остварења два циља: националне независности која би нужно морала водити ка „циљу свих циљева“ – величини Француске, јер „Француска није Француска без величине“. Такав амбициозан циљ није притом био баш лако остварив у земљи „где је највећа партија...увек била партија незадовољника. То је важило до 1789, а то важи такође и после Револуције“.³⁵

С друге стране, посебност деголистичке мисли се јасно огледала и у економско-социјалној сфери. У том погледу он прави јасни отклон од чисто комунистичког, али и класичног капиталистичког приступа. Он истиче да „не негирајући корист коју је капитализам донео не само неколицини већ и заједници, чињеница је да он у себи носи мотиве за масовно и стално незадовољство. Истина је да неке мере ублажавају лоше последице режима заснованог на доктрини *“laissez-faire, laissez-passer”*, али оне не лече његову моралну исквареност“.³⁶ Када је о комунизму пак реч, он „иако у начелу спречава експлоатацију човека од стране човека, он спроводи наметнуту и одвратну тиранију и гура човека у мрачну атмосферу тоталитаризма, и притом углавном не остварујући у погледу животног стандарда, услова рада, пласирања производа, целокупног техничког напретка, оне резултате који би били остварени у слободи. Осуђујући дакле и један и други од та два супротстављена система, верујем да све указује нашој цивилизацији да мора изградити један нови систем који уређује људске односе на начин да свако учествује директно у резултатима предузећа у оквиру кога обавља посао“.³⁷ Овакав својеврсни „трећи пут“ Шарла де Гола је временом постао његов препознатљив знак у области привреде. Он фактички жели да сваки радник директно убира плодове свог рада у оквиру учешћа или партиципације у својој радној заједници.

Такође, сматрамо да у склопу анализе његовог односа према политичким идеологијама и странкама посебно место заслужује и однос према његовим најближим сарадницима преко којег се свеобухватно може појмити целина генералове личности. С обзиром да се Де Гол, као што смо могли видети, није сматрао привржеником ниједне посебне идеологије тиме је и његов однос према министрима, државним секретарима и осталим сарадницима био обележен првенствено кроз призму вишег циља- заједничког рада и односа према интересу отаџбине. У том смислу, блиска група људи око њега, такозвани „барони деголизма“, многи од њих и чланови

35 Alain Duhamel, *Les pathologies politiques françaises*, Plon, 2016, стр. 147.

36 *Mémoires d'espoir*, ibidem, стр. 111.

37 *Mémoires d'espoir*, ibidem, стр. 111.

бившег покрета отпора, су били тврдо језгро његових сарадника.³⁸ Исто тако, његова недогматичност по идеолошким питањима је допринела, ако не баш популарности у пуном смислу те речи, а оно најмање немалом поштовању које су према њему исказивале поједине партије³⁹ са левице, као и неки левичарски опредељени појединци. Међу овим последњима, такозваним „деголистима са левице“ (*chrétiens de gauche*) је било и неколико министара у његовим владама. Дакле, његова харизма, величина и дело су привукли и изванредан број појединаца који нису делили све идеолошке вредности са њим.

3.3. Институционалне реформе

Целокупна идејна основа деголистичког погледа на свет не би имала никаквог смисла ни конкретног ефекта без коренитог преображаја унутрашњег политичког система. У том смислу као најпречи задатак се наметнуло усвајање новог устава, односно стварање нове Републике.

У склопу генераловог односа према политичком систему у целини, неколико речи свакако заслужује и његов однос према облику владавине, односно републике и монархије. Имајући у виду да је „француско интелектуално биће суштински често склоно да ствари посматра кроз бинарне поделе: јакобинизам – жирондизам, централизам – унитаризам, левица – десница, асимилација – интеграција, президентизам – парламентаризам, република – монархија итд.“⁴⁰ јасно је да је и по овом питању он морао заузети јасан став. Његово породично порекло, образовање и друштвени миље из кога је произишао су поприлично указивали на његову интимну окренутост ка монархији, али је он као изразити реалиста свакако био свестан републиканског убеђења велике већине француског народа, те је у том смислу „скројен“ републикански устав са јаким овлашћењима (неки би вероватно рекли „крипто-монархистички“) за шефа државе. Или, како је то сам генерал констатовао:

38 Иако нису сматрани „баронима“, нашој јавности у Србији су међу именима генералових сарадника вероватно најпознатији Валери Жискар Дестен, каснији председник републике (1974-1981), иначе Де Голов министар финансија, као и Андре Малро, светски познат писац и министар културе током читавог периода генералове власти.

39 У случају Комунистичке партије Француске, веома јаке и утицајне у то доба (иако је политички врхунац имала непосредно после рата и педесетих година 20. века) генералов, у основи релативно благонаклон, па и савезнички однос према Совјетском Савезу, је сигурно пресудно допринео својеврсном ауторитету који је Де Гол створио код француских комуниста, иако његових неспорно идеолошких противника.

40 Гујаничић Душан, „Правно-политички поглед на француско схватање нације“, Српска политичка мисао, 1/2017, стр.305.

„Оно што сам ја покушао да изведем је синтеза између монархије и републике“.⁴¹ Од тог времена чувени израз „председничка монархија“ се укорењено и опстао у француском политичком и јавном говору, али чак и у научној литератури.

Шта је основна идеја својеврсне деголистичке институционалне „револуције“? То је пре свега његово дубоко уверење да на челу Француске мора бити јак председник републике који оличава јединство нације и својим легитимитетом и природном улогом коју је предодредила сама историја стоји изнад партија и дневнополитичких борби. Једноставно, шеф државе је та фигура који нацији одређује пут и чију је политику дужна да спроведе друга грана извршне власти оличена у влади. Тако да је у основи новог политичког система лежала нескривена одбојност који је генерал гајио према пропалим режимима Треће и Четврте Републике које је презриво звао „режим партија“. Притом, први од ова два је у његовој визији⁴² довео до грандиозног националног слома 1940. године, а други пак се пред његовим очима озбиљно повијао и чак урушавао под ударима алжирске кризе.

Међутим, у првој фази трајања Пете Републике генерал није могао да спроведе своју намеру увођења непосредног избора председника. У Француској је најиме постојала јака свест, преношена генерацијама, о „цезаристичком“ режиму Наполеона III (1852-1870) који је почео као легално изабрани председник Друге републике (1848-1852), а онда спровео државни удар и прогласио себе за цара Другог царства све до 1870. Страх, реалан или не, од завођења диктатуре или барем личног режима, је провејавао у добром делу јавности и служио као главни аргумент опозицији против увођења директног избора шефа државе. Међутим, у конкретну реализацију те идеје он је кренуо тек по окончању рата у Алжиру, и нарочито након неуспелог атентата на њега од стране жестоких противника⁴³

41 Alain Peyrefitte, *ibidem*, стр. 56.

42 Као и код сваке политичке процене логично је да и код Де Голове мора постојати један немали део субјективног, али ипак и неке објективне чињенице му дају за право. Тако рецимо, довољно је поменути да је између 1920. и 1940. (дакле практично између два светска рата) Француска променила за тих 20 година ни мање ни више већ 47 влада! Министарске кризе и чести падови влада, председници државе бирани у скупштини без великих моћи, застарела војна доктрина... све су то били главни узроци брзометног слома 1940. године.

43 Током рата у Алжиру је створена терористичка „Организације тајне војске“ (*Organisation de l'armée secrète*) позната по скраћеници ОАС. Као непомирљиве присталице останка Алжира у саставу Француске, њени чланови су извели велики број терористичких напада у којима је, превасходно у Алжиру, страдало на хиљаде људи свих раса и религија. Састављена углавном од Француза који су рођени и живели у Алжиру и незадовољних официра развојем деголистичке политике према овом питању, они су на крају у очајничком екстремизму покушали да дођу главе и самом генералу. Међутим, организација је после деловања од неколико година разбијена, а неке вође и похапшене, тако да свака

алжирске независности у париском региону у лето те исте године, односно 1962. Након спроведене уставне реформе и референдума уведен је непосредни избор шефа државе који ће постати једно од основних обележја Пете Републике и константа овог режима до данас.

У оквиру опсежних реформи уставног режима Де Гол је увео такође и једну специфичну новину у чувеном члану 16. Устава из 1958 према којем „када су институције Републике, национална независност, територијална целовитост или извршење међународних обавеза озбиљно и непосредно угрожени и када је редовно функционисање државних органа онемогућено, председник Републике предузима мере које захтевају околности након званичних консултација са премијером, председницима скупштинских домаова као и Уставним саветом“⁴⁴. Овај члан је једна потпуна новина у целокупној француској (и вероватно не само овој) уставној историји и отвара шефу државе широку могућност деловања када је држава најозбиљније угрожена спољним или унутрашњим непријатељем.⁴⁴ Као и сваки ванредни режим или мера и овде је тежиште на успостављању реда у што краћем року уз обавезно информисање нације путем званичне поруке. Тек по истеку 30 дана од почетка вршења ових ванредних овлашћења Уставни савет се може изјаснити о испуњености услова за даљу примену овог несвакидашњег члана устава. Повод за примену ове радикалне мере је била побуна групе незадовољних генерала у алжирском рату априла 1961. године који су се отворено одметнули од легалних власти и кренули у спровођење пуча. Након преузимања целокупне власти у руке од стране шефа државе на основу поменутог члана 16. Устава побуњени генерали су савладани, похапшени и осуђени.⁴⁵ Овај случај одметнутих официра у покушају државног удара је било најозбиљније искушење и за деголистичку власт и за њега лично током читаве његове једнодеценијске владавине, ако изузмемо горе поменути неуспели покушај атентата на њега 1962. године.

С друге стране, поред институционалних реформи темељни преображај у односу председник-народ је спроведен кроз установу референдума. У француској историји сигурно није било ниједног шефа државе који је чешће посезао за овим обликом непосредне

њена активност престаје 1962. године.

44 Ова „легализована диктатура“ има, рекло би се, инспирацију (свесну или несвесну) у институцији римског диктатора који је преузимао сву власт у земљи уз обавезу да уведе ред и отклони кризу у року од 6 месеци.

45 Радило се конкретно о четири генерала: Салану (*Salan*), Шалу (*Challe*), Зелеру (*Zeller*) и Жуоу (*Jouhaud*). Они су успели да под своју команду ставе око 1000 падобранаца, заузму неке важне тачке и институције у Алжиру, запрете државним ударом, али су после неколико дана савладани и осуђени на затворске казне.

демократије и народног изјашњавања од Шарла де Гола. Конкретно, током његове десетогодишње владавине је он чак 5 пута поsegнуо за референдумом; у преводу- колико и сви француски председници после њега заједно!⁴⁶ Ти референдуми су се односили на усвајање новог устава (1958), питање самоопредељења народа у Алжиру (1961), самог евијанског мировног споразума којим је требало окончати алжирски рат (1962), увођења директног избора председника републике (1962) и питања регионализације и реформе Сената (1969). Сви ови референдуми су добијени релативно убедљивом већином, са изузетком овог последњег који је био директан, непосредан повод за одлазак Шарла де Гола са власти.

ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА

Дело Шарла де Гола је ван сваке сумње велико, а ми сматрамо и трајно, и то у многим областима. Уосталом већ сама чињеница да се ове године обележава 60 година од успостављања његовог највећег животног дела, Пете републике, сведочи довољно у прилог изреченој тези. Поготово имајући у виду да „Пета република и није била предвиђена да потраје. Њено постојање је било у основи условљено решавањем алжирског питања због којег је генерал Де Гол и био позван да се врати на власт“.⁴⁷ Дакле, у свести доброг дела француске политичке класе тог доба генерал је, као својеврсни „ватрогасац“, добио мисију да угаси пожар алжирског рата, без превелике намере да му се омогући накнадно, у очима те исте касте, остваривање његових идеја и визије Француске. Међутим, снагом својих убеђења и личном храброшћу, моралним ауторитетом потеклим из светског рата, као и захваљујући одређеној групи верних сарадника оданих како његовој личности, тако и идејама које је заступао, Шарл де Гол је успео да се наметне и опстане на политичкој и историјској сцени Француске.

С друге стране, не само као спасилац отаџбине у Другом светском рату и утемељитељ новог режима, Де Гол је остао упамћен и по оригиналности својих политичких идеја и светске улоге коју је наменио Француској. Како је то већ једном језгровито речено „његова мисија, планетарног домета, се може изразити кроз неколико речи: независност, светска улога, француска самобитност“.⁴⁸ Ње-

46 А ради се о чак шесторици председника који су после њега преузимали власт у Петој републици до данас. Из тога јасно следи да је за његове наследнике употреба референдума била изузетак а не правило.

47 Jean Gicquel, Jean-Eric Gicquel, *Droit constitutionnel et institutions politiques*, Montchrestien, 2007, стр. 471.

48 Jean-Michel Gaillard, “Le grand dessein du général”, *Les collections de l’Histoire*, hors-série

гова идеологија, или бар оно што би се у одређеном смислу могло подвести под њу, је у потпуности обележена специфичном спојем једног романтичарског идеализма с једне, и једног израженог прагматизма, с друге стране. Исто тако, он је својим политичким деловањем и мишљу објединио различите традиције француске политичке мисли- успео је да „помири два национализма различитог порекла, онај са левице и онај са деснице“.⁴⁹ За њега би се мирне душе могло рећи да је у потпуности прихватио ону идеју чувеног филозофа Анри Бергсона по којем је „једна нација једна мисија“.⁵⁰ Додајући притом у целу причу и један доста особен стил генераловог владања, харизматско-ауторитарни, рекли бисмо, утисак о његовој политичкој јединствености се чини потпуним. Спољно-политички посматрано, генерал је такође успео свим својим набројаним квалитетима да прилично вешто француски брод усидри између две идеолошки супротстављене велесиле тог доба, САД и СССР.

Разуме се исто тако да је свака велика личност имала и одређене неуспехе који се не смеју пренебрегнути у оцени њеног целокупног деловања. Де Голу се конкретно може замерити што није успео да изведе до краја мирнији разлаз са Алжиром и није боље можда припремио јавно мњење, а поготово алжирске Французе, за оно што се испоставило на крају као историјска неминовност. С друге стране, мајска побуна студената 1968. године са озбиљним анархистичко-маоистичким револуционарним елементима, праћена вишенедељним штрајковима, блокадом земље и великим уличним демонстрацијама је догађај који он није предвидео и који је у извесној мери уздрмао његов режим.⁵¹ Његов одлазак после неуспешног референдума којим је он желео да покрене питање ре-

n°1, Les années De Gaulle, 1998, стр.75.

49 Edouard Balladur, *Caractère de la France*, Plon, 1997, стр.25.

50 Henri Bergson, *Le bon sens ou l'esprit français*, Mille et une nuits, 2012, стр. 61-62.

51 Овај догађај, својеврсна револуција у покушају, је прилично уздрмао деголистичку власт иако је политички пропао након вишенедељних потреса у земљи. Несналажење владе првих неколико дана, чудна тишина самог генерала, његов тајни одлазак у посету француским војницима у њиховој зони у Немачкој, брутално сукоби полиције и демонстраната на улицама Париза, блокада Сорбоне и остали догађаји, су обележили оно што је у историји остало упамћено као „Мај 1968“. Након почетног шока, деголистичка власт се сабрала, организовала контрадемонстрације подршке, расписала парламентарне изборе и на њима победила. Али, побуна (која је према неким, истина неповрђеним информацијама, била потмогана и од стране саме ЦИА) је у земљи оставила трајни утисак и имала накнадне социолошко-културолошке последице, превасходно кроз попуштање традиционалног васпитања и многих схватања, као и ослобађања индивидуалистичког духа код доброг дела омладине. Оцене у погледу „Маја 1968.“ остају у Француској и даље опречне, првенствено у зависности од идеолошко-политичке опредељености коментатора. Исто тако, оцене у погледу самих узрока овог догађаја (побуна против превише ауторитарног друштва, ригидног система школовања и спорог друштвеног напредовања) нису једнообразне.

гионализације и реформе Сената у априлу 1969. је означио пре-засићеност старог државника великим амбицијама услед недостатка оне већинске подршке народа коју је уживао током читаве своје владавине. „За Де Гола ствари су биле једноставне: имао је изграђене концепције, подвргавао је своју власт свим изборима и референдумима. То је било на све или ништа, стално обраћање народу, узастопна провера народног поверења у њега“.⁵² Чим је први пут током десетогодишње владавине осетио да више не ужива плебисцитарну (иако је можда још увек имао већинску) подршку Француза, он се моментално и достојанствено повукао са власти.

Што се тиче деголистичког наслеђа у данашњој Француској, ствари делују доста сложено с обзиром на разноликост оних партија и струја које данас готово једногласно поштују генералов лик и дело. Партија која је баштинила његово наслеђе, основана 1976. године под називом „Окупљање за Републику“ чија је најистакнутија фигура био некадашњи председник Француске Жак Ширак (1995-2002) је од тада два пута мењала своје име⁵³, па делимично и идеологију, и велико је питање може ли се она и даље сматрати легитимним наследником деголизма, поготово имајући у виду одступање од неких кључних деголистичких принципа као што је, на пример, повратак Француске 2008. у јединствен систем НАТО командовања, директно супротан наведеној генераловој одлуци о војној независности у оквиру алијансе из 1966. године. Исто тако је врло занимљива чињеница да је и некада најогорченији противник генерала, Национални фронт Жан-Мари Лепена, настао од непомирљивих присталица Алжира у саставу Француске и делом бивших колаборациониста-петениста (дакле оног што се у француском контексту сматра екстремном десницом), у међувремено са доласком Марин Лепен на чело странке 2011. године идеолошки „променио плочу“ и углавном прихватио генералову мисао и дело. Постоји такође још један одређен број деголистички усмерених мањих странака и покрета који за сада немају одлучујућу улогу на француској политичкој сцени. Тако да, кад говоримо о деголистичком наслеђу у Француској данас, најприближније истини би било рећи да су готово сви бар помало, барем декларативно, деголисти, али да то дефинитивно нико није суштински до краја.

Но, политичка мисао и дело Шарла де Гола су довољно велики да је њихова вредност ванвременска и тешко достижна у догледно време, макар имајући у виду садашње политичке околности у

⁵² Edouard Balladur, *ibidem*, стр.74.

⁵³ Та странка је 2002. године променила назив у „Унија за народни покрет“, а 2015. званично у „Републиканци“.

Француској. Тај „стални позив на напор“⁵⁴ или „одбијање онога што делује неизбежно“⁵⁵ је несумњиво за сада последња велика идеја у француској политици.

ЛИТЕРАТУРА

- Balladur, Edouard, *Caractère de la France*, Plon, 1997.
- Bergson, Henri, *Le bon sens ou l'esprit français*, Mille et une nuits, 2012.
- Bernstein, Serge, *L'Italie dans la pensée et le discours du general de Gaulle*, De Gaulle et l'Italie. Actes du colloque de Rome (1er-3 mars 1990).
- De Gaulle, Charles, *Mémoires d'espoir*, Plon, 1999.
- Duhamel, Alain, *Les pathologies politiques françaises*, Plon, 2016.
- Duverger, Maurice, *Institutions politiques*, PUF, 1966.
- Gaillard, Jean-Michel, “Le grand dessein du général”, *Les collections de l'Histoire*, hors-série n°1, Les années De Gaulle, 1998.
- Gicquel, Jean, Gicquel, Jean-Eric, *Droit constitutionnel et institutions politiques*, Montchrestien, 2007.
- Hazareesingh, Sudir, *Ce pays qui aime les idées- histoire d'une passion française*, Champs d'histoire, 2015.
- Peyrefitte, Alain, *C'était de Gaulle*, Edition de Fallois/ Fayard, 1994.
- Peyrefitte, Alain, *Le mal français*, Plon, 1976.
- Tauriac, Michel, *Vivre avec de Gaulle*, Plon, 2008.
- Гујаничић, Душан, „Правно-политички поглед на француско схватање нације“, *Српска политичка мисао*, 1/2017, стр. 299-320.
- Де Гол, Шарл, *Ратни мемоари I*, Просвета, 1968.
- <http://www.gaullisme.fr/2017/10/11/entre-de-gaulle-et-les-etats-unis-les-dessous-dune-guerre-de-30-ans/>

Dušan Gujaničić

THE POLITICAL IDEOLOGY OF CHARLES DE GAULLE

Resume

Charles de Gaulle is one of those persons whose work has indisputably marked an important part of European and world history in the XX century. The leader of the French resistance

54 *Les partis politiques français*, ibidem, стр. 40.

55 *Les partis politiques français*, ibidem, стр. 43.

during World War II has become the founder of the French Fifth Republic in 1958, setting the finishing of the Algerian war for independence as the main goal. All his work and politics were characterized by a strong will to build the national independence of France between the two great powers, ideologically opposed in the post-war period, USA and the Soviet Union. His wish for national independence was directly inspired by a vision of the French greatness that De Gaulle imagined since his childhood as the product of his patriotic education and later military career. At the same time, he was conscious of the fact that to achieve this purpose France will need nuclear weapon, as the most powerful guarantee for its independence. In the domain of internal policy his Constitution of 1958 assured the prevalence of executive power over the Parliament, bearing in mind that it was a central point of power under the Third and Fourth French Republic, and was, in his opinion, responsible for the huge national disaster in 1940 and the crisis in Algeria between 1954 and 1962, respectively. Nowadays in France, the legacy of Charles de Gaulle is officially continued by a few political parties and movements but it would be difficult to say if one or another is the true heir of his political thought. However, the force of his political convictions and the fortitude of his historical work are indisputable facts, even though French official policy nowadays has practically abridged some principles of Gaullism, as for example the independence of France within NATO. However, globally, the political thought of general de Gaulle remains the last great idea in the French politics.

Keywords: gaullism, sovereignty, national independence, vision, historical role

Владимир Маринковић

Висока струковна школа за предузетништво, Београд

ЕКОНОМСКА НЕРАЗВИЈЕНОСТ КАО СУДБИНА ИЛИ КАО ИЗАЗОВ

Сажетак

Питање теоријског приступа и практичног решавања проблема сиромаштва се може поставити и на други начин – како се теоријски, политички, морално приступа питању економских могућности једне земље у целини и региона у њеном саставу. Очигледно је да ово питање није само економско у ужем смислу те речи. Напротив, објективан, целовит приступ питањима економских могућности потврђује потребу и доприноси ширем приступу економским питањима. Тачније речено, подстиче да се гради шири економско теоријски и развојни приступ. Тај приступ је истовремено најјача аргументација у супротстављању уском економистичком приступу, који економски, а тиме у великој мери и укупни живот друштва настоји да укалупи у табеле, процене, графиконе. Када би то било тачно и могуће, друштвом би владале књиговође. Не спорећи, наравно, значај статистичких економских и развојних показатеља, управо кроз функционисање и изузетну флесибилност тржишта потврђује да је живот много богатији и разноврснији, и да се та разноврсност и развојност и динамика живота и промене које он носи, само у ограниченом обиму може сврстати у табеле и графиконе. То, још једном, потврђује неопходност редефинисања основних категорија економске и друштвене теорије, у складу са променама које су се догодиле у протеклим деценијама и чији смо савременици и данас. Очигледно је да се у савременом добу, услед промена у друштвеној структури, структури производње, развоју нових технологија, чији је резултат све већа количина матријалних добара која је доступна све већем кругу потрошача, промена у начину живота и систему друштвених и личних вредности, не могу истим параметрима да се мере економски и развојни показатељи,

укључујући ту и интегративни показатељ, који је дефинисан као економске могућности Србије.

Наведена констатација суочава нас са неизбежношћу трагања за одговором на питање шта су то економске могућности, како да се оне на најобјективнији, најцеловити начин дефинишу, како да се дефинишу компоненте које чине економску развијеност, а на основу тога и чиниоци који утичу на стање и перспективе економских могућности. Пре свега, већ на појавној равни је уочљиво колико је тешко и теоријски, али и практично, ризично покушати да се дефинише појам економских могућности.

Кључне речи: сиромаштво, апсолутно сиромаштво, економска криза, капитализам, држава, миграција, нове технологије

1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Опредељење да се разматра питање, или тачније речено дилема – економска неразвијеност као судбина или изазов, проистиче из става да економска неразвијеност није само економска категорија у ужем смислу те речи. Напротив, економска неразвијеност је само изоштрени редгенски снимак стања у једном друштву, како економског, тако, политичког, социјалног и моралног, односно суочавање са чињеницом да одређено, конкретно друштво није успело да покрене и развије своје људске и природне потенцијале. Избор поменуте теме овог текста такође изражава став аутора да су појмови економска неразвијеност Србије и економске могућности Србије, функционално повезани и условљени, али да међу њима влада један однос против става, који у одређеним околностима може ићи до међусобне искључивости.¹ Тај противуречни однос између економске неразвијености и економских могућности је, пре свега, језички, појмовно и логички неприхватљив, јер економске могућности и економска неразвијеност фактички значи да не постоје економске могућности. Истовремено, економске могућности се на појавној равни и у целини мере конкретним и видљивим економским и друштвеним резултатима. Из ове противуречности се можда може изаћи кроз формално прихватљиву формулацију да су економске могућности на нултом нивоу, али то не даје релевантан одговор, како за друштвену теорију, тако ни за практични економски живот једног друштва.

¹ *Криза и развој*, Зборник са истоименог Саветовања, Институт друштвених наука, Београд, 2010.

Другим речима, питање се може поставити и на други начин – како се теоријски, политички, морално приступа питању економских могућности једне земље у целини и региона у њеном саставу. Очигледно је да ово питање није само економско у ужем смислу те речи. Напротив, објективан, целовит приступ питањима економских могућности потврђује потребу и доприноси ширем приступу економским питањима. Тачније речено, подстиче да се гради шири економско теоријски и развојни приступ. Тај приступ је истовремено, најјача аргументација у супротстављању уском економистичком приступу, који економски, а тиме у великој мери и укупни живот друштва настоји да укалупи у табеле, проценте, графиконе. Када би то било тачно и могуће, друштвом би владале књиговође. Не спорећи, наравно, значај статистичких економских и развојних показатеља, управо кроз функционисање и изузетну флесибилност тржишта потврђује да је живот много богатији и разноврснији, и да се та разноврсност и развојност и динамика живота и промене које он носи, само у ограниченом обиму може сврстати у табеле и графиконе. То, још једном, потврђује неопходност редефинисања основних категорије економске и друштвене теорије, у складу са променама које су се догодиле у протеклим деценијама и чији смо савременици и данас. Очигледно је да се у савременом добу, услед промена у друштвеној структури, структури производње, развоју нових технологија, чији је резултат све већа количина материјалних добара која је доступна све већем кругу потрошача, промена у начину живота и систему друштвених и личних вредности, не могу истим параметрима да се мере економски и развојни показатељи, укључујући ту и интегративни показатељ, који је дефинисан као економске могућности Србије.

Наведена констатација суочава нас са неизбежношћу трагања за одговором на питање шта су то економске могућности, како да се оне на најобјективнији, најцеловити начин дефинишу, како да се дефинишу компоненте које чине економску развијеност, а на основу тога и чиниоци који утичу на стање и перспективе економских могућности. Пре свега, већ на појавној равни је уочљиво колико је тешко и теоријски, али и практично, ризично покушати да се дефинише појам економских могућности. То условљава чињеница да економске могућности нису нека јасно дефинисана нумеричка, статистичка величина, односно показатељ, која је егзактно мерљива. То, наравно, не значи да економске могућности, као полазна основа за дефинисање развојне стратегије и пословне политике нису уопште мерљиве. Напротив сложени, интегративни појам – економске могућности садржи знатан број параметара који јесу

мерљиви и који се могу изразити економско – статистичким показатељима.² Међутим, појам, односно категорија – економске могућности такође садржи и параметре, односно дефинисане циљеве и путеве до остваривања тих циљева који у себи садрже поред економских и конкретно мерљивих и политичке, социјалне и моралне аспекте, параметре који су по својој природи хеуристички, у том смислу што садрже визију како друштво у целини и национална економија треба да изгледају у ближој или даљој будућности.

Из напред наведених чињеница проистиче да је анализа и процена економских могућности суочена са опасношћу да се запоставе или маргинализују реални развојни параметри и да се у најбољој намери да се динамично развијају и унапређују економске могућности, уместо реалне оцене у анализи економских могућности превагне списак жеља. Другим речима дефинисање економских могућности захтева да се стално гради и проверава оптимални однос између објективних и субјективних критеријума.

2. СИРОМАШТВО И АПСОЛУТНО СИРОМАШТВО ВЕРСУС ЕКОНОМСКЕ МОГУЋНОСТИ

Питање да ли је сиромаштво судбина појединаца, појединих друштвених група или читавих народа је питање које је старо колико и људски род. Међутим, могућ је и други теоријски и историјски приступ према коме свест о сиромаштву, односно о економским разликама међу људима настаје тек на одређеном ступњу економског и друштвеног развоја. Реч је о оном ступњу економског развоја на коме је могуће раслојавање по економском статусу, а то значи по богатству и сиромаштву. Подразумева се да се то суштински разликује од појмова и параметара сиромаштва и богатства у савременом добу. Пре тога, у веома дугом периоду историје ниво развоја производних снага, односно способности људи да стварају материјална добра био је на тако ниском нивоу да је једва обезбеђивао елементарну биолошку егзистенцију људи, а било је и периода када ни то није било могуће. То, поред осталог, потврђује и чињеница да је све до XVIII века главни проблем човечанства била глад, односно недостатак хране. Тада се, на првим корацима историје човечанства почиње да успоставља специфични, противуречни однос између сиромаштва и економских могућности. Наравно, да се неизбежно отворило и претходно трајно присутно питање у друштвеној теорији и практичном животу – појма и параметара економских могућности. При томе су се континуирано испољиле

2 Т. Пикети, *Капитал у XXI веку*, Академска књига, Нови Сад, 2013.

трајне одреднице појма економских могућности – развојност, динамика и промене.³

Појмови економске могућности и сиромаштво су међусобно супротстављени, по природи ствари они се искључују. Међутим, однос ова два појма обухвата шири спектар аспеката. Наиме, сиромаштво и економске могућности се крећу у различитим смеровима, односно, налазе се у односу супротне пропорције. То значи да пораст сиромаштва значи опадање економских могућности. И обрнуто, пораст економских могућности, води смањивању сиромаштва. Међутим, нажалост, овај однос се не креће увек по логичким и математичко статистичким правилима, односно унапређивање економских могућности једне заједнице не прати увек смањивање сиромаштва. У анализи ових односа може се пронаћи бар део одговора на питања законитости односа сиромаштва и економских могућности.⁴

Да би се аргументовано, објективно одговорило на ово питање, неопходно је прво дефинисати теоријски модел односа сиромаштва и економских могућности друштва. Наиме, теоријски, сиромаштво може пасти на најнижи ниво, који се у социјалним и економским теоријама и моделима дефинише као беда. Наравно, ова дефиниција не значи много, ако не буде поткрепљена конкретним показатељима, односно параметрима. То је истовремено и услов и полазна основа да се истом методологијом и статистичким, економским показатељима дефинишу и пореде различити нивои сиромаштва.

Друштвена теорија и стратегије економске и социјалне политике у основи дефинишу два нивоа сиромаштва:

Апсолутно сиромаштво, које подразумева немогућност појединца и породице да обезбеде минималне биолошке потребе, односно просту репродукцију радне и животне снаге;

Релативно сиромаштво, које подразумева да појединац и породица обезбеђују одређени ниво својих основних потреба у храни и другим елементарним потребама, али то није довољно за пристојан живот, у складу са достигнућима и стандардима савремене цивилизације;

Међутим, поред ова два нивоа, неопходно је увести трећи ниво, који се може дефинисати као „нулта тачка апсолутног сиромаштва“. То је она тачка у којој друштвена заједница из различитих разлога има „нулте економске могућности“. То значи да та друштвена

3 Д. Радевић, „Моралне последице економског раста“, Зборник радова *Морал и економија*, Институт друштвених наука, Београд, 2010.

4 Н. Чомски, *Профит изнад људи – Неолиберализам и глобални поредак*, Светови, Нови Сад, 1999.

заједница није биолошки, а то значи ни друштвено и економски одржива и да се налази пред најтежим изазовом – нестајања. Са становишта историјског искуства то није нова ни непозната ствар. Напротив, у историји су познате ситуације у којима се поједине друштвене заједнице изумрле, зато што нису биле у стању да себи обезбеде основну биолошку егзистенцију.

Посматрано кроз временску димензију, може се уочити и издвојити један посебан, специфични аспект историје. Наиме, историја, као кретање цивилизације и људског друштва, као и сваког појединца кроз временску димензију, може да се проучава са различитих аспеката, који говоре о сложености и вишедимензионалности кретања и живота људског друштва, које се може кретати у правцу прогреса, али и у контра смеру економског, социјалног и сваког другог пропадања. Тако се историја може посматрати и анализирати као историја филозофије, као историја науке, као историја географских открића, као историја културе и др. У том смислу, историја се може посматрати и као историја борбе човека за биолошки опстанак. И у том аспекту историје фактички су концентрисани сви други садржаји и аспекти – развој науке и знања, стварање нових, продуктивнијих алата, историја односа човека и природе, способност човека да опстане у природним околностима, које су му, у крајњој линији дате. Чињеница да људска врста опстаје скоро два милиона година, како тврде историчари, археолози и научници других струка који се баве овим питањима, говори о њеној виталности. Међутим, та виталност и капацитет опстанка није увек био она права, равномерна линија. Напротив, управо из разлога ограниченог знања о природи и њеним законитостима, спорог развоја науке и примитивних средстава за производњу та линија у већем делу досадашње историје кретала се на нивоу, а неретко испод нивоа егзистенцијалног минимума, а то значи биолошког преживљавања. Чак штавише, у периоду који је само неколико векова удаљен од савремене епохе, историјски су позната масовна умирања људи од глади и заразних болести (велике богиње, лепра, куга), које су последица слабе ухрањености и веома ниског степена имунитета, који је директна последица некавалитетног живота, који погубно утиче на здравље, радну и животну способност људи.

Међутим, историјски контекст, односно посматрање борбе човека за егзистенцију кроз временску димензију потврђује да линија која говори о капацитетима човека да себи обезбеди егзистенцију, у целини има узлазну линију, која се у позитивном смеру одваја од те линије апсолутног сиромаштва. На ту, позитивну, цивилизацијско развојну тенденцију посебно су утицале две групе фактора:

Прва, све динамичнији развој нових технологија и нових области производње, који фактички значи оспособљавање људи да стварају све веће количине материјалних добара, чиме су та материјална добра, пре свега она за елементарне животне потребе постајала све доступнија ширем кругу људи. Једну од моторних, покретачких снага овог процеса представљају све веће могућности трансфера знања, чиме се, посредно или непосредно, утиче на веома динамично унапређивање продуктивности рада. Поред тога, посебно се мора издвојити значај средстава информисања и информатичких технологија, који омогућују да људи са различитих континената упознају друге политичке и друштвене системе, начин живота и наравно висок стандард грађана у једном броју земаља.⁵ Наравно, да то оснажује њихову жељу да достигну такав, или приближно висок стандард. До остваривања тог циља, потенцијално их воде два пута:

Први је економски и технолошки развој и унапређивање квалитета живота у сопственој земљи;

Други је, одлазак у другу земљу у којој је такав ниво стандарда и квалитета живота већ упостављен.

Одлуке о томе, су као што то потврђује савремена пракса су различите, условљене читавим низом различитих, личних и друштвених чинилаца, али у сваком случају оба наведена пута имају један заједнички именитељ, а то је да се и један и друга одлука заснивају на уверењу да сиромаштво није зла судбина, већ питање личног и друштвеног избора и капацитета да се тај лични и друштвени избор оствари.

Друга група фактора односи се на развијање механизма и праксе социјалне солидарности, која се манифестује у пружање материјалне и друге помоћи оним друштвима која нису у стању да себи обезбеде елементарну биолошку егзистенцију. Ипак, по педагошком принципу „утврђивања пређеног градива“ треба имати у виду да су се овакве ситуације догађале у прошлости, као и да сиромаштво има сопствене изворе снаге и обнављања, које није лако контролисати.

3. АПСОЛУТНО СИРОМАШТВО ВС. ЉУДСКА ПРАВА

И поред неспорних резултата на плану економског и технолошког, као и социјалног развоја, унапређивању постојећих и увођење нових средстава за производњу, порасту продуктивности и других макроекономских показатеља, унапређивању квалитета

⁵ F. Fukujama, *Social capital and civil society*, IMF, 1999.

живота, не може се порећи чињеница да је свет у коме живимо и даље суочен са чињеницом апсолутног сиромаштва, као и да се са тим цивилизацијским проблемом суочава и Србија.

Апсолутно сиромаштво се најчешће, или искључиво посматра као економски проблем. То једноставно није тачно. Напротив, то је кретање линијом мањег отпора. Можда звучи цинично, али сматрам да је бежање од стварности и суштине проблема када се појам и проблем апсолутног сиромаштва сведе само на *два долара по глави становника*. Не спорим, при томе значај економских рачуница и покатеља, али апсолутно сиромаштво је, пре свега, политички, социјални и морални проблем. Свођење проблема апсолутног сиромаштва на податак, односно критеријум од два долара по глави становника у крајњој линији затвара пут за објективну, критичку анализу економских и друштвених процеса који као последицу имају апсолутно сиромаштво. То је, такође, обесхрабривање људи, како оних који се на политичком, економском, моралном и најширем друштвеном плану, различитим мерама и активностима боре против апсолутног сиромаштва, тако и оних који су жртве апсолутног сиромаштва.⁶ Такав приступ води ка закључку, односно доприноси стварању и одржавању свести оних који су сиромашни и гладни да је такво стање њихова зла и неизбежна судбина, коју не могу да избегну, што их води ка томе да сиромаштво прихвате као начин живота.

Одговор на питање стратегије изласка из стања сиромаштва и посебно апсолутног сиромаштва није лак. Оно што је неспорно, јесте чињеница да први корак у правцу тражења одговора на ово питање, које је питање судбине и највећих изазова човечанства кроз целокупну историју, па и у савременом добу, представља дефинисање интердисциплинарног принципа. У прилог томе иде читав низ чињеница, међу којима се овом приликом издвајају две:

Прва, да формални економистички одговор није дао целовит одговор на ово питање, већ се некритички задржао само на једном аспекту;

Друга, у трагању за релевантним целовитим, аргументованим одговором на ово питање, најдаље су отишли они научници који се баве филозофијом и етиком економије, што потврђује да се у новој филозофији економије, али и друштва у целини, налази, ако не цео, онда добар део одговора на један од највећих цивилизацијских изазова савременог доба.

Не може се оспорити да се поједине државе, као и глобална заједница кроз одговарајуће програме и институције нису бавиле

6 Б. Кривокапић, *Међународна људска права*, Мегатренд универзитет, Београд, 2010.

питањима смањивања сиромаштва и глади као најтежег и најтрагичнијег облика сиромаштва. Не спорећи велике напоре, добру вољу и мотивацију свих оних који су се бавили овим проблемом, не може се, на жалост, пренебрегнути чињеница да активност која је вођена на овом плану није дала жељене резултате. При томе, под жељним резултатом, сматрам само један резултат који једини остварује економски, политички, социјални, морални циљ, а то је да се сиромаштво у целини искорени и коначно остане тамо где по цивилизацијским стандардима једино може да остане, а то су историјске читанке.

Говорећи савременим политичким и речником друштвених наука, може се рећи да друштво у целини није имало потребан капацитет да искорени апсолутно сиромаштво и глад као најтежи облик апсолутног сиромаштва. Такав став потврђује и податак из извештаја Светске организације за храну (ФАО), према коме је у свету данас 11% гладних.⁷ Овако висок проценат снагом аргумената потврђује тежину овог проблема, као и чињеницу да овај проблем није само економски, већ и политички, социјални, морални, другум речима друштвени проблем.

Чињеница да у свету чији смо савременици постоји 11% а то је око 800.000.000 људи који су гладни, данас, у другој деценији двадесетпрвог века једноставно је цивилизацијски неприхватљива, што значи да се само тако може посматрати, анализирати као цивилизацијски проблем. То опредељује и полазну основу интегралног приступа проблему глади, односно апсолутног сиромаштва. Тај приступ обухвата две, међусобно супротстављене компоненте:

Прва компонента је та да је 11% оних који немају дневно минималну количину хране довољну за биолошки опстанак, представља нежељену, али неспорну чињеницу епохе чији смо савременици, што значи да ће и савременици нашег доба носити поразни пешат чињенице да нису успели да савладају најтежи проблем човечанства – апсолутно сиромаштво;⁸

Друга компонента, која противуречи првој је чињеница да је глад, односно апсолутно сиромаштво у времену у коме живимо, које одликује освајање бројних слобода као цивилизацијске тековине, изузетно динамичан развој нових технологија и нових области производње, стални пораст количине материјалних добара која се произведу у свету, цивилизацијски неприхватљиво. Апсолутно сиромаштво једноставно не припада савременом добу и не би сме-

⁷ Документација Канцеларије УН у Београду

⁸ Д. Маринковић, В. Маринковић (ур.) *Енциклопедија индустријских односа*, Службени гласник, Београд, 2015.

ло да буде једно од обележја савремене цивилизације. Апсолутно сиромаштво је у директном сукобу са технолошким, економским и развојним достигнућима и капацитетима савременог доба, а пре свега са чињеницом да се у свету производи довољно хране и других основних потреба, да би се апсолутно сиромаштво дефинитивно отерало на мрачне стране историје људског рода. Апсолутно сиромаштво данас очигледно није последица неразвијености производних снага, односно недовољне научне и технолошке развијености људске врсте да се ефикасније суочи и управља природним законитостима и процесима, односно чињенице да се производи мала, недовољна количина материјалних добара. Очигледно је да се извор тог проблема данас налази не у објективним ограничењима, већ у друштвеним односима.

Апсолутно сиромаштво је извор читавог низа негативних последица. Мада то није увек видљиво на појавној равни, ове последице се манифестују у свим аспектима појединачних живота оних који су жртве сиромаштва, као и оних који се налазе на оној другој страни, као и у животу друштва у целини. Иако је веома незахвално правити класификације ових последица, оне се у основи могу поделити на краткорочне, догорочне и трајне, на лакше и теже, посредне и непосредне.

Непоседне последице се односе на чињеницу да сиромаштво, а посебно апсолутно сиромаштво, непосредно утиче на квалитет живота, на здравље и радну способност људи. Медицинска истраживања недвосмислено говоре о здравственим последицама неухрањености, односно некавалитетне исхране, чиме се у крајњој линији уништава кључна покретачка снага економског и технолошког развоја друштва – људски ресурси. То се на дуги рок манифестује смањивањем радне способности, смањеним имунитетом, а то значи чешћим обољевањем, и у крајњој линији скраживањем животног века.

Мада је незахвално правити такво поређење оне посредне, дуготрајне последице су још теже. То произилази из чињенице да је живот у сиромаштву живот у коме је жртва сиромаштва лишена основних обележја људског достојанства. Већ је по начелима здравог разума јасно да је бесмислено говорити о достојанству људског живота у ситуацији када је човек гладан, односно није у могућности да себи обезбеди минимум биолошке егзистенције. У таквим околностима доводи се до бесмисла цео концепт људских права, која су један од најважнијих цивилизацијских тековина савременог доба. То проистиче из интегративног и универзалног карактера људских права, онако како то стоји у Повељи УН – „сви људи се рађају

слободни и једнаки у правима⁴⁹, што је прихваћено као аксиом политичког и друштвеног живота савременог доба.

Као што је познато, основно право, из кога проистичу и на коме се темеље сва друга људска права је право на живот. Оно подразумева да човеку нико не може одузети живот. Међутим, то истовремено подразумева да човеку нико не може угрозити физички и морални интегритет, да га не може подвргнути мучењу или сличном понижавајућем поступку. Ово право је родно место и упориште свих других политичких, економских, радних, социјалних права, као што је право на рад, на образовање, на политичко, синдикално и свако друго удруживање, право гласа и др. Међутим, када се има у виду интегративни и универзални карактер људских права, неизбежно се мора поставити питање – какав смисао имају сва ова права, ако је човек, гладан, болестан, ако не може да исхрани породицу. Другим речима, сиромаштво директно обесмишљава сва људска права и усмерава нас на постављање питања, односно редефинисање критеријума на основу којих се процењује реално стање људских права. У том смислу, свакако једна од најдуготрајнијих и најтежих, може се рећи најтрагичнијих последица сиромаштва манифестује се у чињеници да сиромаштво производи страх од будућности, страх од сутрашњег дана, губљење наде, губљење мотивације за борбу, односно суочавање са личним и друштвеним изазовима, и коначно прихватање сиромаштва као зле и неизбежне судбине. Такво стање свести и друштвених односа који такву свест стварају и одржавају, директно убија наду, разара мотивацију за рад, напредовање, слободу и достојанство личности и директан је извор негативне енергије која ствара и храни поданички, ропски менталитет. У том смислу, сва истраживања потврђују да је постојање апсолутног сиромаштва и глади као највидљивије и најтеже манифестације апсолутног сиромаштва, само по себи апсолутно поразна и друштвено и морално неприхватљива чињеница.¹⁰ То да ли је проценат оних који живе у статусу апсолутног сиромаштва мањи или већи, јесте у извесном смислу важан податак, али то не сме да замаскира поразну чињеницу да у савременом добу, на овом изузетно високом ступњу развоја средстава за производњу уопште постоји једна таква појава, којој је место искључиво на мрачним странама историје људског рода. Наравно, довољан је само здрав разум да се из свега тога изведе закључак – поданички менталитет је извор негативне енергије која одржава такво друштвено стање

9 *Зборник конвенција и препорука Међународне организације рада*, Институт за политичке студије, Београд, 1996.

10 Р. Хасе, Х. Шнајдер, К. Вајгелт, *Лексикон социјалне тржишне привреде*, Конрад Аденауер Стифунг, Београд, 2006.

у коме је сиромаштво већи или мањи део друштвене стварности.

Пратећи досадашње токове кретања сиромаштва и апсолутног сиромаштва, не може се порећи чињеница да су се државе појединачно, али и међународна заједница, односно њене институције бориле против овог зла, који обесмишљава кључне цивилизацијске циљеве и вредности. Прављени су планови, стратегије, предузимане бројне мере, које су давале одређене резултате. Међутим, и поред напора који су уложени, авет апсолутног сиромаштва није савладана. Она је и даље део савремене стварности, која није само испит нашег знања и савести, већ и веома опасна социјална бомба. При томе се има у виду да су све динамичније и масовније миграције са којима смо данас суочени у великој мери проузроковане сиромаштвом, односно бежањем од сиромаштва. Овоме треба додати још једну констатацију. Савремени свет, поред такође великих уложених напора није успео да савлада ни трајне узроке економских криза капиталистичког начина производње. То свакако није случајност, што упућује на неопходност истраживања функционалних веза између ова два цивилизацијска изазова.

Истовремено, мора се поставити питање, зашто је борба против апсолутног сиромаштва дала само половичне резултате. Одговор је у суштини исти као и код других појава – није дефинисана нити примењена ефикасна, целовита стратегија, већ су примењивани углавном тзв. „палијативни лекови“. Под тзв. „палијативним лековима“ у овом случају се подразумевају дистрибуција хране и лекова најсиромашнијима, бесплатно лечење и подршка елементарним облицима образовања. То, наравно, јесте важно, али није довољно.

Очигледно је да је потребна нова стратегија, која ће бити заснована на новој визији света и на концензусу о путевима стварања тог новог света. И ту се налази кључ проблема.¹¹ Наравно, да су у протеклим деценијама креиране различите стратегије решавања проблема апсолутног сиромаштва. Све те стратегије давале су одређене, али не и онај финални резултат – искорењивање апсолутног сиромаштва. То, поред осталих чињеница даје основа за закључак да није могуће дефинисати само посебну стратегију борбе против апсолутног сиромаштва. То је могуће само у оквиру у целини нове визије и нове стратегије одрживог развоја, а то је управо предмет највећих конфликта и подела у савременом свету. Јасно је да искорењивање апсолутног сиромаштва није могуће без крупних политичких промена у политичкој, економској и социјалној архитектури савременог света. Јер апсолутно сиромаштво је

11 A. Sen, *Development as freedom*, Anchor Books, A Division of Random House, Inc. New York, 1994.

само највидљивији део, врх леденог брега, укупних проблема, отворених питања и противуречности савременог света.

У том контексту, да сиромаштво не би било зла судбина било кога, потребно је дефинисати нови приступ корпоративној друштвеној одговорности и друштвено одговорном пословању. То значи критички приступ данас доминатној пракси према којој се друштвено одговорно пословање некритички своди на одређене облике „социјале“, односно гашења најургентнијих социјалних пожара и појединачне манифестације добротинства, а са друге стране развој и афирмација новог концепта и праксе друштвено одговорног пословања, чија ће се успешност, поред осталог, мерити тиме да ли је искоренио апсолутно сиромаштво. То подразумева и дефинисање нових стандарда у области људских слобода и права, стандарда и квалитета живота, који ће према апсолутном сиромаштву имати тзв „нулту толеранцију“. Другим речима, питање се може поставити и на други начин – како се теоријски, политички, морално приступа питању економских могућности једне земље у целини и региона у њеном саставу. Очигледно је да ово питање није само економско у ужем смислу те речи. Напротив, објективан, целовит приступ питањима економских могућности потврђује потребу и доприноси ширем приступу економским питањима. Тачније речено, подстиче да се гради шири економско теоријски и развојни приступ. Тај приступ је истовремено, најјача аргументација у супротстављању уском економистичком приступу, који економски, а тиме у великој мери и укупни живот друштва настоји да укалупи у табеле, процене, графиконе. Када би то било тачно и могуће, друштвом би владале књиговође. Не спорети, наравно, значај статистичких економских и развојних показатеља, управо кроз функционисање и изузетну флексибилност тржишта потврђује да је живот много богатији и разноврснији, и да се та разноврсност и развојност и динамика живота и промене које он носи, само у ограниченом обиму може сврстати у табеле и графиконе. То, још једном, потврђује неопходност редефинисања основних категорије економске и друштвене теорије, у складу са променама које су се догодиле у протеклим деценијама и чији смо савременици и данас. Очигледно је да се у савременом добу, услед промена у друштвеној структури, структури производње, развоју нових технологија, чији је резултат све већа количина материјалних добара која је доступна све већем кругу потрошача, промена у начину живота и систему друштвених и личних вредности, не могу истим параметрима да се мере економски и развојни показатељи, укључујући ту и интегративни показатељ, који је дефинисан као економске могућности Србије.

ЛИТЕРАТУРА

- *Криза и развој*, Зборник са истоименог Саветовања, Институт друштвених наука, Београд, 2010.
- Пикети, Т., *Капитал у XXI веку*, Академска књига, Нови Сад, 2013.
- Радевић, Д., *Моралне последице економског раста*, Зборник радова *Морал и економија*; Институт друштвених наука, Београд, 2010.
- Чомски, Н., *Профит изнад људи – Неолиберализам и глобални поредак*, Светови, Нови Сад, 1999.
- Фукујата, Ф., *Social capital and civil society*, IMF, 1999.
- Кривокапић, Б., *Међународна људска права*, Мегатренд универзитет, Београд, 2010.
- Документација Канцеларије УН у Београду
- Маринковић, Д.; Маринковић, В., (ур.), *Енциклопедија индустријских односа*, Службени гласник, Београд, 2015.
- *Зборник конвенција и препорука Међународне организације рада*, Институт за политичке студије, Београд, 1996.
- Хасе, Р.; Шнајдер, Х.; Вајгелт, К., *Лексикон социјалне тржишне привреде*, Конрад Аденауер Стифтинг, Београд, 2006.
- Sen A., *Development as freedom*, Anchor Books, A Division of Random House, Inc., New York, 1994.

Vladimir Marinković

**ECONOMIC UNDEVELOPMENT AS FATE
OR AS A CHALLENGE**

Resume

While following the current trends in poverty and absolute poverty, one cannot deny the fact that individual states, but also the international community, or its institutions, have fought against this evil that makes key civilizational goals and values meaningless. Plans and strategies were implemented, numerous measures were taken, which have given certain results. However, despite the efforts being made, the ghost of absolute poverty has not been overcome. It is still a part of modern reality, which is not only a test of our knowledge and conscience, but also a very dangerous social bomb. It is important to note that ever more dynamic and more massive migrations that we are facing today are largely caused by poverty, that is by the escape from poverty. We should add one more statement to this. Despite the great efforts made, the modern world has not managed to overcome

the lasting causes of the economic crisis of the capitalist mode of production. This is certainly not a coincidence, which points to the necessity of investigating functional connections between these two civilizational challenges.

At the same time, a question must be raised, why the fight against absolute poverty gave only half-results. The answer is essentially the same as with other phenomena – no effective and comprehensive strategy has been defined or implemented, only the so-called “palliative drugs” have been applied. The so-called “palliative drugs” in this case is the distribution of food and medicine to the poorest, free medication and support in elementary forms of education. That is, of course, important, but not enough.

Keywords: poverty, absolute poverty, economic crisis, capitalism, state, migration, new technologies

**НАУЧНА ПОЛЕМИКА, СКИЦА
ЗА ЈЕДНУ СТВАРАЛАЧКУ
БИОГРАФИЈУ**

171

Јово Р. Дробњак

СРПСКИ ПЛОВНИ ПУТ ДО МОРА
ДУНАВ – МОРАВА – ВАРДАР – ЕГЕЈСКО МОРЕ

183

Горан Буџак

МИЛОШ КНЕЖЕВИЋ – СКИЦА ЗА ЈЕДНУ
СТВАРАЛАЧКУ БИОГРАФИЈУ

Јово Р. Дробњак
Београд

СРПСКИ ПЛОВНИ ПУТ ДО МОРА ДУНАВ – МОРАВА – ВАРДАР – ЕГЕЈСКО МОРЕ

УВОД

Пројекат о изградњи канала Дунав – Морава – Вардар – Егејско море, сигурно је један од најбољих европских пројеката и има велики како саобраћајно-економски, тако и стратешки значај. Његова градња створила би огромне кооперантске потенцијале нашим предузећима, а тек експлоатација изграђеног објекта би дала мултипликативне ефекте који би снажно утицали на раст БДП. Овај канал је највећи уграђени рентни капитал кога Србије има и треба га изградњом претворити у ефикасан профитни капитал. Као што је и познато, рентни капитал се не исцрпљује експлоатацијом (као минералне сировине), већ је постојан у експлоатацији и одржив са протоком времена.

Према студијама, цела дужина канала – са свим припадајућим објектима – може се изградити за 7 година. На изградњи у Србији, Македонији и Грчкој требало би да ради 37.000 радника, а од тога у нашој земљи 22.000 радника. Укупна инвестициона улагања – по садашњим ценама у динамици од 7 година – износила би око 20 милијарди УСД, од тога у нашој земљи 11,4 милијарде.

Изградњом канала омогућио би се ефикасан и јефтин превоз људи и роба, затим рад више пристаништа – са пратећим делатностима – у средишњој Србији. Градња канала омогућила би јефтино подизање хидроелектрана што би знатно увећало биланс производње електричне енергије. Акумулацијама воде, обезбедило би се снабдевање становништва средишње Србије са питком водом, а створиле би се и могућности за наводњавање плодног земљишта Поморавља. Са планираним грађевинским захватима, заштитила би се земљишта од поплава и ерозије. Омогућио би се развој интегралне пољопривредне производње, развој рибарства, туризма, трговине и осталих делатности. Запослио би се велики број радни-

ка у експлоатацији овог пловног пута и у пратећим делатностима, затим у пристаништима, у електро и машино струци те у бродоградњи, као и у осталим делатностима. Све би то снажно утицало на убрзан развој привреде Србије.

За изградњу канала неопходно је брзо, детаљно и квалитетно израдити извођачке пројекте и сврсисходно организовати грађевинска предузећа те предузећа машино и електроградње. Највећи део целокупног грађевинског материјала и опреме, може се обезбедити из домаћих извора.

Ако би се запитали, зашто до сада није изграђен овај објекат, могло би се наћи више разлога. На првом месту је помањкање визија, способности, жеља и економског патриотизма – код већине Влада у протеклом периоду – па је због тога овај пројекат и оцењиван као велика утопија. Такво третирање указује како на некомпетентност, тако и на неодговорност владајућих „елита“, а не никако на стручну оцену пројекта. Друго, познато је да изградња канала не одговара неоколонијалним силама, зато што би тада Србија постала развијенија, економски независнија и пуно значајнија у Европи и Свету. Треће, канал би имао велики геостратешки значај за цели Балкан, па би се и то навелико косило са интересима неоколонијалних сила. Четврто, жалосно је што морамо констатовати да су владајуће „елите“ углавном постављане на власт путем спољних ментора, па због тога нису ни бринуле о развоју своје земље, већ су искључиво проводиле њихове налоге зарад одржања на власти. Пето, у протеклом периоду, Србија није створила тесне партнерске и пријатељске односе ни са једном војно и економски јаком светском силом (која нас није ни нападала, а нити уводила санкције, а то су на пример Русија, Кина итд.), на коју би се могли ослонити и која би подржала наше пројекте.

У наредном тексту даћемо основне техничке и експлоатационе карактеристике пројекта Дунав – Морава – Вардар – Егејско море, не упуштајући се у детаљна економска елаборисања. Намера нам је да стручно обрадимо пројекат пловног пута (који је израђен пре више од сто година и сачуван у САНУ) и да укажемо на његову друштвено- економску оправданост .

1. СТРУЧНА И НАУЧНА ОСНОВА

Идеја о градњи канала стара је више од два века, а на темељу идеја у више наврата разрађивани су пројекти и усклађивани са новим визијама, потребама и саобраћајно-технолошким захтевима.

Први пројекат канала Дунав – Морава – Вардар – Егејско море израдио је професор Универзитета у Београду Никола Стаменковић (1853–1905) који је одредио главну трасу канала. Пројектно

решење, први пут је стављено на увид јавности 1900. године, а објављено је и на енглеском језику 1932. године у књизи: „The Danube Aegeen Waterwey Project“

У следећа два пројекта задржана је траса која је одређена у првом пројекту,

Траса пловног пута утврђена у Првом пројекту сл. бр.1.

Други пројекат канала израдио је 1961. године дипломирани инжењер Константин Бобров (1892–1975), запослен у Пројектном заводу речног саобраћаја предузећа „Иван Милутиновић“ у Београду. У овоме пројекту задржана су главна решења првог пројекта с тим што су уследиле неке рационализације у оквиру тадашњих погледа, захтева и свеукупних могућности.

Трећи пројекат канала рађен је заједно са Грцима у периоду од 1973. до 1980. године. У новом пројекту направљене су, по захтеву Грка, неке мање корекције у односу на претходне пројекте. У сва три пројекта канала задржана је главна траса: Дунав – Велика Морава – вододелница – Пчиња, Вардар – Егејско море. У складу са новим визијама, сазнањима, захтевима, потребама, и наменама канала, сигурно постоје могућности и даљег усавршавања главног решења.

2. ЗНАЧАЈ ИЗГРАДЊЕ КАНАЛА

Дунав је са 2.857 километара после Волге, најдужа река у Европи. Изградњом канала Рајна – Мајна – Дунав, ова река је постала привредно најзначајнија на Европском континенту, јер повезује морске луке Северног и Балтичког мора те изграђене канале средње Европе са Црним морем. Изградњом канала Дунав – Одра још ће се више повећати значај Дунава.

Дужина тока Дунава кроз Србију износи 588 километара и наставља се до Црног мора кроз територије Бугарске и Румуније. Од Београда до Црног мора, Дунав је плован за речноморске бродове носивости до 5.000 тона. Изградњом канала Дунав – Морава – Вардар – Егејско море, скраћује се пут бродовима од Београда до Солуна за 1.260 километара. Тиме се омогућава ефикасније и економичније саобраћајно и транспортно повезивање земаља Средоземља и Суецког канала са централном и северном Европом. И поред великог скраћења саобраћајног пута каналом до Солуна, у односу на речно-морски пут Дунавом преко Црног до Егејског мора, важно је истаћи предности водног у односу на друге видове транспорта. Трошкови транспорта робе по тона/километру у друмском према железничком транспорту су 1 према 0,4, а према водном 1 према 0,2. Дакле, трошкови превоза робе друмским путем су већи за 2,5 пута у односу на железнички транспорт, а у односу на водни транспорт већи су за 5 пута.

Поред оптимализације логистичких трошкова у транспорту роба – који смањују цену роба на крајњој дестинацији – важно је указати и на мултипривредне потенцијале који се стварају изградњом канала, као и на значајан рентни капитал.

Све су ово важни аргументи да се убудуће посвети како већа пажња транспортној политици, тако и изградњи објеката који знатно доприносе свекупном развоју Србије.

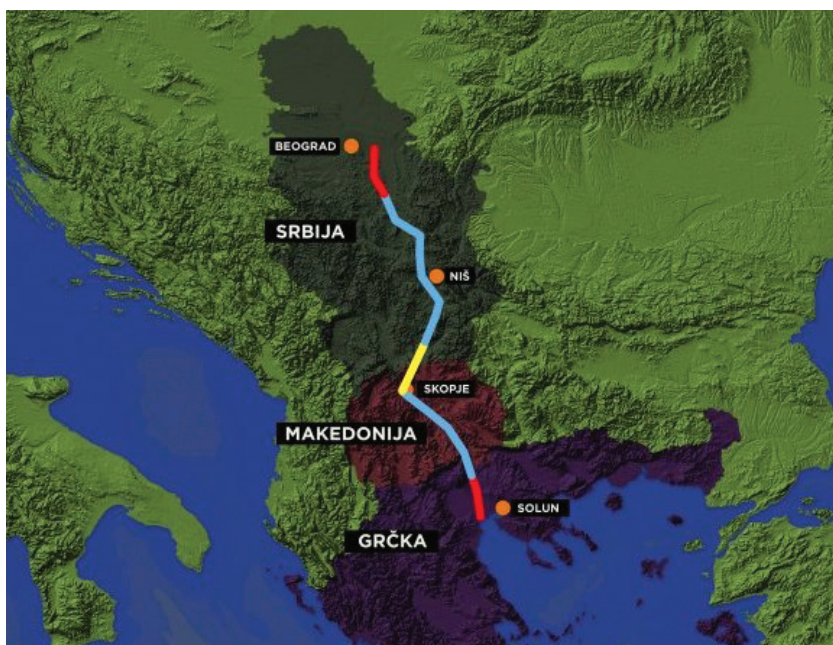
3. ТЕХНИЧКА СВОЈСТВА КАНАЛА

Канал Дунав – Морава – Вардар – Егејско море састоји се од следећих техничких компоненти:

- Канали изграђени у коритима река;
- Канали изграђени у терену;
- Изграђени тунели и канали у тунелима;
- Насипи за заштиту од поплава;
- Обезбеђење терена од ерозије;

- Акумулације воде са бродским преводницама;
- Бране са покретним уставама;
- Хидроелектране;
- Прикључнице за водоводе;
- Прикључнице за наводњавања;
- Пuteви по ивицама канала;
- Пратећи грађевински објекти;

Пројектовано је да канал има најмање 4 метра дубину, затим најмање ширину 43 метра на воденој површини и нагиб бокова канала 1 : 4 до 1 метра од дна, а изнад тога 1 : 3 метра.

Коридор пројектованог пловног пута сл. бр. 2.

Бродске преводнице и успињаче имаће следеће димензије: дужина 85 метара на воденој површини и нагим бокова канала 1 : 4 до 1 метра од дна и изнад тога 1 : 3 метра. Са обе стране канала предвиђа се – постојећим пројектима – пут ширине 3 метра, што може бити предмет допуне пројекта. У случају мостова изнад канала предвиђа се висина до доње стране моста 6,4 метра.

Укупна дужина канала биће 655 километара и то: 488,50 километара у коритима река и 166,50 километара у изграђеним каналима у терену. У изграђене канале спада и пловни канал кроз тунеле у дужини од 25 километара.

Укупно ће у каналима бити 64 степенице, од тога у сливу реке Дунав 39 и у сливу Егејског мора 25 степеница. Код првог слива степенице се састоје од 37 брана са преводницама и једне бродске успињаче. Код другог слива степенице се састоје од 25 брана са преводницама и 4 бродске успињаче.

Дужином целог тока канала савладава се разлика у нивоу терена од 491,60 метара и то у сливу Дунава 361,60 метара и у сливу Егејског мора 130 метара.

4. КОРИСТИ ОД ИЗГРАЂЕНОГ КАНАЛА

– Изградњом канала скраћује се пловни пут од северне и средње Европе према Средоземљу за 1.260 километара чиме се смањују транспортни трошкови, а и убрзава се обрт роба у трговини.

– Изградња канала ствара велике могућности за развој више делатности што би утицало на убрзан развој Србије, а нарасе на развој подручја која гравитирају ка овом пловном путу.

– Изградњом канала, створиле би се могућности за јефтину изградњу нових хидроелектрана, као додатне користи овога пројекта.

– Пречишћавањем вода – из акумулационих језера – и са изградњом интегралног водоводног система, трајно ће се обезбедити снабдевање насеља средишње Србије са питком водом.

– Изградњом канала створиће се могућности за наводњавање пољопривредних површина у Поморављу.

– Након изградње канала, стварају се могућности јефтине експлоатације песка и шљунка за грађевинске потребе.

– Изградњом канала стварају се могућности за изградњу система рибњака и узгој квалитетне рибе за домаће и страна тржишта.

– Веома је важно што ће се са изградњом канала трајно регулисати токови нивоа вода Велике Мораве, Јужне Мораве, Западне Мораве, Пчиње и Вардара, што је од животног значаја за шири појас око токова река.

– Надаље, трајно ће се регулисати подземне воде.

– Непроценљива је корист у трајној заштити приобаља од поплава и ерозије плодног земљишта.

– У приобалним градовима, планирана је изградња пристаништа (лука) чиме се стварају могућности да се пловним путем

смање логистички трошкови како у домаћем, тако и у међународном транспорту роба, а такође стварају се и могућности за развој речног путничког саобраћаја.

– Треба истаћи и то, да се изградњом канала стварају могућности за развој здравственог, бањског и културно-историјског туризма.

– У припреми изградње, стварају се могућности за запошљавање радника у истраживачко-развојним и научно-истраживачким делатностима, као на пример у пројектовању, планирању и изградњи система канала.

– У току изградње канала и целог система, створиће се могућности за запослење грађевинске оперативе, затим машино и електро делатности, као и бродоградње. Исто тако и након изградње, створиће се могућности за запослење великог броја радника на одржавању целог водосистема.

– Поред основне делатности транспорта и лучких послова, аутоматски се стварају могућности за запослење радника у осталим делатностима: у саобраћају, у електро и машиноградњи, те у угоститељству и туризму, у рибарству, у пољопривреди, трговини, итд.

5. ЕКСПЛОАТАЦИОНА СВОЈСТВА КАНАЛА

Канал Дунав – Морава – Вардар – Егејско море пројектован је за пловидбу бродова до 1.350 тона носивости, односно за две барже са бродом гурачем укупне носивости до 2 x 1.250 тона, дужине барже до 175 метара и ширине до 9,5 метара. Канал ће бити IV класе квалитета. Димензије профила и квалитета су исте као канала Рајна – Мајна – Дунав.

Канал је двосмеран и намењен за локални (између пристаништа) и за међународни транспорт. Пројектован је почетни годишњи транспорт од 10 милиона тона робе.

Ради локалног саобраћаја и превоза људи и роба, пројектовани су и бочни канали и то:

- Коритом Западне Мораве до Краљева, дужине 73 километара;
- Коритом Нишаве до Ниша, дужине 15 километара;
- Каналом од Пчиње и Куманова до Скопља, дужине 37 километара;
- Каналом уз Вардар до Скопља, дужине 35 километара;
- На крају, каналом од Вардара до Солуна, дужине 17 километара;

Да би се искористиле и могућности производње електричне енергије, пројектована је изградња система хидроелектрана и то;

- На Морави 24 хидроелектране;
- На Пчињи и Вардару 18 хидроелектрана:

Укупна пројектована производња електричне енергије износила би 2.046×10^6 киловатчасова годишње.

У експлоатациона својства канала спада и снабдевање Србије санитарном водом за пиће, што је од великог развојног значаја за Србију. Наиме, постојање акумулација здраве воде унутар канала, попуњава систем целовитог снабдевања Србије водом. Познато је да Србији недостају количине здраве воде у сразмери са растом броја становништва.

У пројекту је планирано наводњавање више хиљада хектара плодног земљишта које гравитира ка главном каналу у Србији. Упоредо са овим, пројектована је и заштита земљишта од поплава и ерозије земљишта.

6. ИЗГРАДЊА КАНАЛА ВЕЛИКА МОРАВА

Велика Морава настаје од Јужне и Западне Мораве. Има слив око 37.400 квадратних километара уз напомену да обухвата око 42% укупне територије и око 45% територије водених потенцијала средишње Србије. Канал Велика Морава обухватао би, поред главне трасе на Великој Морави, и део канала Јужне Мораве са бочним каналом Нишаве до Ниша и каналом Западне Мораве до Краљева.

Главни канал Велике Мораве пројектован је дужине око 151,5 километара, док су предвиђени бочни канали до Краљева дужине 73 километра и до Ниша 15 километра. На главном каналу пловног пута, пловили би бродови разних намена носивости највише до 1.350 тона. Димензије главног и бочних канала су истоветне. Пројектовани капацитет главног канала највише би се користио у транзитном саобраћају, а бочних канала претежно у локалном транспорту људи и роба.

На каналу (пловном путу) Велика Морава, пројектована је изградња 8 степеница и 8 хидроелектрана са бранама истих техничких својстава. Производња хидроелектрана биће 473 милиона киловат часова или 473 GWh електричне енергије годишње. Према пројекту, са производњом електричне енергије свих хидроелектрана управљало би се из једног енерго-транспортног центра „Велика Морава“, а најпогоднија локација центра била би у Сталаћу.

Надаље, у сливу Велике Мораве наводњавало би се око 90.000

хектара обрадивих површина земље, а од поплава и ерозије заштићено би се 65.000 хектара земљишта.

На каналу Велика Морава била би следећа пристаништа: Пожаревац, Велика Плана, Баточина, Ћуприја и Сталаћ.

На Јужној Морави: Алексинац и Ниш.

На Западној Морави: Крушевац, Трстеник и Краљево.

Целокупна изградња са добром припремом и организацијом може се извести за седам година са упоредном изградњом 8 степеница и 8 хидроелектрана. У изградњи би учествовало око 10.000 радника раних струка.

7. ИЗГРАДЊА КАНАЛА ЈУЖНА МОРАВА

На Јужној Морави и вододелници пројектован је главни канал укупне дужине око 198,5 километара. По траси вододелнице до Пчиње предвиђена је дужина канала од 29 километара. На овоме делу главног канала пловили би бродови разних намена и носивости највише до 1.350 тона.

Пројектоване су исте димензије канала у речном кориту и у терену. Капацитети пловног пута највише би се користили за транзит људи и роба.

На каналу Јужне Мораве и вододелнице пројектована је изградња 34 степенице и 16 хидроелектрана са бранама истих техничких својстава. Производња хидроелектрана биће 175 милиона киловатчасова електричне енергије годишње. Са производњом ових хидроелектрана управљало би се из управљачког центра „Велика Морава“.

У сливу Јужне Мораве од поплава и ерозије било би заштићено око 16.500 хектара плодне земље уз предвиђено наводњавање.

Целокупна градња овога канала може се извести за седам година са упоредном градњом свих степеница и хидроелектрана. У изградњи би учествовало око 12.000 радника разних профила стручности.

8. ИЗГРАДЊА КАНАЛА НА ПЧИЊИ И ВАРДАРУ

Канал на локацији вододелнице Прешево пројектован је у дужини од 43 километра, а у коритима Пчиње и Вардара у Македонији пројектован је главни канал укупне дужине 189 километара (од тога коритом Пчиње дужина канала је 32 километра, а коритом Вардара 157 километара). Код Куманова одваја се бочни канал дужине 37 километара који спаја Вардар код Скопља са главним ка-

налом на Пчињи. Овај канал укључује Скопље у транзитни водни пут ка Солуну и Београду и омогућава локални саобраћај између Куманова и Скопља. Сем тога изградио би се и канал на Вардару низводно од Скопља ка Пчињи дужине 35 километара. На територији Грчке пројектован је канал у дужини од 73 километра.

(Пловни пут – канал – Дунав – Морава – Вардар – Егејско море, састоји се од 350 километара канала у Србији, 43 километра на вододелници Прешево, 189 километара канала у Македонији и 73 километра канала у Грчкој, што укупно чини дужину канала од 655).

Пловним путем главног канала кроз Македонију и Грчку, пловили би бродови разних намена носивости највише до 1.350 тона. Пројектоване су исте димензије канала као и у Србији. Пловни канал би се највише користио у транзитном саобраћају.

На локацији Пчиње и Вардара у Македонији пројектована је изградња 18 степеница и 16 хидроелектрана са бранама истих техничких својстава. Производња ових хидроелектрана биће око 245 милиона киловатчасова електричне енергије годишње. На овој локацији са производњом хидроелектрана управљало би се из управљачког центра смештеног у Велесу.

У сливу Вардара у Македонији, од поплава и ерозије било би заштићено око 2.800 хектара плодне земље уз предвиђено и наводњавање.

Изградња ове локације канала могла би се извести најдуже за седам година.

ЗАКЉУЧАК

Пројекат канала Дунав–Морава–Вардар–Егејско море је један од најважнијих саобраћаних пловних путева, јер најкраћом трасом повезује северну и централну Европу са Средоземљем. То је истовремено и мултипривредни, културни и геостратешки пројекат Србије. Основа (траса) овога пројекта је опште природно и географско национално добро и значајан уграђени рентни капитал који треба изградњом претворити у профетни генератор. У основној делатности, односно у пловидби каналом, пројектован је почетни транспорт роба у износу од 10 милиона тона годишње са растом 20% до постизања технички могућег капацитета. Уз то треба напоменути да једна трећина територије Србије гравитира ка овоме каналу, што представља велике економско-логистичке погодности, јер је водни транспорт, у суштини најјефтинији транспорт.

Остали привредни субјекти који се стварају изградњом канала

у Србији су: десет пристаништа са пратећим делатностима и 24 хидроелектране са пројектованим капацитетом 648 милиона киловат-часова годишње производње електричне енергије, што представља 10 % годишње производње ТЕ „Никола Тесла Б» или 1,8 % укупне годишње производње електричне енергије у Србији.

Акумулацијама воде, трајно би се обезбедило становништво средишње Србије са питком водом. Поред тога, спречило би се од поплава и ерозије 81.000 хектара плодног земљишта и омогућило би се око 106.000 хектара наводњавања плодног земљишта.

На изградњи канала радило би у Србији 22.000 радника разних грађевинских и техничких профила, а након изградње објекта, велики број радника нашао би запослење у основној и пратећим делатностима.

Надаље, изградњом канала омогућио би развој разних делатности: саобраћаја, пољопривреде (а надамце повртарства, цвећарства и воћарства) затим развој рибарства, угоститељства, туризма, трговине..., што би знатно утицало на прогресиван раст БДП и општи развој Србије.

Предлажемо да се одмах приступи припремама за изградњу пројекта Дунав – Морава – Вардар – Егејско море и да се одабере оптималан модел финансирања, било давањем концесија кинеским или руским компанијама или удруживањем средства са заинтересованим компанијама из поменутих земаља.

Горан Буџак

Институт за политичке студије, Београд

**МИЛОШ КНЕЖЕВИЋ – СКИЦА ЗА ЈЕДНУ
СТВАРАЛАЧКУ БИОГРАФИЈУ**
Осврт поводом изласка књиге *Од речи до речи*

Милош Кнежевић, ОД РЕЧИ ДО РЕЧИ

Тридесет година програма

**Форум Дома културе Студентски град – Хиљаду осам стотина
трибина – 7. јун 1988 – 16. август 2017.**

Замисао „Замах“, књига 35, циклус „Хронике“

Дом културе Студентски град, Београд 2017, 336 стр.

I

Биографија сваког аутора рељефно оцртава његов интелектуални портрет и остварено дело. Непотребно је ићи далеко од животописа, потребно је само обратити пажњу на оно што је човек стварно урадио, а не само наговештавао или се исцрпно обећавао у намерама и жељама. На креативном примеру правника и политиколога Милоша Кнежевића могуће је применити управо она мерила вредности која у први план стављају квалитет мисаоне делатности и обим практичне и теоријске продукције.

Ипак, зарад потпунијег разумевања Кнежевићеве креативне појаве у нашем научном и културном контексту потребно је рећи да, ма колико било замашно, уређивање научног програма у институцији културе каква је ДКСГ, није његова једина запажена и уважавана делатност. Производња и ширење Кнежевићевих аналитичких и комуникативних идеја оличена је, заправо, у преплету четири битне интелектуалне и веома продуктивне димензије:

1) уређивања научног програма *Форум* у Дому културе Студентски град;

2) уређивању часописа *Национални интерес*;

3) објављивању прилога, чланака, студија и књига из најшире схваћене области политикологије и геополитике и;

4) медијском појављивању у коментарима актуелних друштвених и међународних проблема.

У свакој од поменутих димензија остваривала се целовита Кнежевићева критичка и ерудитска личност, тако да се ти аспекти његовог деловања могу сматрати нераздвојивим.

*

Фокусирани повод овог осврта је новоизашла књига Милоша Кнежевића *Од речи до речи*. Књига која је пред читаоцима није само детаљан приказ одвијања научног програма *Форум* ДКСГ од 1988. до 2017. године, она је више од тога, мада у полазној основи обухвата прецизан редослед, заправо хронику програмских остварења *Форума* међу другим програмима ДКСГ. Књига заинтересованој јавности предочава комплексну и мултидисциплинарни, хронолошки егзактно распоређену грађу успешног тридесетогодишњег деловања програма и, што је нераздвојиво од матичног програмског тока, интелектуалне и професионалне личности уредника програма.

У том смислу, књига *Од речи до речи* јесте прецизна евиденција, тј. хроника али и хронологија догађаја у програму *Форум* који су несводљиви само на трибине о некоме или нечему. Следећи структуру књиге, те занимљива разграничења, класификације и бројне напомене и коментаре, књига је такође и драгоцен подсетник на научна, књижевна и друга културна дешавања у Београду и Србији, у више узастопних раздобља једног одиста неповљиво бурног времена (1988-2017).

Књига *Од речи до речи* пружа обиље података о нарочитој информативној и дијалогској, педагошкој и промотивној области која је, из разних разлога, често остајала по страни од хронолошких обрада. Може се рећи да су се многе вредне ствари у области културе збивале на овом поднебљу а да нису довољно примећене, забележене и вредноване. Отуда Кнежевићева књига излази у сусрет побудама и мерилима опажања онога што се у нас и у свету догађало и било тумачено, да би било схваћено и најзад уграђено у културу памћења.

У научној и културној понуди таквих књига – приказа, прегледа, пописа, подсетника и водича, како год назване – никада није довољно, па се овом чињеницама одиста богатом књигом попуњава једна несумњива празнина. У ширем смислу Кнежевићев хронолошки допринос спада у социјалну и културну историју, али и посебну историју културних институција и медија, путем којих се попуњава мозаик једне епохе.

Додатни мотив за креирање ове, изнад свега, информативне и

откривалачке књиге-хронике, по изреченом суду аутора, налази се у уверењу да су српској култури неопходне хронолошке и историографске обраде живота културних институција, од којих су неке током вишедценијског рада оставиле неизбрисив културни траг. То је неспорно случај са Домом културе Студентски град који је, од свог оснивања, за многе младе академске грађане сада веома далеке, 1974. године, бројним програмима континуирано давао и још увек даје значајан допринос нашем културном животу,

*

Потребу да се овакво писано сведочанство о програму *Форум* појави, вероватно, није осећао само аутор и актер књиге и колектив институције у којој су програми реализовани. Сличну потребу су несумњиво осећали и непосредни учесници програма, аутори представљаних дела, експертни саговорници, полемичари, излагачи, предавачи, презентери и промотори, као и одиста бројан и веома квалификован студентски аудиторијум. Сви они заједно су најзад добили панорамску слику програма и прецизне податке о својим наступима, комуникацијама и партиципацијама у тридесетогодишњем интерактивном распону.

Књига *Од речи до речи* је према напмени самог аутора, настала колико очекивано толико смишљено, као својеврсна рекапитулација једног, по свему судећи, неизоставног дела његовог интелектуалног и професионалног ангажмана. Значајан удео укупног ангажмана био је позициониран у ДКСГ у коме је Милош Кнежевић деловао као уредник, зачетник једног нарочитог говорног и разговорног концепта програма. Уредничка улога била је вишеструка и слојевита, обухватала је послове иницијатора, инспиратора, организатора, комуникатора, модератора, коментатора, презентера, промотера... програма *Форум*.

Захваљујући мултидисциплинарном и атрактивном уређивачком концепту програм *Форум* је наилазио на велика очекивања и интересовања уз партиципацију, како студентске популације тако и осталих заинтересованих посетилаца. Гибак и разноврстан приступ у одабиру тематских области, које су годинама презентоване у оквиру научног програма *Форум*, допринео је да у трибинском програму учествују аутори свих генерација и профила, од академика и доајена културног, научног и уметничког живота до младих научника, књижевника и уметника, који су током година постајали еминентни ствараоци у разним областима.

Научном третману друштвених проблема посебан допринос дала је отворена и динамична уређивачка концепција, која је обухватала разноврсне аспекте проблемских анализа, као и диференци-

ране типове трибинских дебата. Организовани су бројни научни скупови у форми округлих столова и панела, на основу којих су потом настајали зборници радова, по угледу на функционисање научно-истраживачких институција, које се првенствено баве истраживачко-пројектним научним радом.

У динамици послова те врсте приметна је, међутим, континуирана и суптилна научна надградња уредника Кнежевића као лектора и рецензента, те аутора и приређивања више научних публикација у издању ДКСГ. Широки дијапазон и очито високи интензитет обављаних послова читаоце упућује на природу и домете стваралачке личности Милоша Кнежевића.

II

Животопис указује на природу човекове личности. Према помало сведеним подацима из приложене биографије Милоша Кнежевића може се сазнати да је рођен у Београду, 1952. године. Одрастао је на Славији. У Београду на Врачару и Топчидерском брду је завршио основну и средњу школу, да би потом дипломирао на Правном факултету и Факултету политичких наука. На Правном је завршио последипломске студије на групи за теорију и филозофију права којом је суверено владао Радомир Лукић.

Следећи свој темперамент, отпрва као студент а онда и као правник и политиколог ангажовао се у раду у студентском покрету и организацијама студентске културе и информисања. Био је активан на Универзитету, да би у једном периоду водио Центар за стране студенте БУ. Затим је имао искуствено користан али неуспео излет у практичну политику, који је нагло довршио 1988. године, када је стицајем околности прешао да ради у ДКСГ. Према Кнежевићевим речима, тај прелазак у једну виталну и агилну установу студентске културе показао се далекосежно ослобађајућим и креативно плодним.

Заинтересован за критичку опсервацију друштвених прилика, писање и теоријску продукцију Кнежевић је био члан неколико редакција листова, месечника и издавачких кућа. Почео је да пише и објављује релативно касно, али убрзано, продуктивно, квалитетно. Своја интересовања је, са разлогом, позиционирао у политичкој теорији, политикологији у ширем смислу и теорији и филозофији права. Посебна занимања је усмерио ка политиколошким истраживањима феномена просторних односно територијалних промена, или оне области која се подразумева под називом геополитика.

Кнежевић је био један од ретких домаћих аутора који је, упркос незнању, многим предрасудама и зазорима, упорно допринео

реафирмацији геополитичке теорије у времену када је она још увек била идеолошки, институционално и дисциплинарно неприхваћена. Делујући међу тек неколико посвећеника тог начина мишљења, говорења и писања Кнежевић је допринео буђењу и процвату геополитичког дискурса који је данас широко заступљен у медијима и научним интерпретацијама међународних и унутрашњих односа. Опсегом и дубином мисаоног захвата, бројним истраживачким доприносима, широко покривеним тематским пољем и изразитим ритмом излагања дела, Кнежевић несумњиво спада у сам врх домаће политикологије, геополитикологије или геополитичке теорије.

Следећи своје интерпретативне склоности и стечено теоријско искуство Кнежевић је учествовао у оснивању Института за геополитичке студије (1996) у окриљу кога је окупио већи број млађих сарадника, сада већ афирмисаних аутора. Током не тако дугог деловања Института, као члан и аутор, конципирао је и реализовао неколико запажених издања.

Од почетка 2000-их Кнежевић је постао сарадник Института за политичке студије из Београда (ИПС) у оквиру кога је, током трајања два истраживачка пројекта (2005-2017), продуковао више десетина научних чланака и десетак запажених књига. О окриљу ИПС-а Кнежевић је у саставу редакције часописа *Српска политичка мисао*, а од 2006. је главни уредник часописа *Национални интерес*. Од 2006. до краја 2017. године Кнежевић је као уредник реализовао двадесет осам свесака часописа *Национални интерес*, у седам тематских бројева и тридесетак тематских блокова.

*

За потпуније разумевање смисла у представљању књиге-хронике *Од речи до речи* неопходно је скицирати области и поља Кнежевићевих широкоугаоних интересовања. Током протеклих тридесет година Милош Кнежевић се бавио политиколошким анализама политичког живота; променама политичког система у транзицији; метаморфозама државе из методског угла теорије државе и права; замршеним токовима конфликтне балканске историје и локалним и глобалним аспектима међународних односа.

У средишту Кнежевићевих интерпретативних захвата је непрестано био деструктивни процес разбијања и распадања друге и треће федералне југословенске државе. Да је аутора опхрвавао случај територијалног разлагања Србије, које је после агресије на СРЈ 1999. уследило насилним и противправним „ампутирањем“ Косова и Метохије из њеног државног састава, сведочи и осам његових књига написаних на ту тему.

У покушају прецизнијег одређења круцијалних тематских поља на којима је из године у годину нарастала Кнежевићева научна продукција, можда је најбоље ослонити се на једну од његових самоодређујућих рефлексија. Он је та поља препознао у три области: појмовне политикологије, политичке херменеутике и критичке геополитике. Реч је о снажним научним, тј. теоријским тежњама чије нити прожимају тридесетак и више објављених књига Милоша Кнежевића.

Милош Кнежевић је, очигледно, веома усредсређен и узорно плодан аутор; он је објавио скоро четири стотине различитих текстова и преко сто научних текстова у зборницима, годишњацима и часописима научне провенијенције. Библиометријски обрађени подаци о објављеним радовима прецизно су наведени у припремљеној и најављеној књизи под радним насловом *Био-библиографија Милоша Кнежевића*.

Потребно је поновити да је током три деценије као уредник програма *Форум* ДКСГ остварио преко 1800 научних програма и више од тридесет научних скупова. Истовремено, аутор је објавио тридесет пет (35) мултидисциплинарних научних и стручних монографија, које третирају различиту проблематику у областима политичких, правних, социолошких и историјских наука и домена геополитике и политичке филозофије. Његови радови имали су запажени одјек у стручној јавности, цитирани су у научним круговима и превођени на словеначки, македонски, руски и енглески језик.

Напоследку, осим научног, публицистичког и медијског рада, потребно је рећи да се Кнежевић бави израдом скулптура у дрвету. Од 6. до 20. јуна 2017. у Великој галерији ДКСГ приређена је изложба четрдесет две дрвене скулптуре и урађен прегледан каталог изложених дела, што је имало одјека и у медијима. Изненађење које је приредио Кнежевић као скулптор било је прилично јер већина његових познаника, пријатеља и читалаца није била упућена у помало скривени домен његове уметности. Оно што је већина знала биле су бројне научне студије и књиге, те уређивање часописа за национална и државна питања *Национални интерес* и програма *Форум*.

III

У изградњи композиције књиге *Од речи до речи*, која се односи на хронологију програма *Форум*, аутор се руководио критеријумима три опажене разлике, или, како их је назвао, разграничења. Прво указује да се научни програм *Форум*, мада се прожима, ипак не односи на остале многобројне културне и уметничке програме

ДКСГ. Друго разграничење истиче да су у извесним раздобљима истовремено постојале разне врсте трибинских програма под различитим називима, као што су: „Друштвено-политички програм“, „Наука и алтернативна знања“, „Међународна трибина“, „Историјска раскршћа“, „Научни програм“, „Дебатни програм“, „Контакт-програм“ и сл. Најзад, треће разграничење упућује на раздобље програма *Форум* од 1988. До 2017. године, у времену у коме је тај програм у пуном капацитету и интензитету конципирао и уређивао Милош Кнежевић, аутор ове књиге-хронике. Назив *Форум* је био заштитни знак трибинског програма ДКСГ у последњих петнаестак година, који је ретроактивно проширен и на периоде када је трибина у ДКСГ-у деловала под другим називима, али и тада под уредничком „палицом“ Милоша Кнежевића.

У композиционом погледу књига *Од речи до речи* је направљена иновативно. Њена оригиналност је у чињеници да формом и садржајем прати специфични говорни и разговорни облик трибине. Проласком кроз садржај књиге читалац стиче јаснији увид чиме се баве и чиме би могли да се баве уредници програма те или сличне врсте. У поглављима књиге се читава неразлучни преплет стриктног уредничког посла и вредносних и моралних димензија интелектуалног ангажмана у плодном ауторском спектру.

*

Из хронологије програма је видљиво да су одабране теме уврштване у циклусе по маркантним појавним областима, корпусима знања, научним дисциплинама и стилским жанровима. Обимна хронологија, такође, упућује на континуитет тематизовања савремених горућих проблема Србије, региона и Европе, али и испитивања и предочавања историјских процеса који су до њих довели. Скоро две хиљаде реализованих програма одвијало се у циклусима под разним именима, попут: међународни, историјски, правни, политиколошки, геополитички, социолошки, економски, психолошки, антрополошки, религијски, теолошки, филозофски, културолошки, естетички, итд. Радозналим читаоцима означавање циклуса у наднаслову сваког евидентираног програма омогућује изоштравање фокуса и лакшу претрагу у областима које их првенствено интересују.

Аутор је по уједначеним и равноправним научним мерилима представљао мноштво аутора, а када су за постојали ваљани разлози и сопствена остварења. Кнежевић је то чинио одмерено и неусиљено, само конкретним поводима, у виду предавања, представљања часописа који је уређивао и разговора о књигама које ритмично објављивао. Одатле потиче утисак да се у програму *Форум*

догодио срећан спој личног удела у културном контексту и општих културних токова једног противречног времена. Осмишљеним програмима учен, обдарен и способан појединац заиста може да допринесе квалитету и угледу културне институције, нарочито када поседује сензибилитет за карактер историјске епохе.

IV

Књига *Од речи до речи* подељена је на два дела. Уводни део књиге-хронике о научном програму *Форум* ДКСГ чине „Реч пре“ и „Увод“. Потом следи први део књиге који је најдужи и најдетаљнији јер садржи потпуну евиденцију свих одржаних програма *Форум* од прве трибине под називом „Искушења југословенства“, одржане 7. јуна 1988. године, до последњег програма – округлог стола одржаног 12. јуна 2017. године, у циклусу „Књигама против кризе“, под насловом „Научни и медијски опус Милоша Кнежевића“. Тај закључни и јубиларни округли сто био је посвећен обележавању шесдесетогодишњице живота и тридесетогодишњице рада уредника научног програма *Форум* и његовог одласка у заслужену пензију.

На овом месту практично је немогуће у потпуности осликати које су све теме програмски презентоване (јер их има на хиљаде); ко је држао предавања; о чему је све разговарано; ко је све учествовао; како је реаговао аудиторијум; да ли је било приказа и реакција у медијима и сл. Мноштво предочених података о томе налази се у првом и најобимнијем делу књиге *Од речи до речи* под насловом „Хронологија програма“.

*

По завршетку првог дела књиге у коме је изложен календарски след, односно хронологија програма *Форум*, следи други део књиге који чине шест поглавља:

- 1) Научни скупови програма *Форум* у ДКСГ;
- 2) Други видови програма *Форум* у ДКСГ;
- 3) Предавања Милоша Кнежевића у ДКСГ;
- 4) Представљање књига и зборника Милоша Кнежевића у ДКСГ;
- 5) Представљање књига и зборника Милоша Кнежевића у издању ДКСГ на другим местима;
- 6) Зборници у издању ДКСГ: уредник и приређивач Милош Кнежевић.

На овом месту потребно је напоменути да је научни програм *Форум* реализован у два основна облика: стандардне и типичне трибине, са једним или више учесника и бројнијих научних ску-

пова под разним именима, попут: округли сто, панел, дебата, дискусија, саветовање, симпозијум, радионица и сл. На тако замишљеним научним скуповима учествовало је од десетак до педесетак научника и истраживача. Они су својим излагањима и дискусијама доприносили квалитетним теоријским дебатама захваљујући чему је научни програм *Форум* спорадично достигао високи ниво мисаоне артикулације и истраживачког и институтског деловања.

У жижи интересовања научних скупова одржаних у оквиру програма *Форум* били су конструктивни и деструктивни процеси, глобализације, транзиције, ауторитаризма, сецесије, интервенција, међунационалних сукоба, ратова, нације, државе, суверенитета, демократије, новог светског поретка, геополитичких промена, трансформације идентитета, нових идеологија, нових технологија, друкчијих културних парадигми итд.

*

Осим наведеног, током дуготрајног рада програма *Форум* осветљавана су и теоријска достигнућа еминентних личности научног и културног живота међу којима су: Коста Чавошки, Неца Јованов, Ласло Секел, Слободан Дивјак, Слободан Антонић, Зоран Аврамовић, Љубомир Кљакић, Милан Брдар, Слободан Комазец, Владимир Димитријевић, Јован Душанић, Зоран Милошевић, Миломир Степић и на крају – уредник и аутор ове књиге хронике Милош Кнежевић. Из приказа имена стваралаца којима су посвећени научни скупови очито је да се Кнежевић руководио изграђеним мерилима евидентних научних достигнућа, теоријске плодности и етичке веродостојности опуса којима су те личности дале пуни допринос науци и култури у националним оквирима.

Поред тематски, тј. биографски персонализованих скупова, одржавани су и скупови на пропусној граници између науке и теорије, с једне стране, и идеологије и политике, с друге стране. Упркос томе што су такви протестни скупови поседовали велику емотивну и бунтовну енергију, захваљујући мудрог ангажману Милоша Кнежевића у својству њиховог модератора, они су остајали у оптималним академским оквирима заступања студентских интереса.

*

Највећи број наведених научних скупова је организовао, логистички подржао и реализовао програм *Форум* ДКСГ, а само у неколико случајева биле су ангазоване друге институције и организације као координатори, као што су: Институт друштвених наука, Центар за филозофију и друштвену теорију – Београд, Издавачко предузеће Рад, Трећи програм Радио Београда, Институт

за истраживање словенске цивилизације – Београд, The European Institute of Early Slavonic Studies – London и Иницијативна група за обележавање јубилеја листа *Студент*.

На свим одржаним научним скуповима као инспиратор, комуникатор, организатор, модератор и уводничар појављивао се уредник програма *Форум*, Милош Кнежевић. Према хронологији програма *Форум* садржаној у књизи *Од речи до речи*, у временском раздобљу од децембра 1989. до јуна 2017. године одржан је чак тридесет један (31) научни скуп, који су презентовани хронолошким редоследом. Толико велики број уприличених научних скупова – организованих умећем и трудом једног човека са сарадницима – у много чему је превазилазио такав вид научног пулсирања многих научних института из домена друштвених наука у Србији. Кнежевић се очито веома трудио да окупљањем угледних научника створи што повољнији комуникативни амбијент за деловање политиколошке и шире научне заједнице. По свему судећи, у оквиру својих моћи, а на основу угледа који је створио, у томе је успевао. Такво постојано и осмишљено а сада већ и прецизно забележено прегнуће, не би смело да буде незапажено и невалоризовано, напротив, требало би му посветити већу пажњу.

*

Завршни део ове књиге-хронике *Од речи до речи* чине „Реч после“ и опсежан и прецизан „Именик“ који, путем упућивања на број стране у „Хронологији“, указује на низ неопходних елемената програма: време (датум, дан, сат, трајање), место, тему, имена других учесника, као и пратеће програмске компоненте (презентација, изложба, видео, инсценација) конкретно реализованог програма *Форум*.

Сналажење у брзом проналажењу информација о жељеном програму *Форум* такође је олакшано троструком нумерацијом сваког забележеног програма у „Хронологији“, почевши од првог реализованог у мају 1988. до последњег у јуну 2017. године; затим, од првог до последњег оствареног у тој програмској години, и, најзад; од првог до последњег у месецу у коме су се програми *Форум* један за другим одвијали. На тај начин, Кнежевић је оптимализовао прегледност сложеног и дугог тродеценијског тока програма, омогућујући при том додатна тематска, проблемска и ауторска истраживања, меморисања, и статистичке обраде приложене хронолошке грађе.

У именику је наведено неколико стотина имена значајних стваралаца, као и оних који су у разним периодима дебитовали и тек почињали своју научну каријеру а касније се осведочили као призна-

ти експерти у разним друштвеним наукама. Велики број учесника програма *Форум* представља промотивну и културну вредност по себи јер указује на одиста разноврстан али и посвећен и привржен сараднички круг. Тако импозантан низ имена учесника на *Форуму* вероватно не би био могућ да није било комуникативне привлачности Милоша Кнежевића као сусретљивог уредника програма који је, за шта постоје многа сведочанства, са великим бројем личности остварио колегијална познанства која су се неретко преображавала у креативна пријатељства.

При самом крају књиге *Од речи до речи* налази се кратка „Биографија аутора“ на српском, руском и енглеском језику, као и визуелно обогаћење евиденције програма, илустративна „Фото галерија“ са стотинак програмских фотоса. И једно и друго допуњавају претходно стечени утисак да ће се читаоци на књигу *Од речи до речи* и личност њеног аутора повремено и свакако радо враћати.

V

На послетку, овај подужи осврт, у ствари, скица за интелектуални портрет Милоша Кнежевића, направљена поводом изласка књиге *Од речи до речи*, не би била потпуна без кратког приказа његовог замашног и сложеног дело. Досадашњи научни и књижевни опус Милоша Кнежевића броји чак тридесет пет (35) књига и још увек није довршен будући да је за штампу припремљено још двадесетак рукописа. Већ и сам списак разноврсних дела изашлих из Кнежевићевог непресушног пера очитује несвакидашњу, заправо, у нашим условима изузетно ретку списатељску продукцију. Када се зна да је Кнежевићево писање књига текло упоредо са уређивањем програма *Форум* и часописа *Национални интерес*, број објављених књига у средини у којој се многи аутори диче са једним или два дела, одиста је импресиван а можда и недостижан.

Ради лакшег сагледавања Кнежевићев опус може се разврстати у неколико група објављених књига, међу којима су:

1) Двадесет монографија које су настајале на два начина: а) методичним структурирањем и писањем „уцело“, „од А до Ш“, и; б) као методично повезане збирке чланака и других стручних текстова, компонованих по сродности;

2) три књиге интервјуа: а) једна књига интервјуа са другима и; б) две књиге интервјуа у којима је сам аутор био интервјуисан;

3) четири надовезујуће књиге медитативне дневничке прозе;

4) осам приређених тематских зборника; а) пет ауторских зборника, и; б) три коауторска зборника;

5) једна коауторска књига, са још два аутора;

б) један опсежан каталог са педесет фотографија скулптура урађених у дрвету.

*

Посебну пажњу, како академске заједнице тако и најшире читалачке публике, својом критичком проницљивошћу и изузетним теоријским квалитетом, заслужиле су Кнежевићеве интердисциплинарне монографије из прве поменуте групе. Њих има двадесет (20): *Балканска пометња* (1996); *Крстарећа демократија* (1999); *Историја Косова и Метохије* (2000) на српском и енглеском – CD, електронско издање; *Европа иза лимеса* (2001); *Моћ Запада* (2005); *Сачекуша за Годоа* (2006); *Косметске теме* (2006); *Отмица Косова* (2006); *Подељена моћ* (2006); *Изневерена држава. Србија и Црна Гора у времену разлаза* (2007); *Косово – дан после* (2007); *Жива прошлост Косова* (2007); *Пад на памет* (2008); *Мозаик геополитике* (2008); *Евроскептицизам* (2008); *Жамор кризе* (2008); *Србија и Русија* (2009); *Парадигма распада* (2009); *Неизвесни прелазак. Демократија и транзиција* (2012) и *Збитије Великог рата. Трагови непометени у памћењу* (2014).

Значајан научни допринос свестраном актуелном разматрању и дијалогском обликовању друштвене проблематике представља књига интервјуа *Творци и тумачи. Десет разговора са савременицима* (1994).

Богатством књижевних и филозофских рефлексија читалачку пажњу плени и необично дневничко четворокњиже: *Растакање пролазности. Дневник 2011. Прва књига* (2011); *Провалија у плићак. Дневник 2011. Друга књига* (2011); *Порозна пучина лета. Дневник 2011. Трећа књига* (2015) и *Превласт привида. Дневник 2011. Четврта књига* (2013).

Интердисциплинарни научни и теоријски дискурс је, такође, обогаћен изузетно садржајним тематским зборницима: *О правди и правичности* (1995); *Србија и Европа* (1996); *Косово и Метохија – изазови и одговори* (1997); *Време глобализације* (2003); *Промене образаца мишљења* (2011); *Како помоћи Европи* (1993); *Разбијање Југославије* (2012); *Србија и политика великих сила* (2014).

Најзад, у научним и стручним круговима је са великом пажњом пропраћена и једина Кнежевићева коауторска књига *Савремени председнички системи* (2005).

VI

Кнежевићева по реду тридесет пета објављена књига *Од речи до речи. Тридесет година програма Форум Дома културе Студентски град – Хиљаду осам стотина трибина* омогућује боље

разумевање феномена трибина и говорних програма у ширем културалном смислу. Иако су трибине обележавале јавно мњење Београда и Србије у дужем временском распону – чак биле његова унутарсрпска и југословенска специфичност – до сада није било наглашенијег аналитичког покушаја да се оне протумаче као комуникативни и социјални феномен. Трибине су, наиме, на разногласан начин обележавале пулсирање слободоумних становишта у раздобљу позног политичког монизма. На том плану трибине су имале пробојну, плурализујућу и еманципаторску улогу. Понеке од њих су доприносиле детабуисању једноумља и претходиле појави вишестраначја.

Кнежевић је почео да уређује програм *Форум* 1988. у освит разлагања земље и настанка политичког плурализма. Пуни програмски замах остварио је у раздобљу почетног и раног плурализма у сферама културе и политике. Квалитативно обогаћење програма *Форум* било је видљиво у времену транзиције од 2000. године надаље. У том времену програмске форме су се разгранале, логистички опремиле и технолошки осавремениле, програми постали бројни, аудиторијум се увећао и стабилизовао.

Временом се све то уградило у нову квалитетну димензију *Форума* који је све више постајао незаобилазно и референтно место предавања, разговора, дијалога и промоција друштвено релевантних садржаја. У београдском културном амбијенту, захваљујући Кнежевићу, можда и најпоузданије место трибинског упражњавања. Колоквијално речено, у размишљањима где би одређена научна идеја, тема, проблем или дело, могло да се представи јавности, често се и скоро саморазумљиво упућивало „код Милоша“, имајући при том у виду програм *Форум* који је Кнежевић уређивао у ДКСГ.

*

Поменуто је да књига *Од речи до речи* има хронолошки и ретроспективни, тј. билансни карактер у важном сегменту интелектуалног ангажмана аутора. Очигледно је да аутор ове корисне књиге није нимало потценио медијску димензију међу другим димензијама сопственог ангажмана. Кнежевић је умешно указао и доказао да уредничко искуство те врсте може итекако да буде уграђено у укупни опус аутора. Удео трибинских комуникација на *Форуму* се, осећа и у многим Кнежевићевим књигама. Као што је, уосталом, и учешће на програмима *Форум* уграђено у интелектуалне, научне и медијске биографије многих учесника. Очигледно је реч о вишеструко корисно и плодној интеракцији која је трајала дуго време.

Књига *Од речи до речи* јесте на изванредан начин књига и довршеног и недовршеног биланса једне дуге уредничке каријере, али свакако није и дефинитивна „опроштајница“ од могућих наставака сличних форми на другим местима и другим поводима. Аутор књиге је имао пуну свест да је једно уредничко време истекло, не оспоравајући могућност наилаaska других и друкчијих времена. Како је схватио време у коме је уреднички деловао, осим ове књиге, понајбоље сведочи неколико Кнежевићевих књига ауторевлескивних токова. Међу такве књиге спадају већ објављене: *Сачекуша за Годоа*, *Жамор кризе*, дневници *Растакање пролазности*, *Провалија у плићаку*, *Порозна пучина лета* и *Превласт привида*, као и књига која је пред читаоцима. Из наведених књига може се деконструисати интелектуални миље Кнежевићеве обилне теоријске и медијске продукције.

Непосредно пре престанка рада, довршетка уредничковања у ДКСГ и одласка у пензију, Кнежевић се постарао да прикупи и среди податке, у ствари, сумира време којим се прилежно бавио и које се – као што се неминовно бави свима нама – бавило и њиме. Као плод тог, у нашим условима, несвакидашњег резимеа настале су три књиге *Од речи до речи: хиљаду осам стотина програма Форум у ДКСГ*, *Биобиблиографија Милоша Кнежевића* као и будућа књига прикупљених и ауторизованих материјала излагања са научног скупа под насловом *Научни и медијски опус Милоша Кнежевића*. Ако се набројаном дода и *Изложба скулптура* пропраћена каталогом, мора се рећи да је такав начин сумирања делатности и барокни садржај предочених резултата одиста импресиван.

*

Кнежевићева књига *Од речи до речи* на критичко-аналитички и креативно-синтетички начин презентује изузетно богат и широк спектар актуелних политичких, економских, социјалних и културних проблема, разматраних током тридесетогодишњег функционисања трибинског програма ДКСГ. Због тога ова књига-хроника треба неизоставно да буде представљена научној и стручној, те интелектуалној и академској али и најширој друштвеној јавности, путем савремених облика комуникације, од штампаних и електронских медија, сајтова и портала, до Интернета и многобројних друштвених мрежа.

Напоследку, имајући у виду све што је речено о садржају и структури књиге *Од речи до речи*, Милоша Кнежевића може се с пуним правом констатовати да се ради о изванредној хронологији тридесетогодишњег научног и стручног доприноса, креативног и иновативног интелектуалног и културног ангажмана. Отуда све-

срдно препоручујемо ову изванредну хронологију програма *Форум*, не само ужој научној и стручној јавности, него и најширој читалачкој публици. Сигурно је да ће захваљујући егзактно предоченим чињеницама, тематској и садржинској мултидимензионалности, читаоци моћи унутар њених атрактивних поглавља да пронађу бројне податке о садржајима који третирају најзначајнија друштвена питања на овим просторима у протекле три деценије.

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

201

Душан Достанић

ИДЕОЛОГИЈА ВАРВАРСТВА

217

Зоран Б. Радоњић

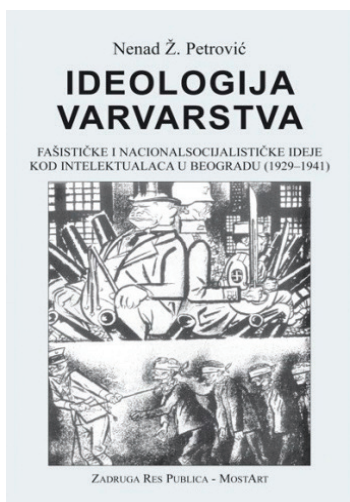
ХРОНИКА ТРАНЗИЦИОНОГ ГРОБЉА:
ПРИВАТИЗАЦИЈА ДРУШТВЕНОГ КАПИТАЛА У
СРБИЈИ 1989-2012.

Душан Достанић

Институт за политичке студије, Београд

ИДЕОЛОГИЈА ВАРВАРСТВА

Приказ књиге: Ненада Ж. Петровића, *Идеологија варварства: фашистичке и националсоцијалистичке идеје код интелектуалаца у Београду (1929-1941)*, Задруга Res publica, MostArt, Београд, Земун, 2015, 147 стр.

Ако је фашизам био феномен епохе, као што је то сматрао Ернст Нолте, тада се он не може ограничити само на поједине европске земље (пре свега Италију и Немачку) него су фашистичке идеје морале играти већу или мању улогу у свим државама оновремене Европе. У том контексту логично је запитати се могу ли се такве идеје идентификовати и у српској средини оног времена. Овим питањем бави се др Ненад Петровић у својој књизи *Идеологија варварства: фашистичке и националсоцијалистичке идеје код интелектуалаца у Београду (1929-1941)*. Наиме, реч је о „незнатно измењеном и допуњеном магистарском раду“ који је одбраћен још 1993. године. Аутор покушава да оповргне „наив-

но' уверење како су фашизам и националсоцијализам нешто стра-
но, туђе прекопирано и помодно импортовано код нас из Немачке
и Италије те да у 'нашој славној прошлости' нема аутентичних
корена за тако нешто“ (18). Дакле, Петровић жели да покаже да
српско друштво по овом питању не заостаје за Европом, те да је
имало свој сопствени, аутентични и аутохтони фашизам, чији коре-
ни сежу још у време од пре Првог светског рата, а који се развијао
паралелно са оним у Италији и Немачкој.

Упркос чињеници да је текст настао пре више од 20 година, те
да се у овом периоду појавио већи број студија о српској десној ми-
сли међуратног раздобља, аутор у уводу, доста храбро, каже да је
реч о раду који се може сматрати пионирским, односно да је реч о
„почетку у једном дубљем и свеобухватнијем истраживању појава
фашизма и националсоцијализма као идеја и праксе на србијанс-
ком простору.“ Ако је то можда и било тачно у време када је Пе-
тровић магистрирао, данас је сасвим извесно таква оцена непри-
кладна. Тако је и коришћена литература крајње оскудна. Аутор је
прешао преко свега што је на ову тему написано у протекле две де-
ценије (Д. Суботић, О. Милосављевић, А. Стојановић). Поред тога
је свесно игнорисао апсолутно сву послератну, емигрантску лите-
ратуру која се бавила међуратним периодом, односно идеологијом
и ЈНП Збора. Такође, аутор је из непознатих разлога занемарио и
све радове о политичкој мисли Милоша Црњанског (З. Аврамовић,
М. Ломпар, Б. Обрадовић). Ово је тим већи пропуст ако се узме
у обзир да су Црњански и интелектуалци који су били окупљени
око Збора главни јунаци Петровићеве књиге, односно када се има
у виду да је зборашка емиграција објавила читаво море литерату-
ре са намером да образложи своје предратне политичке ставове и
оповргне оптужбу за фашизам (М. Пропадовић, Р. Парезанин, М.
Бојић, Ђ. Слијепчевић, М. Васиљевић). Ако је Петровић већ у своју
литературу уврстио докторску тезу Младена Стефановића, која је
била посвећена Збору, остаје нејасно зашто није консултовао и По-
падовићеву критику те књиге? Петровић се не сналази много боље
ни када је у питању литература о фашистичкој идеологији. Тако на
пример, иако аутор на више места помиње Мораса и његов утицај
на српске интелектуалце, нигде се не помиње докторат Владислава
Стакића о монархистичкој мисли Шарла Мораса, нити се може от-
крити каква је била природа тог Морасовог утицаја.

Невоље са Петровићевим приступом проблему почињу већ у
уводу, односно у оквиру његове дефиниције фашизма. Пада у очи
да се аутор у овом послу држи старе, махом марксистичке, лите-
ратуре (А. Хамилтон, А. Митровић, Т. Куљић), поново игноришући

новије (и не само новије) радове (Р. Грифин, С. Пејн, З. Стренхел, Н. О'Саливен, А. Молер и К. Вајсман, Е. Хосбаум). Полазећи од Нолтеове (проблематичне) тезе да је фашизам зачет у Француској у оквиру Морасове Француске акције, Петровић пише: „Морас је први мислилац и политичар који је, спајајући идеје својих конзервативних претеча прекорачио суптилну границу која дели конзервативизам уопште од фашизма као његовог посебног облика“ (стр. 12). Реч је о неодрживој тези, јер нити је граница између конзервативизма и фашизма „суптилна“, нити је фашизам „посебан облик“ конзервативизма. За аутора који не прави разлику између фашизма и конзервативизма, сваки конзервативни, десни став постаје потенцијално фашистички, а сваки традиционализам или антикомунизам сумњив и у крајњем фашистоидан. Ову границу Петровић је требало јасно да истакне, будући да и сам каже да се не може сваки национализам сматрати фашизмом. Ипак он ово разликовање не разрађује. Аутор такође потпуно игнорише чињеницу да уз поједине сличности које фашизам дели са конзервативизмом, он ипак поседује много више *структуралних* сличности са комунизмом (модернизам, тоталитаризам, масовност, активизам, атеизам, политичка религиозност, идеја стварања новог човека и новог доба, утопизам) о чему такође постоји исцрпна литература (Е. Нолте, Е. Хосбаум, Р. Цителман, К. Вајсман, Х. Арент, К. Д. Брахер, В. Гурјан, Е. Фегелин, К. Фридрих и З. Бжежински). Штавише, један број аутора (Ф. Фон Хајек, Е. Фон Кинелт-Ледин) инсистирао је на томе да фашизам и посебно национал-социјализам изворно припадају левици, а не десници.

За кључна обележја фашизма Петровић узима расизам и антисемитизам, противдемократију, корпоративизам и сталешко организовање друштва, култ села и сељаштва, „нови национализам“ и милитаризам, те сматра да је „без споја свега овога тешко је говорити о фашизму или нацизму у једној политичкој појави“ (18). Са овако непрецизним одређењем фашизма под који може да се подведе све и свашта и који једва да се одваја од конзервативизма и национализма могуће је учинити све, па чак и пронаћи српске фашисте на све стране, а то је управо оно што Петровић чини. Штавише, он иде и даље па у фусноти бр. 4 на „подручју Балкана током XIX“ идентификује „својеврсни фашизам пре фашизма који себе ствара и правда ослободилачком борбом за самоопредељење од Отоманског царства“ (113). Речју „балканске буржоазије“, вероватно као некакви колективни субјекти, након што су створиле своје државе „крећу у милитаризацију друштва, наоружавање, припремају нове ратове и желе да поделе преостале европске територије

Турске империје која је на заласку снага“, те као што је италијански фашизам тежио обнови Римског царства, српски „фашизам пре фашизма“ (да ли је он можда Мусолинију био узор аутор нам ипак није саопштио) био скромнији и тражио „Душаново царство“ и „освету Косова“. Том империјалном сну било је подређено све: образовни систем, књижевност и публицистика, који су усмерени да обликују свест о потреби рата као начину решавања уједињења целокупног српског националног у једну државу. Тај српски „фашизам пре фашизма“ је према Петровићу достигао врхунац у Балканским ратовима, односно у Првом светском рату (113). Референце за ову изузетно занимљиву интерпретацију српске новије повести Петровић је, нажалост, задржао за себе. Већ следећа фуснота (бр. 5) на истом трагу указује на сличну политичку судбину Николе Пашића и Мусолинија, будући да су обојица од левичара, прешли у „табор империјализма и капитализма“, само са том разликом што Пашићев крај није био као Мусолинијев (113). Разлика између српске варијанте „фашизма пре фашизма“ и италијанског развијеног облика је само у томе што овај српски дошавши на власт „није увео корпоративни економски и представнички систем већ се држао класичног либералног модела у економији и буржоаског парламентаризма не укидајући партије, организујући више или мање слободне изборе и одржавајући слободу штампе“ (114). Ова „мала разлика“ је практично оно што раздваја слободу и демократију, на једној страни, од диктатуре и тоталитаризма (такође и комунистичког), на другој. Пашић би, дакле, био јединствен пример фашисте који се држи тржишне економије, вишепартијског система, поделе на државу и друштво, који респектује правну државу те грађанска права и слободе. Али то у Петровићевој интерпретацији није Пашићев плус, него у томе лежи његова мана. „Међутим, ово би се чак могло сматрати као негативност у поређењу са Мусолинијевим експериментом покушаја преображаја друштва. Показује се да и у демократском политичком уређењу може да се води експанзионистичка политика, да се друштво милитаризује, да се воде ратови номинално за ослобођење и уједињење а стварно за освајање територија. Упоредјујући Мусолинија и Пашића као политичке делатнике изостанак било каквог напора на увођењу праведнијих економских односа може бити урачунат само као минус овог другог ... Пашић и његова странка заправо су под лажном фирмом и програмом водили конзервативну буржоаску политику“ (114). Слободан Милошевић је, према Петровићу, нека врста Пашићевог наследника, а самим тим и баштиник српског „прафашизма“. Текст ове две фусноте и јединствено поређење Мусолинија и Пашића, у коме аутор

показује више симпатија за италијанског диктатора, јер је у њему до краја остало нешто „анархо-левичарско“, јасно илуструје шта се све може догодити када се појмовима багателише, односно када се они користе непрецизно, широко и до крајњих граница еластичности. Тада је и Пашић фашиста пре фашизма, јер је Србија учествовала у ратовима, што је вероватно јединствен пример у оно време да се политичка питања и питања граница решавају ратом. Упркос овој појмовној збрци, аутор ипак покушава да повуче линију разграничења између фашизма и нацизма (фашизам је левљи од нацизма), да би их затим поново сврстао заједно у исти кош ултра, крајње односно екстремне деснице у коме се меша све и свашта: традиционализам, конзервативизам, фашизам, нацизам, идеје о „трећем путу“ ...

Са овако конфузним и непрецизним одређењем фашизма тешко да се може отпочети било шта. Само по себи се разуме да се без јасног одређења фашизма тешко може говорити о његовом утицају у Србији, а да се не западне у силне невоље, па чак и апсурдна поређења као што је оно између Пашића и Мусолинија, и то је зла коб која аутора праги кроз читаву књигу. Вреди приметити да Петровић већ у наслову говори о „фашистичким и националсоцијалистичким идејама“ у плуралу, а да при томе није одређено шта те идеје чини специфично фашистичким. „Нови национализам“, корпоративизам, антисемитизам, расизам, противдемократија, милитаризам и „култ села“ нису специфично нацистичке нити фашистичке идеје. Као што примећује и сам Петровић, италијански фашизам није имао расистичку и антисемитску црту, као што је није имао ни холандски национал-социјалистички покрет. Штавише, антисемитизам не мора нужно бити расистички, него може бити економски, политички или пак верски мотивисан. Уосталом, социјал-дарвинистичке и расистичке идеје нису резервисане за десницу, као што би се могло закључити из Петровићевог рада. Примера ради, Лудвиг Волтман који спада међу познатије расне теоретичаре био је у своје време и познати марксиста. Корпоративизам, такође, није нужно фашистичка идеја, већ стога што се јавља и у католичком, револуционарно-социјалистичком, ауторитарном, органицистичком те савременом облику, па су корпоративизам заступали и тако различити мисиоци као што су Е. Диркем, В. Ратенау, О. Шпан, Сен Симон, Р. Овен, Ж. Сорел. Са друге стране, под Хитлером корпоративизам није уведен. Штавише, док сталешко уређење у својој основи носи идеју хијерархије, нацизам је у оквиру „народне заједнице“ промовисао егалитаризам и социјалну покретљивост (Р. Цителман). Чак је и „култ села“ који

се, истина, повремено појављивао у нацистичкој литератури (А. Розенберг, В. Даре) у пракси морао да устукне пред модернизмом и индустријализацијом (Р. Лај). Додатну конфузију уноси и то што аутор када образлаже зашто на листу фашистичких идеја није уврстио антикомунизам каже: „Антикомунизам, иако важна ставка, није третиран у раду јер је комунизам био оспораван са разних страна и са различитих идејних полазишта те сматрамо да то није најбитнија одлика фашизма и нацизма“ (19). Дакле, ако антикомунизам није ексклузивно фашистичка идеја, као што каже и сам Петровић, није ли то исто тако случај и са антидемократијом? Као што је случај са комунизмом, и демократију су оспоравали са „разних страна“ (ово је такође јасно и Петровићу када каже да се фашистичка и левичарска критика парламентаризма и тржишне привреде у многим тачкама поклапају, али се разликују по својим решењима), али је она ипак уврштена у канон фашистичких идеја. Поставља се питање – зашто? Са друге стране, по овом питању се Петровић сасвим разликује од Нолтеа, који антимакинизам узима за кључни елемент своје дефиниције фашизма. С обзиром да се Петровић користио Нолтеовом књигом, те имајући у виду чињеницу да је реч о изузетно важном аутору, Петровић је требало да детаљније образложи ову позицију.

Имајући у виду да Петровић говори о фашистичким идејама у множини, поставља се питање да ли се онда може говорити о некаквом фашистичком минимуму? Колико од ових идеја неко мора да прихвати да бисмо га назвали фашистом? Морају ли фашисти прихватити све или само неке од побројаних идеја? Постоје ли елементи који су битнији од осталих? Проблем не представљају само побројане, него и изостављене идеје. Тако остају нерашчишћена многа питања, на пример: питање односа између фашизма и монархије, фашизма и религији односно цркве, фашизма и аристократије... Ова питања Петровић не узима у разматрање, чак ни питање трансценденције које, код Нолтеа, игра значајну улогу (фашизам као отпор против трансценденције, како практичне, тако и теоријске), нити масовни и активистички карактер фашистичких покрета. Ипак, још више чуди да у кључне фашистичке идеје не убраја тоталитаризам, односно једнопартијску државу, па о тоталној држави расправља тек успутно у оквиру поглавља о „новом национализму“. Такође, нема ни помена о фашистичком одбацивању доктрине о подели власти, или о њиховом рушењу границе између државе и друштва, односно приватног и јавног. Вероватно би већина истраживача ове моменте истакла као битније за природу фашизма од „култа сељаштва“. Занимљиво је и Петровићев покушај

да фашизам пронађе међу интелектуалцима, будући да и сам инсти-тира на фашистичком антиинтелектуализму, док се масовност и „активистички стил политике“, који на пример О’Саливен сматра кључном карактеристиком фашизма, нигде не помиње.

У складу са тезом о аутентичности овдашњег фашизма Петровић „особеност“ српског фашизма налази „у споју религијског величања сељаштва и његових ’расних снага’ ... са јаким утицајем клера“ (19). Међутим, док „култ села“ помиње као једну од кључних „фашистичких идеја“ (при чему није јасно шта онда разликује фашисте, поготово српске од земљорадничких и сељачких партија) Петровић у читавој књизи ни једном речју не помиње овај „клери-кални моменат“, тако да је доста тешко одговорити на питање шта је то што би „јак утицај клера“ требало да представља?

Стиче се утисак да су критеријуми према којима Петровић проналази фашисте доста еластични, па и тврдња да ОРЈУНА није била фашистичка организација „по свом политичком профилу“ (што је према нашем мишљењу свакако тачно запажање), јер јој је недостајала „заокружена идеологија“ (15) сама повлачи питање каква би та заокружена идеологија уопште требало да буде? Циник би рекао да је ОРЈУНА из непознатих разлога добила много позитивнију оцену него Пашић и радикали, црнорукци или Љубомир Мицић и његов „амалгам анархизма, фашизма и великосрпског шовинизма“ (16).

Након што је одредио „фашистичке идеје“ Петровић покушава да их пронађе у брошурама и књигама српских интелектуалаца, односно у београдској штампи из тридесетих година, при чему се највише бави часописима које је издавао Збор, те *Идејама* Милоша Црњанског. Циљ је, дакле, да се на тај начин маркирају фашистичке идеје. Ипак и у овом послу Петровић више обећава него што је у стању да пружи. Примера ради, није јасно зашто се текстови у којима се говори о крвним групама (Малеш, Стефановић) узимају као доказ расизма. Заправо у фусноти 9, Петровић цитира Светислава Стефановића, наводног представника расизма, који каже да су јужни Словени заједно са Бугарима ближи азијском, него европском типу човека, те да одатле долази и њихова меланхолија (118). Заиста би било тешко пронаћи европског расисту који на основу истраживања крви тврди да је његов народ ближи Азији него Европи. Такође, код другог примера расизма, Малеша, и Петровић наводи реченицу „Свака раса има своје вредности, свака раса има своју улогу у историји народа и света. Али баш стога треба те вредности познати, и држава је дужна да о њима води рачуна“ (26). И ова реченица тешко може послужити као доказ некаквог расизма,

те аутор овде уочава тенденцију „маскирања сопственог расизма“ и то услед „непопуларности ових идеја и теорија“ те се оне „без извесних ограда нису могле износити“ (26). Тако Петровић и када не може да пронађе расизам за који је утврдио да је „фашистичка идеја“ прибегава тврдњи да је расизам присутан, само је из опортунистичких разлога остао скривен. Ово не само што је сумњив начин анализе ставова, него је и нехотично негирање почетне тезе о „аутентичном фашизму“, јер какав би то аутентичан фашизам био ако се његове основне идеје не могу слободно износити, односно ако су у датој средини непопуларне? У својој жељи да пронађе и жигосе расизам српских интелектуалаца Петровић превиђа да у корену расизма (барем онаквог како је схваћан међу нацистима) стоје дарвинизам, натурализам и, у крајњем, материјалистички поглед на свет. Међутим, управо су дарвинизам, натурализам и материјализам, те свођење човека на природе и биолошке функције мете критике баш оних интелектуалаца (Слијепчевић, Велимировић, Вујић) које Петровић жели прогласити за фашисте. Нешто дакле није у реду, јер чини се да су српски фашисти негирали саме филозофске премисе расизма и то позивајући се на хришћанско учење о човеку. Речено Нолтеовим језиком, овде нема отпора теоријској трансценденцији.

Чак и када бисмо прихватили да је овде стварно реч о некаквом расизму, поставља се питање реалног домаћаја тих идеја. Наиме, прича о расизму међу београдским интелектуалцима везана је код Петровића за три имена (Б. Малеш, С. Стафановић, С. Иванић) и њихове текстове који су делом објављивани у стручној литератури (на пример у *Гласнику централног хигијенског завода*) те нису били намењени широј публици, нити су писани у првом реду са политичким или пропагандним циљем. Поред стручних чланака реч је и о приказима књига или краћим текстовима, те полемичким одговорима што је све далеко од покушаја стварања некакве расистичке идеологије. Уз наведену тројицу, аутор међу расисте убраја и Мицића, што сведочи о крајњим напорима да се међу српским интелектуалцима по сваку цену пронађу расисти. На крају овог поглавља Петровић нехотице оповргава своју почетну тезу о аутентичности српског фашизма, када каже да су Стефановић и Малеш преузели фашистичке и нацистичке идеје те да су настојали да их пресаде у специфичним домаћим условима доминантно руралног друштва (36). Чудан закључак, с обзиром на почетну тезу, као и због тога што у читавом поглављу нема ни једне референце одакле су тачно Стефановић и Малеш преузимали те идеје.

Ни са доказивањем антисемитизма ствар не стоји много боље, посебно јер Петровић већ на почетку поглавља каже да антисемитизам код српских интелектуалаца тридесетих година није имао расно-биолошко обележје (39) (Малеш каже да Јевреји нису раса), што значи да се по том питању значајно разликовао од нацистичког антисемитизма. Заправо и Петровић признаје да је критика Јевреја била заснована на критици Јевреја као капиталиста, односно као марксиста и револуционара. Другим речима она је долазила као последица антикапитализма и антикомунизма, те се не може говорити о изворном антисемитизму. Дакле, ово питање се не може третирати ван контекста, као што овде чини аутор. Наиме, Јевреје као трговце и спекуланте нападали су и раније бројни леви, социјал-деморатски аутори (Е. Дириг) па их ипак нико није због тога сврставао у фашистички табор. Са друге стране, ни повезивање јеврејства са марксизмом односно бољшевиизмом није ограничено само на фашисте и нацисте, него се јавља и у руској емигрантској литератури, одакле га преузимају и поједини српски интелектуалци. Иако антисемитизам никада није нешто што се може правдати, ипак није свеједно да ли је реч о расистичком, или, на пример, религијском антисемитизму.

Као и по питању расизма, Петровић и овде има великих тешкоћа да пронађе представнике српског антисемитизма из тридесетих година те у фокус истраживања поново улазе припадници Збора и зборашка штампа, као и пар чланака објављених крајем 1940. године у режимском листу *Време*, у специфичном контексту и без дубљих идеолошких мотива, док нема ни помена листа *Балкан*. При томе је Петровић заборавио да примети 1) да је ван оквира Зборашке штампе антисемитизам међу српским интелектуалцима био ендемска појава; 2) да се чак и међу зборашима критика Јевреја интензивирала тек у периоду пред рат, што није карактеристично само за Србију и може се довести у везу са ондашњим политичким приликама; 3) да, као што је показао Бојић, антисемитизам ни у оквиру Збора није имао доминантно место и био је карактеристичан само за неке кругове у оквиру Збора, а највише за круг око М. Мојића; 4) да се антисемитизам и Јевреји ни једном речју не помињу у начелима и смерницама Збора, те да према томе он није ни изблиза играо ону улогу коју је имао међу нацистима; 5) да се чак ни у Љотићевој аутобиографији (*Из мог живота*) у којој он расправља свој политички пут, не помињу ни Јевреји, ни „јеврејски дух“; 6) да Љотић у својим текстовима не позива на насиље и елиминацију Јевреја, него на више места сугерише потребу стварања јеврејске државе у Палестини; 7) да се Јевреји нападају само у оквиру критике марксиста.

зма, материјализма, атеизма, индивидуализма, капитализма и масонерије, односно у контексту залагања за повратак традицији, вери и нацији, али не и као главна мета. Као и у случају расизма, и овде Петровић мора да се ослони новинске чланке у којима се нападају Јевреји, јер детаљне и разрађене књиге на ту тему једнострано није имао на располагању. Па чак и по питању чланака Петровић је принуђен да се претежно ослања на само пар зборашких листова (*Наш пут*, *Нови пут*). Већ се на основу тога може поставити питање, колику и какву улогу је антисемитизам играо тридесетих година међу српским интелектуалцима, поготово ако се има у виду море антисемитских студија које су до тада већ објављене у Европи. Чак и када би се прихватила теза о зборашком антисемитизму поново се поставља питање његовог домашаја, пре свега због малог тиража зборашких листова, њиховог нередовног излагања, оштре цензуре, те коначно забране Збора 1940. године. Тако је Петровић приморан да каже да „антисемитске идеје у Београду нису наишле на претерано велики одјек све до окупације“ (56).

У поглављу које се бави „идеализацијом села“ и „критиком града“, Петровић поново апострофира да „ове идеје нису нове, нису оригиналне“, него да су преузете од нациста (59). Нажалост, за такву тврдњу поново не даје убедљиве доказе. Наиме, њему као да није познато да су и у немачком нацизму Штрасерова „аграрна утопија“ као и Дареов или Розенбергов мистицизам крви и тла „исмевани“ (Цителман) међу водећим нацистима, односно да су изгубили битку за утицај пред модернизмом и индустријализмом Лаја, Тота, Шпера... Са друге стране, да ли је могуће да је сељачка Југославија морала „увозити“ култ села са стране? Нису ли у Краљевини Југославије постојале сељачка и земљорадничка партија, нису ли се и неки међу српским десничарима (Стефановић) позивали на задругарство Светозара Марковића или Бугарина Стамболијског? Да Љотић није морао да од фашиста преузима своје концепције о селу јасно је и самом Петровићу када каже да је овоме искрено било стало до села, односно да је „лично учинио много на развоју задругарства у смедеревском крају одакле је потицао“ (75). Као што је познато, Љотићев интерес за задругарство и активности на том пољу датирају из времена пре његовог уласка у политику. Где је онда фашизам? Према Петровићу у „мистификацији села и сељаштва“, односно схватањима о „крви и тлу“. О којој је мистификацији реч и на шта се тачно мисли није најјасније.

Чини се да су, према Петровићу, српски интелектуалци до својих идеја о разлици између села и града дошли читањем Шпенглера и његове *Пропасти Запада*. Чак и да је тако, ту ипак нема

ничег фашистичког. Када би се антирационализам, антипросветитељство (односно њихова критика) и поштовање традиције и вере, те истицање јединственог карактера сваког народа сматрали фашизмом, на начин како то Петровић интерпретира, читава историја европског конзервативизма била би заправо прича о „вечном фашизму“. Од Берка, преко Новалиса, Шлегела и Милера, па све до Циглера међу европским конзервативцима осећала се носталгија за средњим веком, ништа мања од оне коју идентификује Петровић код Вујића, Слијепчевића, Велимировића или Најдановића. Да ли то значи да су сви они били фашисти? Са друге стране, такво слављење средњевијековља и хришћанства потпуно је страно и Мусолинију и Хитлеру који су, обојица, били више пагани него хришћани, што нас враћа на Нолтеа и проблем трансценденције, о коме Петровић ништа не говори. Ако је несрећа Европе започела њеним одрицање од Христа, онда је пут избављења пут повратка Христу, а не пут тоталне државе. Можда би требало подсетити аутора да су немачки конзервативци, од којих су неки пред нацизмом морали да беже из своје земље (Гуриан, Фегелин), дошли до сличних закључака, и кривицу за настанак тоталитаризама видели у секуларизацији Европе и њеном отпадању од Христа.

Одељак о критици града Петровић закључује: „Они би да друштво врате у пасторалу преиндустријског времена, да деиндустријализују градове и становништво врате на село у замишљени и никада постојећи бесконфликтни рај“ (76). Овом оптужбом за ретроградност, Петровић поново нехотице негира своју основну тезу, будући да слика коју даје потпуно одудара од футуристичког обожавања тркачког аутомобила (13).

Поглавље које је посветио корпоративизму и критици демократије Петровић започиње ненамераваним оповргавањем своје тезе о „аутентичности“ фашизма међу српским интелектуалцима, будући да каже да је Љотић своје позивање на сталешку државу преузео од Мораса. Утицај Морасове мисли на Љотића никада није био споран, али исто тако нису спорне ни значајне разлике међу њима о којима пише Бојић. Те разлике Петровић не узима у обзир, па тврди да „све битне идеје Љотића (и не само њега) налазимо код Мораса и његових француских претеча“ (80). Изузетно је занимљиво Петровићево чуђење пред Морасовим залагањем за децентрализацију, будући да, како Петровић верује, ултрадесни и фашистички покрети обично траже већу централизацију државе. Не само да централизам није карактеристичан за Мораса, Љотића или М. Николића, него ни за читава традицију европског конзервативизма (Милер, Шлегел, Савињи, Ајхендорф, Герлах, Шпан).

Остаје питање да ли је то онда још једна тачка на којој се Морас и Љотић разликују од фашизма? Ово питање код Петровића остаје без одговора, јер је њему циљ да тражи сличности (па макар и непостојеће) и да по сваку цену међу српским интелектуалцима пронађе фашисте.

Иако и сам прихвата да сталешка идеја државе има своје порекло у средњем веку (80) у даљем тексту Петровић корпоративизам везује за италијански фашизам, а сталеже за нацизам, да би затим свако заговарање сталешког система, које се среће међу српским интелектуалцима, доводио везу са нацизмом. Међутим, као што је познато, захтеви за сталешком државом не могу се поистовећивати са нацизмом, што доказује пример Шпановог универзализма. Исто тако сам Љотић је изложио разлике између свог залагања за сталеже и онога што је била пракса у Италији и Немачкој (90). Иако наводи да Љотићеви извори нису италијански и немачки него француски (94), Петровић као да не увиђа довољно о колико дубоким разликама је овде реч. Наиме, Љотићев предлог, за разлику од онога што траже нацисти и фашисти 1) не подразумева тоталитарну државу, него аутономију сталежа; 2) одржава разлику између државе и друштва; 3) не укида поделу власти; 4) сталежи формирају представништво интереса. Реч је дакле о крупним разликама, а не о варијацијама на исту тему.

Иако у поглављу о „новом национализму“ Петровић признаје да није сваки национализам једнак „наци-фашизму“ (95) није лако установити у чему он види разлику између национализма и „наци-фашизма“, осим што каже да се нови национализам разликује по томе што нацији и држави придаје „наднаравна својства“. Могло би се рећи да је за Петровића нови национализам нов, јер није више стари, а такав је имао представнике међу српским интелектуалцима (Црњански, Вујић, Велимировић, Љотић). Са штурог приказа тог „новог“ национализма, Петровић прелази на питање тоталне државе, јер како каже, нови национализам представља увод у тоталну концепцију државе (100). Овакво схватање захтева додатна објашњења, јер болшевички тоталитаризам и временски и логички претходи фашистичком, а сасвим сигурно не почива ни на новом ни на старом национализму.

Тоталитарне концепције Петровић препознаје код аутора који говоре о држави као о „изразу духа“ или као о „моралном бићу“ (101). Није сигурно да се у складу са овим критеријумом међу фашисте не би могли уврстити и Фихте и Хегел који су такође користили сличне изразе. Међутим, код Петровића није јасно о којим националистима је овде реч – југословенским или српским – односно

у каквом односу је стајао њихов национализам спрам југословенства? Једино за Црњанског каже да је говорио о угрожености српства у Југославији, али се на овој важној тачки односа између српства и југословенства међу београдским, десним интелектуалцима Петровић, из непознатог разлога, не задржава. Расправљање тог питања било би тим занимљивије ако се има у виду да је Збор у својим смерницама тврдио да јужнословенска заједница неће бити комплетна док се у њу не укључе и Бугари. Поставља се логично питање да ли је онда овде реч о национализму, или некаквом наднационалном југословенству? Такође, аутор није размотрио ни важно питање односа српских баштиника „новог национализма“ према словенству. Очигледно је да је код њих постојала развијена свест о припадности широј словенској заједници, али Петровић нас не обавештава о томе да ли се при томе предвиђала и некаква организациона форма и ако јесте каква би она била. Самим тим поставља се и питање односа таквог словенства и националне државе, на које нам је аутор, нажалост, ускратио одговор.

Петровићев закључак је да је тридесетих година дошло до раста фашизма и нацизма на београдској интелектуалној сцени, што свој врхунац достиже формирањем Збора, као „прве праве фашистичке организације поникле на тлу Србије у међуратном периоду“ (105). Тиме је заправо Збор представљен као израз оног „ауентичног“ и „аутохтоног“ домаћег фашизма, чији су корени, подвлачи Петровић, дубљи и сежу у период пре Првог светског рата, односно Балканских ратова. Ипак, према Петровићу код „фашиста у Београду“ са изузетком Љотића, Стефановића и Грегорића, нема „потпуно заокружених и уобличених мисаоних токова“ (107), али се из ове тврдње не може разумети да ли се тиме заправо жели рећи да је „фашизам у Београду“ на идејном плану остао неразвијен и закржљао.

Ипак, Петровић тврди да фашизам међу српским интелектуалцима нити је био увезен, нити је његов утицај био „минорна појава у односу на фашизме из окружења“ (106). Заправо, српски фашизам није побио онолико људи колико је побио нпр. хрватски, само зато што му се није пружила прилика – тврди аутор. „То што је хрватски фашизам починио много горе и обимније злочине од српског током Другог светског рата последица је положаја Србије у систему ’новог европског поретка’ осмишљеног у Берлину и Риму. ... Да је Недић са Љотићем могао да води самосталну политику, да су им се пружиле прилике да изврше *геноцид над неким* (подвукао Д. Д.), они би то без сумње учинили. То што нису, није последица доброћудности нашег фашизма у односу на њихов, него недостат-

ка прилике“ (106). Тако Петровић прелази чак и оквире тезе коју је покушао да докаже. Наиме, из ове тврдње следи да „српски фашизам“ не само да је постојао и не само да није био миноран, него је и опаснији од хрватског, који је дискредитован својим злочинима, док српски још увек чека прилику за свој злочиначки поход и „*геноцид над неким*“ ко да је тај „неко“. Аутор је пропустио да нам каже како он то зна да би Недић и Љотић извршили геноцид над другим народима, само да су имали шансу. Тиме он са подручја историје прелази у домен нагађања или „алтернативне историје“.

За Петровићеву књигу се не може рећи да је успела, нити да је њена почетна теза доказана. Ауторово одређење фашизма је крајње проблематично и идеолошки обојено, елементи које даје нису разрађени, неки су изостављени, а веза међу њима није јасно успостављена. Такође, Петровић није успео да докаже присуство расизма и расистичког антисемитизма међу српским интелектуалцима. Конзервативизам, критика рационализма, материјализма, индивидуализма и секуларизма неоправдано су изједначени са фашизмом, да би се у сељачком конзервативизму пронашли „култ“ и „мистификација“ села. Моменте за које је аутор мислио да му одговарају је пренаглашавао, а оне за које је сматрао да би могли оспорити његову основну тезу је игнорисао. На неколико места је сам себе довео у неприлике и противречности. Истовремено он на више места сам каже да су поједине идеје које он сматра фашистичким заправо дошле са стране (Љотићево залагање за сталешки систем које потиче од Мораса). Иако и у уводу и у закључку говори о аутохтоном српском „фашизму пре фашизма“ (Пашић, Црна рука) нигде у тексту се не помињу ни они, ни њихов утицај на „фашисте“ из тридесетих година. На послетку, аутор износи паушалне оцене злочиначког потенцијала „српског фашизма, о чему нити је било речи у тексту, нити је то била тема.

За тезу о аутентичном српском фашизму посебан проблем представља и ауторово признање да се нико од његових јунака није идентификовао са фашизмом, односно да су се и сами бранили од таквих оптужби. Тако он каже: „Фашизам је био непопуларан да су се од њега морали стално ограђивати и домаћи србо-југословенски фашисти (56)“. Збор је слабо прошао на изборима због оптужбу за фашизам (90), а исто понавља и доцније (107). Ово такође захтева објашњење, јер како је могуће да у средини која још од почетка века баштини снажне фашистичке тенденције, у време када фашизам свуда сакупља присталице та иста средина на тај феномен гледа са подозрењем? Како је могуће да у средини оптерећеној милитаризмом, национализмом и фашизмом, покрет који је „аутентич-

ни“ израз тог фашизма није у стању да освоји ни једно посланичко место и поред свог камуфлирања?

Имајући у виду све слабости ове књиге, поставља се питање зашто је аутор сматрао да је потребно да објављује свој магистарски рад писан пре више од двадесет година и то незнатно измењен и без узимања у обзир релевантне литературе која се за то време појавила? Чему објављивање књиге чији су закључци или превазиђени, или одавно оповргнути и у којој се свуда осећа дух једног прошлог времена у коме се писало у складу са владајућом идеологијом? Одговор на ова питања можда лежи у уводу где аутор каже: „У ’оловним временима’ ренесансе фашизма у теорији и пракси на нашим просторима овај рад може послужити и за боље разумевање савремене политичке праксе, која је, типичном за нацизам демагошском маском ’националног социјализма’, обновом култова ’славне прошлости’ разбуктала прво српски па затим као прижељкивану реакцију и остале национализме, порушила Југославију, изазвала рат и довела до општег назадовања. Због актуелности рад је замишљен као први део обимнијег истраживања подељеног у три целине. Друга два дела требала би обухватити периоде 1941-1944. и од 1987. године када српски националсоцијализам добија политичко-практичну заокруженост“ (10). Јасно је дакле да циљ ове књиге није научна истина, него политика, односно покушај одбране тезе о континуитету српског фашизма од почетка XX века, преко Збора па до Слободана Милошевића. Проблематични закључци везани за тридесете године само су један део слагалице у којој не само да се једном народу великодушно нуди првенство у формирању фашизма, него се тај фашизам проглашава и за најдуговечнији и најживљи у Европи, будући да је свој врхунац досегао дуго након завршетка Другог светског рата. Ако се већ није показао у Другом светском рату, српски фашизам је имао своју прилику за реванш тиме што је разорио Југославију, срушио самоуправни социјализам и отпочео рат на „нашим просторима“ (иако није јасно који су то простори „наши“ и чији „наши“), при чему је све почело још пре сто година империјалистичким походима „српске буржоазије“.

Сматрамо да је неуобичајена дужина овог приказа оправдана ако се у виду има деликатност тематике коју обрађује ова књига, те политичке и моралне последице онога што њен аутор тврди.

Зоран Б. Радоњић

Народна скупштина Републике Србије, Београд

ХРОНИКА ТРАНЗИЦИОНОГ ГРОБЉА: ПРИВАТИЗАЦИЈА ДРУШТВЕНОГ КАПИТАЛА У СРБИЈИ 1989-2012

Приказ књиге: Марија Обрадовић, *Хроника транзиционог гробља: Приватизација друштвеног капитала у Србији 1989-2012*, Нова српска политичка мисао, Институт за новију историју Србије, Београд, 2017, 579 стр.

У протекле три бурне деценије транзиције, процес приватизације је био један од њених најважнијих, ако не и најважнији појавни облик, с обзиром да је својим токовима и последицама приватизација друштвене својине довела до далекосежних промена, како на нивоу читавог друштва, тако и у животу сваке породице и појединца. Приватизација као појава била је у фокусу интересовања читавог друштва и о њој се говорило и дискутовало свугде,

почев од највиших државних и страначких органа и форума, преко стручне и академске јавности, до запослених у самим привредним субјектима на које се она односила. Међутим, та интересовања су по правилу била кратког века, односно трајала су онолико колико је неком субјекту процес приватизације (или, боље речено, неки од момената тог процеса) био од важности. Чак и у академским круговима предмет интересовања пре свега била су актуелна питања приватизације, њене тренутне појавне манифестације, док се чешће пренебрегавала њена сложеност и дуготрајност самог процеса, који је као такав креирао и дугорочне ефекте које није (било) могуће сагледати само у једном одређеном временском моменту. Услед оваквих, по правилу краткотрајних и површнијих сагледавања ове појаве, није ни чудно што је њено вредновање протоком времена доживело потпуни обрт – од спасоносне идеје, економског чаробног штапића који ће решити све проблеме у привреди и опште прихваћеног политичког аксиома који се није смео довести у питање, приватизација је постала главни синоним за опште пропадање државе и друштва (чак се уместо ње, по правилу, све више користи погрдна искривљеница – „пљачканизација“), од које сви беже и настоје да прикажу како су са њом имали нимало или што је могуће мање веза.

Управо стога, књига *Хроника транзиционог гробља: Приватизација друштвеног капитала у Србији 1989-2012*, ауторке Марије Обрадовић представља пионирски подухват темељне анализе приватизационих процеса у Србији у протекле три деценије. Већ из одабира самог наслова свог дела, ауторка нам ставља до знања да је њено вредновање приватизације (изразито) негативно, односно да је приватизација довела до вишеструких лоших ефеката по државу, привреду и читаво друштво. Ову почетну тезу додатно наглашава и методолошки приступ који посебно својим коришћеним изразима („радничка класа“, „пролетаријат“, „буржоазија“) јасно потцртава несумњиво марксистичко идеолошко опредељење ауторке које она, уосталом, ни не скрива, већ јасно каже да је циљ њеног рада „да се истражи структурална динамика процеса приватизације друштвеног капитала као основног инструмента за разбијање социјалистичких економских модела и успостављање либералног економског модела државном принудом, а не утицајем тржишта“ (стр. 14).

Књига је подељена на седам главних целина. У првом поглављу (Теоријско-методолошки оквир истраживања приватизације у Србији“) ауторка је појам транзиције означила као „прелаз из нетржишних у тржишне економске системе, а смисао транзиционих

промена легитимише се критеријумом економске ефикасности“ (стр. 22). Као историјски извори коришћени су: необјављена и објављена грађа и то првенствено извештаји и аналитички материјали Агенције за приватизацију Републике Србије, записници са седница партијских форума, програмски, аналитички и пропагандни материјали политичких партија, аналитички материјали синдиката, статистички прегледи, законски прописи, штампа, сећања и изабрана литература (стр. 20), из чега се види значајан напор да се консултују разноврсни извори сазнања о појави која је предмет рада. Друго поглавље бави се постављањем глобалног историјског оквира приватизације у Србији. Најпре је дата краћа историјска ретроспектива односа капитала и својине и ставови појединих истакнутих мислилаца, који се посматра кроз борбу између империјализма и комунизма, да би се затим прешло на разматрање политичких и економских разлога који су довели до распада СФРЈ. Ауторка сматра да „приватизацију као фактор друштвене дезинтеграције радничке класе и политички мотив хомогенизације нација не укључује у анализу ни једна од интерпретативних доминантних концепција о распаду Југославије у науци у Србији“ и да је „дезинтеграција радничке класе водила ка дезинтеграцији СФРЈ, јер је она и у уставно-правном смислу, а и у реалном политичком и друштвено-економском смислу била радничка држава“ (стр. 58).

Трећи део посвећен је искуствима приватизације у земљама Источне Европе. Иако не заобилази економске разлоге који су довели до колапса источноевропских комунистичких режима (неконкурентност привреде, релативна економска неразвијеност, задуживање код Међународног монетарног фонда), и овде се као главни узрок колапса комунизма види „стратегија реформе коју је формулисала совјетска политичка олигархија, тзв. перестројка“ (стр. 78). Бројним статистичким подацима поткрепљује се теза о негативним аспектима транзиције, попут нижих примања, повећања неједнакости, великог сиромаштва, растуће незапослености и деструкције својине (стр. 80), али је евидентно да се сви наведени индикатори односе на деведесете године 20. века или на прве године двехиљадитих, односно на период који је већ преко деценије и по удаљен од динамичне садашњице. То је делимично компензовано у наредном, четвртном поглављу, које се бави циљевима приватизације. Аргументацији да је приватизација вишеструко корисна у економском смислу јер повећава профитабилност, побољшава јавне финансије, снижује цене роба и услуга, јача финансијски сектор и стимулише стране инвестиција (стр. 115), ауторка супротставља податке Европске банке за реконструкцију и развој према којима су „у пе-

риоду 2008-2010. године све земље Источне Европе оствариле бруто друштвени производ (BDP per capita) испод просека у износу између 60% и 90% од просечног европског BDP per capita ЕУ 27⁴⁴ (стр. 121). У овом делу књиге дати су и занимљиви краћи осврти на историјске облике приватизације у Европи и то приватизације земље у античкој Спарти почетком 4. века п.н.е, нацистичке приватизације у Немачкој средином тридесетих година 20. века и експанзије приватизације у Европи осамдесетих година 20. века.

Наредна два поглавља представљају централни и најобимнији део књиге и баве се описом процеса приватизације у посматраном периоду, од којих се пето поглавље односи на период од 1989. до 2000. године, а шесто од 2002. до 2012. године. Овде се уочава значајна разлика у методолошким приступима када је реч о ова два поглавља, што се назире и из разлике у самим насловима („Друштвено-историјски оквир приватизације у Србији 1989-2000⁴⁴“ и „Процес приватизације друштвеног капитала у Србији 2002-2012⁴⁴“). Иако је током деценијског периода деведесетих година 20. века процес приватизације био прилично динамичан и спровођен кроз чак четири различита основна законска решења на савезном (закони из 1989. и 1996. године) и републичком нивоу (закони донети 1991. и 1997. године), која су значајно утицала на токове и динамику приватизационих процеса, овај период је прилично површно обрађен у овом поглављу. Чак би се могло рећи да је приватизација у овом периоду само начелно описана кроз свега неколико уопштених статистичких података. Тако је наведено да је „у периоду 1991-1993. године укупно трансформисано 1.566 предузећа, односно 44,2% од укупног броја предузећа, од тога по савезном закону 1.200, и по републичком закону 536 предузећа, од стране Фонда за развој 1.064 предузећа. Процесом трансформације обухваћено је 2.488 предузећа, или 70,2% од укупног броја предузећа“ (стр. 150). Међутим доношењем Закона о изменама и допунама Закона о условима и поступку претварања друштвене својине у друге облике својине током 1994. године, као последица ревалоризације друштвеног капитала снижено је учешће приватизованог капитала на свега 2-3% (стр. 153). Нови Закон о својинској трансформацији донет је 1997. године, али он није довео до појачаног интереса за приватизацију, иако ауторка на 161. страни цитира документ владајуће Социјалистичке партије Србије из 1999. године у коме се тражи интензивирање процеса својинске трансформације. Укупан број предузећа која су била подобна за приватизацију у 1998. години износио је 8.600. Од тог броја, у априлу 2000. године 354 предузећа су ушла у први круг приватизације (бесплатна

подела акција), а њих 230 је комплетирано и други круг (стр. 155). Поименично је наведен само случај приватизације 49% капитала „Телекома Србија“ за суму од 1,5 милијарди немачких марака, коју је Влада искористила за финансирање трговинског и буџетског дефицита, али и то свега у неколико реченица. Највећи део овог поглавља чине бројни статистички показатељи и графикони везани за период деведесетих, који визуелно оцртавају комплетно урушавање државног привредног и економског система. Један сегмент је посвећен и везама политике и приватизације и иако се те везе не могу спорити, чини се да су ипак дате неке нереалне оцене карактера тих односа, попут оних да су се „представници комунистичке партијске номенклатуре селили у приватни сектор злоупотребљавајући свој положај за стицање приватне својине над друштвеним капиталом“ (стр. 174). Не спорећи да је таквих случаја свакако било, далеко већи број директора и руководиоца друштвених предузећа током деведесетих година ипак је током те прве деценије транзиције остао у чланству странака наследница некадашњих комуниста – СПС и ЈУЛ, одржавајући наслеђену симбиозу политике и економије из периода самоуправног социјализма, а о чему речито сведоче биографије кадрова тих странака који су били чланови централних партијских форума или кандидати за положаје власти у представничким и извршним телима током те деценије.

За разлику од оваквог приступа деведесетим годинама 20. века, период након 2001. године је далеко квалитетније описан и обрађен у шестом поглављу (мада се ауторка на почетку излагања у овом делу поново враћа на време 1989-2000. године и даје чак и нешто шире податке везане за до тада извршене приватизације, чему би пре било место у претходном, петом поглављу). Опис случајева приватизације током ове деценије је обрађен на начин да су оне разврстане у четири главе која су одређене према моделима приватизације који су предвиђени у изворном Закону о приватизацији из 2001. године – тендерска продаја, аукцијска продаја, реструктурирање друштвених предузећа у поступку приватизације, и приватизација друштвених предузећа кроз стечај. Ауторка је уложила огроман труд, који надилази способности просечног појединца, да готово за свако друштвено предузеће систематизује кључне податке везане за процес приватизације: када је поступак покренут, ко је био купац тог предузећа, ко су били остали актери те конкретне приватизације (чланови различитих комисија које су одлучивале о купопродаји, консултанти и стратешки партнери), за колики износ је продат капитал предузећа и колико је обећано за инвестиције и социјалне програме, и напослетку, шта се даље

дешавало са сваким од тих приватизованих субјеката. На преко триста страна изнета је трагична судбина највећег дела српске привреде, која сасвим оправдава наслов који је одређен за књигу. Детаљно анализирајући конкретне случајеве, ауторка је успела да осветили велики број аспеката и изведе низ појединачних суморних закључака о појединачним моментима процеса приватизације. Ипак, приметно је да су из ових појединачних анализа у највећем броју случајева изостављани подаци у каквом су се стању налазила та друштвена предузећа у моменту уласка у процес приватизације, што за собом повлачи извесну упитност квалитета и универзалности закључака који су изведени, јер се они не могу сагледати у истом контексту ако се односе на друштвено предузеће које је пре уласка у процес приватизације нормално пословало и производило, у односу на она предузећа која су се и пре приватизације налазила у финансијским дубиозама и чији су се радници налазили на вишемесечним принудним одморима.

У овом делу нарочито се инсистира на пресудном утицају носилаца политичке моћи на цео процес. Тако се наводи „да тендерске комисије имају значајну улогу у процесу приватизације друштвеног капитала, а њихов састав одражава структуру моћи успостављену у друштву у Србији током процеса приватизације“ (стр. 255); „Приватизација друштвеног капитала била је праћена сукобима различитих нивоа државне администрације (републичког, покрајинског, локалног), око успостављања власништва над `народном имовином`, да би са једне стране контролисали једну експлоатацију, или се с друге стране, јављали као примаоци добити од купопродајне цене након њене продаје“ (стр. 268). Чак и ако би се некако „занемарио“ утицај политичких збивања на приватизацију, ауторка је дошла до низа закључака који показују да се процес знатним делом одвијао у супротности са економским законитостима: „Диспаритет између продајне цене друштвеног капитала и његове књиговодствене вредности био је најмањи 2006. године, док је у другим годинама био знатан, било да је продајна цена неколико пута била нижа од књиговодствене, као 2004. године, или дупло већа, као 2005. године“ (стр. 277); „Припрема предузећа у поступку реструктурирања ради продаје његовог друштвеног капитала у основи се сводила на отпис дуга које је ово предузеће имало према националној држави и да се потенцијалном купцу нудило неоптерећено потраживањима“ (стр. 308); „Процес реструктурирања предузећа омогућавао је распарчавање великих производних система и приватизацију његових делова методом јавне аукције или продајом имовине који нису предвиђали обавезе

купца по социјалном програму за раднике који су постали вишак“ (стр. 322). Ауторка није заобишла ни утицај страних субјеката у процесу приватизације, нарочито Светске банке и Међународног монетарног фонда, а из анализа се види да је највећи део тих средстава завршио у разним консултантским кућама и државним органима задуженим за спровођење приватизације, док је, заузврат, „на тендерима на којима су се појављивали страни купци друштвених предузећа у већини случајева био само један понуђач“ (стр. 437). У посебној глави, на основу стриктних параметара, приказане су економско социјалне последице приватизације у Србији 2002-2010. године и оне су такође поразне: „Око 60% становништва Србије живи испод границе сиромаштва“ (стр. 452); „Од 2000. до 2004. године изгубљено је пола милиона радних места, а рачуна се да је отворено пет пута мање радних места него што је затворено“ (стр. 454); „Упоређивањем кретања номиналних и реалних зарада у периоду 1966-2011. године показује се да су њихови ланчани индекси изузетно расли на почетку сваког од таласа приватизације, а да су затим драматично опадали“ (стр. 458). На самом крају, укратко је покривена и приватизација друштвеног капитала на Косову и Метохији 1999-2007. године, коју је спроводила тзв. „Косовска поверилачка агенција“, која је „продавала све објекте на територији Косова без претходне сагласности матичних предузећа, чиме су отворени бројни имовинско-правни проблеми у вези са статусом делова појединих деоничарских друштава чије се седиште налази у РС, као и питање ко је надлежан за приватизацију њиховог друштвеног капитала, органи Републике Србије, или Косова и Метохије“ (стр. 464).

Седмо поглавље књиге бави се политиком преиспитивања ефеката приватизације у Србији 2011-2012, али одмах на почетку ауторка констатује „да се није радило о систематској критици приватизације као мере државне политике и њених разорних друштвено-економских последица, већ о преиспитивању тзв. неправилности у току процеса приватизације друштвених предузећа у Србији“ (стр. 481). Поред примедби из иностранства (Резолуција Европског парламента из 2011. године), појединих државних органа (анализе Социјално-економског савета и Агенције за приватизацију), средстава јавног информисања (недељник *Печат*), нарочито је занимљив део у коме су обрађене промене ставова о приватизацији у редовима политичке олигархије, парадоксално, управо од истих оних странака које су биле њени идеолошки заступници и чији су појединци били главни пропагатори и спроводиоци процеса приватизације и штета је што он није детаљнији и опширнији

(заузима укупно непуне две стране текста, стр. 487-489). Посебна глава овог дела књиге посвећена је врло детаљној студији случаја приватизације предузећа „Југоремедија“ из Зрењанина. Некада веома успешно предузеће у фармацеутској индустрији временом је скоро потпуно је уништено, најпре продајом друштвеног капитала иностраним привредним друштвима иза којих су стајали људи са Интерполових потерница, а затим бројним злоупотребима политичких и судских структура, што је резултирало отварањем стечаја и прекидом производње. Ауторка закључује: „На случају `Југоремедије` преломиле су се све иманентне системске карактеристике процеса приватизације: насиље, разбојништво, манипулација, безакоње, корупција, махинације, сплеткарење, симбиоза државне олигархије и новодолазеће `националне буржоазије` криминогеног порекла, односно инструментализација државног апарата принуде (полиције, тужилаштва и судства) од стране капитала, поларизација и сукоби у оквиру радничке радничке класе, чиме степен њене друштвене организације и моћи све више опада, а класна (могло би се рећи чак и рационална) свест је на све нижем нивоу и креће се у правцу готово потпуне друштвене дезорјентације“ (стр. 511).

У Закључку, ауторка на основу широко захваћене обраде предмета истраживања још једном понавља и систематизује закључке које је навела у шестом поглављу, односно потврђује своје тезе које је поставила на почетку књиге, дајући врло оштре судове о предмету истраживања: „Приватизација друштвене својине у датом периоду била је праћена деиндустријализацијом, падом продуктивности, знатним смањењем бруто домаћег производа (БДП), растом незапослености, пауперизацијом радничке класе и успостављањем монополистичких капиталистичких структура у економском систему“ (стр. 517); „Приватизација друштвеног капитала у Србији није била заснована на рационалним циљевима повећања економске ефикасности у пословању привредних субјеката, већ на либерално-идеолошкој, емпиријски и научно непотврђеној премиси да је приватна својина `најефикаснији облик својине` и да зато процес приватизације треба што пре завршити“ (стр. 521); „Како приватизација друштвеног капитала у Србији није заснована на економским критеријумима, прати је крајње нерационална процедура, аукцијска продаја по ниској цени очито монтираном купцу, раскидање уговора, покретање поступка реструктурирања над предузећем, који и поред ангажовања скупих услуга консултантских кућа води стечају и продаји капитала предузећа као имовине јавним надметањем. На овај начин долази до ерозије друштвеног капитала, који се у току самог поступка приватизације предузећа од-

лива у приватне руке, купцу, консултантским кућама, бирократији“ (стр. 522). На самом крају књиге, као генерални закључак наводи се да је „приватизација друштвеног капитала у Србији у периоду 1989-2012. године била одређена и спровођена политичким, а не економским разлозима и принципима“ (стр. 534). Међутим, овакав радикалан став могао би се довести у питање, јер ни у завршним разматрањима ни током целе књиге није понуђен одговор на питање шта је била алтернатива приватизацији у ситуацији у којој се југословенска/српска привреда нашла крајем 20. и почетком 21. века – инсистирање на опстанку друштвене својине и самоуправног социјализма, комплетно подржављење привреде, или, пак, стриктна примена облигационих и привредноправних прописа (што би довело до отварања огромног броја поступака стечајева и ликвидација бројних друштвених предузећа)? Односно, да ли је уопште и био могућ другачији исход процеса приватизације привреде која се претходно више деценија налазила у кризи, стагнацији и проблемима који су занемаривани или минимализовани? Напослетку, вреди похвалити напор да се изрази регистар појмова и имена, чиме је сналажење потенцијалних корисника за појединачним подацима значајно олакшано.

Књига *Хроника транзиционог гробља – Приватизација друштвеног капитала у Србији 1989-2012* ауторке Марије Обрадовић и поред одређених мањих недостатака, представља изузетно вредну студију, која је поставила високе стандарде у научној обради једне комплексне теме. Она би требало да постане значајан извор систематизованих примарних података и закључака, првенствено за оне појединце који се интересују за економска питања, али и за политикологе и социологе, у чијем су фокусу интересовања шири друштвени проблеми, па чак и за лаике који трагају за одговорима шта се догодило са њиховим предузећима у којима су проводили свој радни век. Појава оваквих књига, које критички преиспитују значајне друштвено-економске појаве, треба да охрабри нашу научну јавност да и она крене сличним путем, односно да се поради на делима која би поново анализирали и вредновали раније изречене ставове о кључним друштвеним дилемама и питањима, чиме би хуманистичке науке добиле на квалитету, али би и шири кругови имали користи, како би се извукле одређене поуке из прошлости.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

Редакција часописа *Српска политичка мисао* прихвата радове који су уређени на следећи начин.

Радови који нису усклађени са датим упутствима неће бити разматрани за објављивање у часопису.

За писање рада користити **ћирилично писмо**.

Текст писати у фонту Times New Roman, величина фонта **12**, са увученим пасусима и проредом **1,5** и маргинама **Normal 2,5 cm**.

Обим рада не сме бити већи од 36.000 карактера са размаком (приликом провере броја карактера користити: Review/Word Count/Character (with spaces) - активирати опцију *Include textboxes, footnotes and endnotes*).

Име и презиме аутора се пише на средини, малим словима – *Bold* и *Italic* (фонт 12).

Афилијација се пише испод имена аутора на средини, малим словима – *Italic* (фонт 12). Уколико је аутор запослен на факултету, након навођења факултета, наводи се и универзитет (нпр. *Факултет политичких наука, Универзитет у Београду*). Уколико је аутор запослен на институту, наводи се и град у коме се институт налази (нпр. *Институт за политичке студије, Београд*).

Наслов се пише на средини, великим словима – *Bold* (фонт 14). Фуснота поред наслова служи за навођење назива и броја пројекта у оквиру кога је чланак написан.

Сажетак се пише испод наслова на средини малим словима величина фонта 12. Испод тога пише се текст сажетка у обиму од 100 до 250 речи - фонт 12, *Justify*. Сажетак садржи предмет анализе, циљ рада, коришћене теоријско-методолошке приступе, резултате и закључке рада.

Кључне речи се пишу испод текста сажетка малим словима (фонт 12), и одвајају резезом. Наводи се од 5 до 10 кључних речи.

Поднаслови се пишу на средини, великим словима - *Bold* (фонт 12) и нумеришу се арапским бројевима. Уколико поднаслов садржи више целина, оне се такође означавају арапским бројевима, и то: 1.1. – малим обичним словима *Bold* (фонт 12).

Начин цитирања:

Фусноте у форми напомена се дају на дну стране у којој се налази коментарисани део текста или навођене литературе. Фусноте уносити командом *Insert – Reference – Footnote*. Фусноте се пишу у фонту *Times New Roman*, величина слова **10**. Фусноте треба поравнати по левој и десној маргини, односно изабрати опцију *Justify*

Приликом навођења фуснота руководити се следећим упутствима:

- **приликом навођења монографије/књиге фуснота мора садржати:**
  - Име и презиме аутора, наслов рада курзивом (*Italic*), назив издавача, место, годину издања и број стране.
  - **Пример:** Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54.
- **приликом навођења чланака из часописа:**
  - Име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив часописа курзивом (*Italic*), назив издавача, место издавања, број, година излажења и број стране.
  - **Пример:** Миша Стојадиновић, „Од теорије социјалних конфликта до њихових решења“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 04/2009, стр. 67.
- **приликом навођења зборника радова/поглавља из књиге:**
  - Име и презиме аутора, назив рада под наводницима, назив зборника/поглавља курзивом (*Italic*), имена и презимена приређивача зборника у загради, назив издавача, место издања, година издања, број стране.
  - **Пример:** Дејана Вукчевић, „Србија и придруживање Европској унији“, у зборнику: *Србија – политички и институционални изазови* (приредили: Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 239.
- **приликом навођења извора са Интернета (не смеју прећи више од 10% коришћене литературе):**
  - Име и презиме аутора, наслов чланка курзивом (*Italic*), пуну интернет адресу и датум приступа.
  - **Пример:** Karen Devine, *Stretching the IR theoretical spectrum of debate on Irish neutrality: arguments and evidence in favor of a critical social constructivist framework of understanding*, Internet, http://doras.dcu.ie/609/1/int_pol_sci_29_4_2008.pdf, 05/03/2013
- **приликом навођења архивске грађе:**
  - мора да садржи назив институције у којој се грађа чува, фонд, фасциклу (уколико има), назив документа (ако нема назива документа одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?), место, датум.

- **Пример:** Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894, Извештај Министарства иностраних дела о постављењу конзула, Београд, 19. април 1888.
- **приликом навођења прописа/закона:**
  - Пуним називом прописа/закона, курзивом гласило у коме је пропис објављен, број и година објављивања.
  - **Пример:** Закон о извршном поступку – ЗИП, *Службени гласник РС*, бр. 125/04.
- **приликом навођења публикација у новинама:**
  - Име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив новине курзивом, датум објављивања
  - **Пример:** Слободан Кљакић, „Черчилов рат звезда против Хитлера“, *Политика*, 21. 12. 2004.
- **Код поновљеног цитирања истог извора узастопно на истој страни користити:**
  - Исто, број стране
  - **Пример:** Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54. Исто, стр. 55
- **Код поновљеног цитирања истог извора уколико није узастопно и на истој страни користити:**
  - Име, презиме аутора, назив извора, нав.дело, број стране.
  - **Пример:** Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54.
Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, нав. дело, стр. 54.

Код уноса табела и графикана користити:

Изнад табеле/графикана центрирано пише се Табела/Графикон, редни број, назив табеле, величина фонта 10.

Испод табеле/графикана пише се Извор: навести извор по правилима цитирања за фусноте, величина фонта 10.

Литература се наводи на исти начин као и у фуснотама, с тим што се прво наводи презиме, па име аутора. Литература је поређана по азбучном реду за изворе на ћириличном писму, који се први наводе, а затим по абecedном реду за изворе на латиници.

За чланке из часописа, зборника као и за поглавља у књигама потребно је навести од које до које стране је чланак или поглавље у зборнику/књизи.

Литература садржи само изворе који су наведени у фусно-тама.

Након литературе, латиничним писмом навести **име и презиме аутора** на средини - *Bold* (фонт 12), испод тога наслов рада на енглеском великим словима - *Bold* (фонт 14).

Резиме (Resume) се пише на средини, малим словима – *Bold* (фонт 12). Испод тога пише се текст резимеа на енглеском језику у обиму до **1/10** дужине чланка. Резиме садржи резултате и закључке истраживања до којих је аутор дошао у свом раду и то знатно шире него у сажетку.

Кључне речи (Keywords) се пишу малим словима (фонт 12) и одвајају зарезом.

Радови који се предају за објављивање морају да се заснивају на новијој литератури, посебно на изворима, тј. радовима који су објављени у научним часописима политиколошке тематике.

Рокови за достављање радова су: **1. фебруар, 1. мај, 1. август, 1. новембар.**

Аутори су у обавези да приликом слања радова доставе и изјаву да тај рад није раније објављиван, тј да рад није аутоплагијат или плагијат. Изјава може да се преузме на интернет презентацији часописа, www.spmbeograd.rs.

Текстове слати у електронском облику на адресу:
redakcija@spmbeo-grad.rs.

УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА

Улога рецензената је да допринесе очувању високог квалитета нашег часописа. Рецензије су анонимне у оба смера. Рок за рецензирање је седам дана од пријема рада. Садржај рецензије је поверљив, те се не сме откривати особама које нису у уредништву часописа. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију. **Приликом рецензије рукописа, рецензент треба да попуни рецензентски лист у прилогу.**

Име, презиме и звање аутора текста:

Назив рада:

Актуелност, друштвени и научни значај разматране теме:

У којој мери је аутор јасно назначио теоријски, методолошки приступ у раду:

Да ли је рад заснован на савременој и релевантној литератури, посебно у којој мери је аутор користио најновије резултате објављене у научним часописима и зборницима (посебно часописи и зборници из политикологије).

Научни и друштвени допринос рада. Општи коментар о квалитету рада:

Ваша сугестија аутору за побољшање квалитета рада, ако је потребно:

Молимо Вас да одаберете једну од препорука за категоризацију рада:

1. Оригинални научни рад
2. Прегледни рад
3. Научна критика, полемика и осврти

Молимо Вас да одаберете једну од препорука о публиковању овог рада:

1. Објавити без измена
2. Објавити уз мале измене
3. Након корекције, рад послати на нови круг рецензије
4. Одбити

Додатни коментари за уредника који се тичу етичких (плагијаризам, превара, итд.) или неких других аспеката рада, а који ће уреднику помоћи у доношењу коначне одлуке о даљем статусу рада.

Датум оцене рада

Име, презиме и научно звање рецензента:

ЦИП - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

1 + 2 + 3 + 32 + 9

ПОЛИТИЧКА ревија = Political review :
часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику / главни и
одговорни уредник Момчило Суботић (в.д.). - Год.
1, бр. 1 (2002) - . - Београд Светозара Марковића
36) : Институт за политичке студије, 2002 -
(Београд : Бирограф). - 23 см.

Четири пута годишње. - Наставак публикације:
Политичке свеске
(Београд) = ISSN 1451-4281 = Политичка ревија
CD-ROM ISBN: 1452-1741;

COBISS.SR-ID 105060364